

LOOMING

12/2015

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub 1923. aastast

SISU

- Jüri Talvet **Päike viis minult tema / Jõulud Hiinas, 2012 jt. luuletusi* 1659
Maimu Berg *Stalin Tallinnas* 1666
Rein Veidemann *Lausungid* 1675
Maarja Kangro *Turist* 1677
Doris Kareva *Kümme südamelööki / Siirderiitus* 1688
Linnar Priimägi **Esimene jõulupüha läheb üle teiseks / Talveaeg jt. luuletusi* 1693
Leon *Miniatuurid* 1699
Juhan Jõers **Plaksutasin käsi / Jõest imbuvat udu ootasin jt. luuletusi* 1710
Kaisa Kase *Atlandi ookeanil / Lihtsad sõnad jt. luuletusi* 1711
Mari Saat *Magada või mitte?* 1715
Eve Toomist **Ja miski ei kesta igavesti / *avastada kevadet* 1719
Arvo Valton *Leila käed / Raamaturiiul* 1721
Arvo Valton *Mälestuskilde kirjanikest* 1728
Holger Kaints *Valtoni teostetegu* 1748
Endel Nirk / Janika Kronberg *Teelisest ja tähtedest* 1755
Helle-Iris Michelson *Merike Riives. Provence* 1764
Mihkel Mutt *Kõik nad on pärit Suurinkvisiitorist. „Tark inimene” düstoopiate valgusel* 1771
Urmas Vadi *Traagika* 1787
Mari Peegel *Nostalgia-tüdruk hüüumärgi tagant* 1791
Alvar Loog *Potentsiaalse lunastuspagulase ohkav vabavärss* 1793
Rolf Liiv *Prõmmukuninga proosatrikid* 1796
Kroonikat 1798
Juhan Liivi *lüürikat itaalia keeles* 1802
Esimene „Kalevipoeg” hispaania keeles 1802
Sirje Kiini *monograafia „Marie Under. Elu ja luule” ilmus vene keeles* 1803
Triinu Tamm *Väike pipar* 1803
Indrek Koff *Prantsuse Akadeemia romaaniauhind 2015* 1805
Erik Linnolt in memoriam 10. I 1920—4. X 2015 1806

© Autorid, 2015

„Looming” ilmub Eesti riigi toetusel.

2015. aastal on ajakirja rahaliselt abistanud:

Kultuurkapital
SA Kultuurileht
Kirjanike Liit

ISSN 0134-4536

*

Päike viis minult tema
Kuu viis minult tema
Muld viis minult tema

Päike, kuu ja muld:
kuhu viisite mu ema?

[2007. a. novembri lõpp, Groningenis]

Jõulud Hiinas, 2012

Mõni kohmitseb riisipõllul, mõni õngitseb kala.
Paksu laubatuka alt kuulatab Zhang Zhe
Euroopa ekspressionistliku draama valutuikeid.
Jangtsele pannakse päitseid pähe.
Kõiki tänavaid ja maju täidab naiste hea tuju
ja rõõmus meel: nad on ikka ilusamad
ja targemad ja mehed kuulavad neid ikka rohkem.
(Kas hakkab meestel varsti habe ja tarkuski
jälle kasvama?)
Pole vaja kuskile otsima minna sampot, kommunismi
ja graali — need pole muud kui alasti sõnad,
mis põhja pakases ei pea kaua vastu.
Buddha ja Laozi seemned segunevad, ajavad
tõrjumatult võrseid läbi Mao paksu punase naha.
Videviku unenäohämus otsib naisesuu mu suud.
400 aasta tagant enne Kristust kaevatakse välja
sõjavankrid koos hobuste luukeredega,
aga nad ei lähe põrmugi kellelegi korda, ei loe
tõesti tuhkagi enam.

*

Neist märkidest
ei saa ma aru:
科学
(Alguses sajab vihma
paljale puule.

Siis lõhuvad
ihu odad.
Juuksekarvad
tõusevad püsti!
Elu ei jätku!)

Armastus,
üksildus,
surm.

(Muud tõde
ei olegi.
Ja süda, mis klopib.
Ja hing, mis piinleb.
Pääsukeste
raugematu tulek.)

*

Keegi sorib mu sisemuses
ringi kolistab mu luude vahel
naha all kuulatleb südametukseid
loeb kokku mu suutäisi
laseb laevukestena
mu vere kanaleisse vähke
ja piraajasid Keegi loeb kokku
kõiki surmi mille olen endasse
rõõmsal meelel vastu võtnud
heaks kiitnud oma nahka
siledana hoides Keegi küsib
tagasi oma Jätab järele kondid —
ajaraasuks undama võõras mälus
muis kontides —
kuni küsivad oma
tuli ja tuhk

*

Leonid Stolovitšile

Ta lebab rahulikult, kannatlikult. Ei vaidle
vastu, kui mõni tema aukuulsust rektori
vurrudele kuulutab ja teine teadusliku

ettekande sellest teeb, mis öelda „kauni”
 kategooriatest tal oli. Mis seal ikka, nii
 see ju käinud on ja käib. *Poeg, ära sure*
minust varem! — nii ta vaid korra elu vastu
 karjatas ja kohe, ise sellest ehmudes taltus
 leebusesse, andestades kõigevägevamalegi,
 läkituseks jättes selle, mida ette ütles hing:
Ei tea ma teps, kas ilu ilma päästab,
kuid ilmaelu õigeks mõista vaid ilu võib.

*

Läbi kõikide ööde lehvib novembrituules
 taskurätik, mu igatsus, vettinud pesunööril,
 mida lugematuid kordi tõmbasid, ema,
 vanalt õunapuult oma puuni, antoonovkani.

Täna näitad mulle, mida kõike veel ehitada
 on vaja majas, kuigi tead, et veel vähem
 asja must seks on kui isast. (Helistan
 isamaa isale, „mind pole kodus”, ühmab

vastata kähe rauk, kivist külaline.) Sina aga,
 ema, kukud koduukse ette maha, kärmesti
 end jälle püsti ajad, tuled ikka, kukud,
 tõused, väsimatult kiirustad mu poole.

*

Tänaval täna vist Tartu Postimehe juures
 minu vastu äkki liibusid, pisarad
 silmis, verinoor ja kõhn ja tundmatu
 ja ütlesid: jah olgu nii, kuid ülemusteta

ja alamateta siis, ajata me vahel.
 Kohutavat hirmu sind kaotada ma tundsin,
 nagu siis, kui päris alguses kadunud
 olid päeva, öögi, ja ometi taas tulid,

nii nagu teine sina täna, otsekui midagi
 juhtunud me vahel polekski — midagi
 katkenud — ja küsisid: kas oma talvega
 nüüd ära harjunud ehk oledki?

Surusin sind enda vastu, kallistada
terve igaviku ihkasin, su juuste sireleid
ja tillukesi kuldilli tumelillalt kleidilt
endasse ahmisin, kaasa võtta kogu eluks

rahtsin, sina aga kadusid — vahest
igaveseks, aga lapsed endast mulle
ohverdasid, end veristasid, sellegi poisi,
keeletu veel, kes tõsiselt mu ema pilti uurib,

siis naeratab ja mulle kaua otsa vaatab
tõsiselt, ära tunneb armastuse, mis elavat
ruumi pilgeni täidab, end püsti ajab,
üle aja, unenäogi serva erksalt upitab.

*

See Lucifer, see Kerberos, see tsaar, see
naabrimees — terashambaid kümme rivi, igaks
ööks ja igaks päevaks valmis pandud uus mask —,
see, kes eal ei maga, kõikide maskide taga
silmitus kolbas suu, Minotauros, kes järab
neitseid, aga lohutust ei saa, kel süda mädaneb
— ons igavene ta?

Koban taskuid, segi läinud on retseptid — kuhu
said *agape* ja *eros* ja kuhu pistsin *philose*?
Kõigil tähtaeg ammu möödas, ükski ei kõlba!

Vastust pole, ent eile oma taevas kihutamas ringi
taas pääsukeši nägin, tillukesi suvekilde lõunast,
öösel aga vist sina, ema, seisatama panid
paigas kõrgemas mind, mägedes, kust vaatepiir
silmi valgusega löi:

männivaigu ja kuuseokaste,
lume, kodu ja nimetu maa lõhna hingan.

Lihavõtted

Aitäh sulle, Gunther, võlukuue eest! Nähtamatuks
senati kõrgele komisjonile mu elu viimsel eksamil
üliskoolis jäi hele pärnaleht, loheverest vaba,

just mu vasaku abaluu all — mu kohtlane, aina roheline
poisihing.

Kuis lood on elukestva õppega teenekal professoril? —
keegi küsib. Vastan: Haua äärelgi
veel komistada loodan — et õppust saada,
kuis meteoorina
maakera koredast kõhust läbi tuisata
sinna, kus ammugi ootab mind
mu verinoor ema —
et temalt teadust saada,
mida maa peal ükski ülikool ei õpeta.

Rektor ja akadeemiline sekretär olgu mureta:
Empyreumi väravasuus Peetrusele üle anda
ei unusta ma käskkirja, kus kirjas on, et atesteeriti
professor. (Punkt ja tempel. Tartu Ülikoolis
Suurel Neljapäeval, Issanda Kristuse aastal 2015.)

*

Rumen, rum, romi, romani, roma — vool, jõud,
rinnapiim, kõik see, mis valgub üle äärte, piiride —
Craiova — kepslevad jalad, enamasti peenikesed,
sitked, päevitunud, tumedamad, heledamad,
daakia plikade jalad, igas vanuses, tüdrukutirtsude
jalad, mis tantsisid enne kui käima õppisid,
keksivad-karglevad, võpatavad, tõusevad-maanduvad,
seda matkib raekojaplatsil torude-klappide-kraanide
sümfoonia, vesi purskab kolmekümnes peenes
kaares, sitkelt-nõtkelt, tõuseb-laskub, Mozart ja Strauss,
Brancusi saledad tornid, pead, mis elavad suurtes
silmaades, uneks ja palveks õrnalt kokku pandud
pihkudel, sajad kepslevad tüdrukujalad, heledamad,
tumedamad, ikka lähemale servale, äärele-otsale,
pea hakkab pööritama, siis hõikab laulja häälel, mis
kõlab kui andaluuslaste *cante jondo*, luu-liha-veri alt
purskab välja jämepehme tugevpuhas mehehää! *George!*
ja ma võpatan, pea lakkab pööritamast, ma ei karda
enam midagi: *George!* tean, et kutsutakse just mind.

Kas tead, et ma sind tahan — päises päevas,
 kedagi häbenemata, valju häälega küsisid,
 kõrvetasid mu pilgu põhja oma silmade leegi,
 pimestasid, nõõrisid kinni mu kõri linguga,
 sina, säravakarvaline must muskleis
 emapanter, vähkresid mu öisel kõhul,
 ajud kiskusid mu kolbast — justkui rebitaks
 õrna vasikat ema udara küljest lepituspaeaks
 ökoofilide ja ökofoobide konverentsi
 lõpubanketi lauale — just enne seda, kui kukk
 jõuab kuulutada jõululaupäeva arglikku agu.

*

Üle pika talve taas sind nägin
 Pärnu-kodus Eal sa siit ei lahku
 Pliit köögis oli suureks kasvanud
 ja sina väikseks jäänud, ema,
 kõrbelõhna välja peletasid Ütlesid
 seda mida tihti ütlesid et öelnud
 oli sinu enda vana ema, Mõisaküla-
 mamma: „Suurele perele eluaeg
 ja iga päev sai süüa tehtud. Nüüd
 aga ei oska enam midagi, munaraaski
 hüppab üle panni ääre, kõrbema läheb.“

Kuid õuerohus rõõmsalt einestasid
 kuldnokk ja linavästrik, punarind
 robingi end tuli tutvustama, siis
 aga viisakana naaberaeda kõrge
 õisi täis õunapuu tippu taandus.

Geospirituaal

Kõrgel lavamaal elab suur jänku Qinghai, Tiibeti
 naaber.

Teda poleks ta ilusa suure sinise silmata,
 mis meenutab Peipsit Eestis, ilma ta leebe
 tasakaaluta. Ta
 taltsutab draakoni ja punamao, sest teab tasakaalu
 taevalikku seadust,

MAIMU BERG Stalin Tallinnas

Pärast filmi lõppu ja valguse süttimist pööras J. V. Stalin aegamisi näo kaastaste poole, kissitas silmi ja tegi ebamäärase grimassi, nii et ei saadud aru, mis tujus ta on. Seltsimehed püüdsid igati varjata oma tüdimust, igavust ja kõige labasemat unisust — kell oli kõvasti üle kesköö, kui palju just, seda nad ei teadnud. Ruumis, kus filme näidati, ei olnud kella, ja oma käekella piiluda oli ohtlik, Stalinile see ei meeldinud. Anastass Ivanovitš surus kangelaslikult maha pealetikkuva haigutuse. „Suur valss” oli tal peas. Nagu ka Stalini järgmine repliik, mida too ilmselt teadliku kiusuna iga kord kordas. „Selline naine, tõeline Kabanihha, suur nägu, väikesed kavalad metsseasilmad. Aga hää...” — „Hää on tõeline kristall, voolav kristall, seltsimees Stalin,” ruttas Malenkov kinnitama. „Imetlusväärne hää.” — „Sina, Maksimilianovitš pole mingi asjatundja, mida tead sina lauljannadest või nende häälest.” Stalin silmitses muiates Malenkovi lihavat naiselikku nägu, mis meenutas talle külaeitesid. Ükskord öise peo ajal oli Stalin andnud käsu tuua talle roosilise mustriga vene rätik. Peale mõningat otsimist leiti üks selline koristaja Olga konkust. Stalin ulatas rätiku Malenkovile ja käskis tollel see endale pähe siduda. „Kuidas käsitate, Jossif Vissarionovitš, kas sõlmin lõua alt kinni või tagant, või sätin hoopis pealaele lehviks? Kas jätan lauba sisse või välja?” — „Mis sa targutad, Maksimilianovitš.” Stalin hääldas mõnuga ja pilkavalt Malenkovi saksikut isanime. „Kas sa ei tea, kuidas rätikut pähe pannakse? Pane rätik lihtsalt pähe, eks me siis vaata, kuidas ta sulle paremini sobib.” Malenkov sidus käte värisedes rätiku pähe, tegi lõua alla sõlme. Rätik oli kena, narmastega, musta põhja peal roosad roosid ja helesinised meelespealilled ning kollased kirikakrad. Sobis väga hästi Malenkovi pekiste punapõskede, tumedate kulmude all välkuvate väikeste silmade ja tillukese tütarlapseliku suuga. Kõik pahvatasid naerma, mispeale Malenkov kenasti punastas. „*Baba mis baba,*” naeris Nõukogude rahvaste isa ja päike ning tõmbus siis järsku tõsiseks ja kortsutas kulmu. „Naersime, aitab! Magama!” Mõne minutiga oli ruum tühi. Koridoris seisis nõutult Malenkov, julgemata teotavat rätikut peast võtta. Ta kuulatas mõnda aega ukse taga, seest kostis Stalini köhatust, siis jäi kõik vaikseks, aga enne veel, kui Malenkov jõudis eemale rutata, tõmbas Jossif Vissarionovitš ukse lahti. Rätikuga Malenkovi nähes käratas Stalin: „Kas sa, Georgi, mõtledki rätiku pähe jätta! Meeldima hakkas või?” — „Sugugi mitte, seltsimees Stalin,” kogeles Malenkov. „Aga miks siis mitte?” imestas Stalin. „See sobib ju sulle, mine vaata peeglist!” — „Muidugi sobib, seltsimees Stalin.” — „Vaata sa mul,” ähvardas Stalin sõrmega. Malenkov kadus vilkalt ja hääletult pikka hämarasse koridori.

Aga täna öösel oli ta jälle platsis ning seekord ei hakanud Stalin teda rätiku kandmisega mõnitama. „Suur valss”, mida seltskond mitmel ööl tüdimuseni oli vaatama pidanud, sai lõpuks ometi läbi, veel viimane kaader,

kus „Kabanihha” Straussile vaimusilmas ilmub suures plaanis, trillerdades oma kõrgeimad noodid, ja ekraanil süttis seltsimeeste poolt nii oodatud kiri *The End, Konets*. „Noh, Potjohhin,” pöördus Stalin Molotovi poole tolle kunagise varjunimega. „Millest mõtled?” — „Filmist muidugi. Mõjuv, suurepärane nagu alati,” ruttas Molotov kiitma. „Ja sina, Kliment?” Stalin pilgutas Vorošilovile silma. „Sina oled ju selle kandi asjatundja.” — „Oh, mis asjatundja, ega Budapest pole Viin. Ja sellest on ka juba oma kolm aastat, kui ma Ungaris olin.” — „Austria-Ungari,” lausus Stalin peaaegu unistavalt. „Tore, et meil on Viin, peaks seal uuesti ära käima, Stavros Papadopoulos viimasest ja ainukesest Viinis-käigust ongi varsti oma nelikümmend aastat.” — „Stavris Papa...?” — „Ah,” lõi Stalin käega. „Stalin käis seal vale nime all, kreeklaseks,” sosistas Mikojan. Stalin vaatas teda karmilt. Mikojan vaikus ja tõmbus instinktiivselt kõssi. Aga kohe hakkas tal oma arguse pärast häbi ja ta ajas selja liigagi hoogsalt uuesti sirgu.

Stalin muigas. Mõte Viinis käimisest oli teinud ta tuju mõnusalt nurraks. Meenus Esimese ilmasõja eelne suurlinn, pargid, väljakud, Opernring ja meeltülendav sõjaväeparaad Ringstrassel, kiivrite suletuttide mehelikult rütmiline võbin, paljastatud mõõgad, lipud, varda otsas troonimas Austria kotkas. Oli Viini juugendi õitseaeg, Stalinilegi olid meeldima hakanud Hans Kalmsteineri värvikad lihtsad postkaardid ja ta oli neid endale terve komplekti ostnud. Kuhu need pärast kadusid? Kuski seal kidus ju samal ajal ka too õnnetu Hitler, võib-olla matkis koguni Kalmsteinerit oma abiturientide postkaartidel, vahest isegi võltsis, ja tema, Stalini hangitud pildid olid tegelikult hoopis tolle saamatu läbikukkunud arhitekti ja poliitiku soperdised. Noh, nüüd oleks nende väärtus siis tuhandekordne!

Stalin polnud kindel, kas ta tegelikult tahakski veel kord Viini, mis ilmselt oli muutunud, ja mitte paremuse poole. Uhkeid Austria kotkastega sõjaväeparaade seal igatahes kindlasti enam ei korraldatud. Milleks sellisele haledale Nõukogude baase täistikitud väikeriigile nii uhke pealinn, suurejoonelised lossid, kirikud, teatrid ja pargid. Nagu vesipea ebardliku lapse kõhna kaela otsas. Milleks neile allaheitlikele kerjustele Schönbrunn või „ilus sinine Doonau”. Kui oleks saanud ajas tagasi minna, sellesse Viini, kus tänavatel tantsiti valssi, kus hullumeelne Johann Strauss oma viiulit mängis ja laiade krinoliinide ning suurte kübaratega üdini naiselikud naised kleidisaba kergitades ringi tippisid, oleks ehk Viini kippunudki. Vastuolulisse linna, kus uhkete hoonete vahel hõljus kõrvuti peente parfüümide lõhnaga seesama mõnusalt sõõrmeid rahustav hobusesõnniku hais nagu ka siis, kui tema seal oli käinud.

Stalin silmitses kinosaalis istuvaid mehi, kes olid tema märguande peale kohe valmis oma tagumikku pehmelt tugitoolilt tõstma, et väsinult oma voodisse vajuda. Voodisse, kus juba nohises ees kreemitatud näoga lihav naine, kes oli oma matilt kumavad, tuhmi öölambi valgel kilgendavate briljantidega kuldsõrmused pondunud sõrmedest vaevaliselt ära kiskunud ja öökapi reastanud. Milleks kiirustada nendesse tolmu, naiste peeru ja läila kreemi järele haisvatesse piinakambritesse. Mehed peaksid tänulikud olema, et ta neile ööseks mõistlikumat tegevust pakkus.

Seal istub Šverník, pidevalt pinges, justkui hüppevalmis jahikoer, aga tegelikult kaval kõuts, kes kukub ikka käppadele. Kulmud kortsus, igavesed väikesed vurrud nina all. Naine on tal juba paksuks läinud ja viimasel ajal on ka mees hakanud kaalus juurde võtma. Pole vaja olla nii ennast täis, Nikolai Mihhailovitš, ainuüksi sellepärast, et ollakse sündinud Piiteris.

Või Nikita. Teeskleb lihtsameelset ja heasüdamlikku ukrainlast, kuigi ise sündis Kurski kubermangus ja on tegelikult paras jõhkard. Kavalpea! Tema koju ei kipu, kuigi Nina Petrovna juba nohiseb oranži siiditeki all. Aga miks oranži? Nikita on tegelikult ohtlik vennike, pole usaldusväärne. Noh, vaatame, vaatame.

Ja mis sina siis muigutad, Skrjabin. Tahaks koju? Polina Semjonovna juurde? Ei võtnud kuulda, kui soovitasin sul lahutada. Õigesti tegid, ilma oma aruka juudi eideta oleksid selge null. Vanaks hakkab jääma see sinu Pärlíkene. Pole viga, nagu kipras, aga mõistus vahe. Jah, sõber Potjohhin, ega sinu õnnetähtki igavesti sära, küllap oled juba elust niipalju õppinud, et elu, see on nagu meri, mõõnade ja tõusudega, ikka mõõnade ja tõusudega...¹

Anastass — sirge ja kange, nagu istuks kirjutuslaua taga. Igavesti poliitbüroos, ja sinna sa, sõbrake, jäädki. Tahaks kõrgemale? Ei saa, mitte ei saa. Kardad kukkuda? Peadki kartma, armeenlane, pead elama pidevas hirmus grusiini ees. Sina olid see, kes levitas kuulujutte minu juudi päritolu kohta, minu isa kohta. David? Ema Keke pole mulle midagi rääkinud, aga näe, Anastass teab minust paremini, minu emastki paremini. Võib-olla teabki tõde?

Ja kes siis seal nurgas koogutab ja tukub? Lazar! Lodevaks oled läinud, vennas. Kuhu su uhked lokid on kadunud? Vana hea Kogan, Kaganovitš, kingseppmeister nagu papa Vissarion. Ei usalda ma kingseppi, tao vad ühtemoodi tuimalt tikke kontsadesse ja küünte alla. Aga küüned ikka enda poole.

Lavrenti? Hoopis temale oleks pidanud rätiku pähe siduma, ehtne Merheuli vanaeit, megrelebi. Salalik kaabakas, karjerist. Viimase paraadi ajal panin tähele, kui palju ordineid ja medaleid lugupeetud Lavrenti Pavlovitš endale rinda oli riputanud. Kes teab, mille eest? Noh, olgu peale, las teeb natuke karjääri, küll jõuame näpud sahtli vahele panna, kui tarvis. Peaasi, kui liiga ennast täis ei lähe, võim pähe ei hakka. Ei tea miks, aga see mehike mõjub nutusena.

Stalin tõusis krapsakalt tugitoolist ja tema järel ka kõik teised. „Sõidame Tallinna!” teatas Jossif Vissarionovitš reipalt ja endalegi ootamatult. Mehed, kes olid juba lootnud kergelt pääseda, jäid teda jahmunult põrnitsema. „Noh, mis te vahite, mida ma siis erilist ütlesin? Kas Tallinn pole mitte ühe meie kodumaa väikese liiduvabariigi pealinn? Meie oma Eesti NSV.” Stalin vaatas otsa ühele ja teisele. Kõik vaikisid, silmad maas, ega saanud aru, kas suur juht ja õpetaja teeb halba nalja või on tal tõsi taga. Või on midagi lahti tema mõistusega. Kõige esimesena toibus Mikojan. „Kas see Miliza Kor-

1 Nii Vjatšeslav Skrjabin kui Aleksandr Stepanovitš Potjohhin olid Vjatšeslav Molotovi varjunimed. — Toim.

jus, see *Kabanihha*, ei ole mitte Tallinnast? Vist koguni eestlane.” — „Eestlane? Pooleldi ikka juudi päritolu,” ütles Stalin kuival. Mikoja punastas. „Aga ta ei ela ammu enam Tallinnas,” teatas Malenkov naiivselt. „Ja siis?” kergitas Stalin kulmu ja koputas oma piibu vastu kirjutuslaua serva tühjak. „Mõtlesid talle külla minna või? Täna seks aitab. Magama! Täna me Tallinna ei sõida. Homseks aga tuleb sõit korraldada. Anastass, Lavrenti, see jääb teie ülesandeks.” Mikoja hüppas püsti: „Seltsimees Stalin, kas te tahate minna sinna ametlikult, riigijuhina? Siis tuleks ikka ette valmistada, muidu Karotamm tõmbab enda ehmatusest oksa!” — „Karotamm on enda juba oksa tõmmanud,” muigas teadlik Beria. „Seal on neil ju nüüd see Kebin.” — „Kas Karotamm on surnud? Noor mees...” — „Võib ka nii öelda, kohalt maha võetud, muud midagi. Kellele surm, kellele kergendus.” — „Millal see siis juhtus?” — „Mis küsimus see on? Mälu lühike või ajad Lätiga segi? Märtsis juba.” — „Muide, see teie Karotamm on kevadest saadik Moskvast.” — „Moskva peab ka kõik rämpsud ära mahutama.” — „Mis ta siin teeb?” — „Akadeemias. Kirjutab väitekirja.” — „Sa vaata! Teadlane!”

„Lõpetage tühi loba. Homme on Tallinna-sõit. Korraldate, nagu õigeks peate, aga ilma kärata. Inkognito. Selge? Hommikul annate aru, siis vaatame.” — „Aga seltsimees Stalin, kes kaasa tulevad?” päris Malenkov õhinal. „Vabatahtlikud,” muigas Jossif Vissarionovitš. „Sina, Lavrenti muidugi...” — „Ja mina.” — „Endastmõistetavalt, Anastass.” — „Aga seltsimees Stalin, kes teid Kremli, noh... asendab?” — „Ehee, mis sa ise arvad? Või kes mind Tallinnas asendab?” — „Kremli, ma arvan, võiks seekord olla Aleksandr Simonovitš.” — „Miks just tema, kas sellepärast, et tal on mingi vaarisa või vanaisa eestlane?” sekkus vestlusse pisiasjades täpne Švernik. „Ei, Nikolai Mihhailovitš, pigem ikka rüütelarmide pärast,” pahvatas Stalin naerma. „Eks ole Anastass, seda sa ju mõtlesid? Aleksandr Simonovitši rüütelarmid on ehtsad!” — „Mis te nüüd, seltsimees Stalin, ta tuli mulle meelde pigem ikka selle eestlasest vanaisa pärast.”

*

Hommik oli hall ja karvatu. Stalin seisis akna all, juuksed veel pesemisest niisked, aga niiske oli ilmgil. „Saab näha, mida need lollpead välja mõtlesid,” pomises Stalin ja tundis peopesades mõnusat ärevat kihelust. Üle õue ruttas koristaja Olga, peas seesama roosidega mustapõhjaline rätik, millega Malenkov seltskonda oli löbustanud, tema kandilisel näol oli otsustav, pisut põlglik ilme. Stalin muigas. „Kange eit. Sihuke sobiks laagrisse kamandama. Kindlasti kõvem mees kui pekkpõsk Malenkov. Ja kuhu meie reiskorraldajad siis jäävad?” Kohe, otsekui oleks ukse taga loetud Stalini mõtteid, koputatigi ning teatati Mikoja ja Beria tulekust. „Noh, poisid, kas läheb sõiduks?” — „Läheb sõiduks, seltsimees Stalin,” vastasid tulijad kooris. „Ja kuidas siis, kas lennukiga? Rongiga?” — „Õhtuse Tallinna rongiga. Aleksandr Simonovitš on ka juba siin, ootab korraldusi.” — „Mis korraldusi tema ootab, eks ta ole ju nüüd ise käskija ja korraldaja. Las püsib rohkem kabinetis, need mõned ööd võib siin ka magada. Nõupidamised on

targem ära jätta. Ootamatusi pole meile tarvis.” — „Selge, seltsimees Stalin.” — „Kas luksusvagun on sõiduks valmis pandud?” — „Luksusvagun? Aga te ju käskisite, et kõik peab toimuma salaja, ei mingeid erilisi abinõusid.” — „Kuidas te kavatsete ilma eriliste abinõudeta minu julgeoleku eest hoolitseda? Eesti metsad on bandiite täis, linnades kükitavad põranda all rahvavaenlased.” — „Kõige eest on hoolt kantud, seltsimees Stalin, usaldage meid. Pealegi...” — „Pealegi?” — „Pealegi on Eesti metsad bandiitidest puhastatud, kulakud Siberisse viidud, ausad talupojad kolhoosi astunud. Narvas elavad juba ainult meie omad.” — „Mis meie omad?” — „Venelased, seltsimees Stalin.” — „Pidage meeles, Nõukogudemaal ei ole meie ja nende omasid, venelasi või eestlasi. Kõik on meie omad, nõukogude inimesed. Ja kes ei ole, need on kinnipidamiskohtades, laagrites, vanglates või mulla all.” — „Seda muidugi, seltsimees Stalin.” — „Hästi, hästi, minge ja laske sekretär sisse.”

Pealelõunal väljus Kremlist paarikümneliikmeline meeste seltskond, käes kulunud kohvrikesed, peas laiad kaukaaslaste sonimütsid, seljas pikad mustad paksust drapist palitud, krae üles tõstetud. Nad liikusid tihedalt, külg külje kõrval metroo poole nagu lennuvõime kaotanud vareste parv. Metroos trügisid nad kõik koos eskalaatorile, aidates sinna kõigepealt väikesekasvulise prillidega vanamehe, samuti suure soni ja ülestõstetud kraega. Jaamas trampisid nad tropis perroonile, inimesi enda teelt laiali tõugates. Paar vanamutti löid neid nähes risti ette, üks purjus mees aga protesteeris valjult: „Tulevad siia teab kust, laiad mütsid peas. Liiga palju on teisi Moskvasse tekkinud. Pole ka ime, meie mehed notiti sõjas maha, aga need istusid kodus ahju peal ja õgisisid mandariine.”

Rong oli juba ette antud, aga peale veel ei lastud. Sonimütslased trügisid üldvaguni ukse juurde, lükkasid jõhkralt eest end sinna lähtepositsioonile sättinud vanamutid ja kotimehed, ning kohe, kui vagunisaatja tuli ja ukse lahti tegi, rühkisid nad teda kõrvale tõrjudes vaguniuksest sisse, ikka väikest prillidega vanameest enda vahel aidates ja kaitstes, ning kui viimane sonikandja oli vagunisse roninud, löid nad ülejäänud rahva ees ukse kinni. Kui vagunisaatja protestida püüdis, vilgutas üks meestest, kõhn ja kuivetanud kaukaaslane, ta nina all mingit dokumenti. „Kuulge, seltsimees, ärge vehelge siin oma paberitega, näidake mulle korralikult, nii et ma saaksin vaadata, kes te sihukesed olete ja miks ma pean teie tahtmist tegema.” Kõhn mees hoidis dokumenti pikalt konduktori nina all. Kohkunud naine luges hoolega, vaatas siis mehele otse silma ja tajus õudusega, et tolle näos on midagi väga tuttavat, kuidagi ähvardavalt tuttavat. Seepeale naine muudkui noogutas pead ja kogeles: „Muidugi, muidugi, arusaadav, kõik on korras. Kas soovite teed? Kas toon madratsid ja pesu ning teen kohe voodid üles?” — „Tee poleks paha,” ütles seltskonnast eraldunud, lihava rõõsa näoga noorepoolne mees käsi hõõrudes. „Ja midagi tee kõrvale?” — „Pole tarvis.”

Oli kuulda, kuidas inimesed lukustatud vaguniukse linki lõgistasid, sõimasid ja karjusid. Vagunisaatja tõmbas kolistajatest välja tegemata kõigile akendele kardinaid ette ja tõttas teed tooma. Mehed võtsid soni peast

ja palitu seljast, Stalin ka prillid eest. Siluti juukseid ja paljaid pealagesid. Avati kohvrid ja võeti välja teemoon: kaaviaripurgid, praetud kanad, sibulad ja ehtne tones küpsetatud puri, lavašš, mandariinid. Korgiti lahti khvantš-kara ja viietärnise gruusia konjaki pudelid. Ukse taga kobistas vagunisaatja, kaasas tee ja suhkur. Pikakasvuline turd mees läks talle uksele vastu, haaras kandiku teeklaasidega ja sisistas: „Siia ära sisse trügi, ainult kui kutsutakse. Koputa. Ja peldik olgu puhas nagu prillikivi. Selge?” — „Selge. Kas kütan vaguni soojaks?” — „Endastmõistetavalt.”

Rong läks tasapisi liikvele. Stalin vaikis ja rüüpas väikeste sõõmudega tumepunaselt sädelevat veini, Beria pistis kiirete liigutustega suhu musta kalamarja ja murdis kõrvale lavašši. „Armeenias leib,” mõmises ta täis suuga, „kas meie oma ei ole?” Stalin ulatas talle vaikides purit. „Täna, seltsimees Stalin!” — „Tänu on koerte haigus,” Stalin rüüpas klaasi tühjaks ja viipas enda juurde pika mehe, kes oli vagunisaatjalt teeklaasid vastu võtnud. Nad siirdusid vaguni väljakäiku. Hetkeks tundsid kõik vagunis viibinud kergendust, läks lahti vestlus, mis aga vakatas kohe, kui Stalin oma saatjaga tagasi tuli. Kaks meest lahkus seltskonnast ja naasis voodipesuga. Pikk mees läks madratsite järele. Neid kõigile ei jätkunud. Stalin vaikis nagu enamasti, rüüpas veel veini, ent süngestus veinijoomisest üha rohkem ja viskas siis pikali talle valmis seatud asemele. Tasapisi heitsid magama teisedki.

Öösel, kui rong mingist jaamast teele nõksatas, ajas Stalin enda istukile. Mattis hinge. Külge valutas. Aga ta oli rahul, et oli selle tolade karja liikvele sundinud, et ometi midagi toimus. Ta lükkas kardina kõrvale, surus lauba vastu akent ja muigas öösse. Oli kottpime, üksnes aeg-ajalt vihisesid tulilindudena aknast mööda veduri korstnast tõusnud sädemed. Stalin tõmbas instinktiivselt pea õlgade vahele, nihutas ennast oma magamisaseme servale ja vaatas vagunis ringi. Pimedusega harjunud silmad hakkasid seletama ukse juures seisvat pikka mehekogu. Teisel pool vahekäiku istus kõige ustavam ihukaitsja Kolessov ja vahtis Stalinile otse silma. Väljakäigu eest tamburist kostis summutatud sosinat. Stalin tundis ära Beria ja Malenkovi hääled. Ta viipas Kolessovile, too tõusis ja läks ukse juurde kuulutama. „Kavandavad vandenõu,” mõtles Stalin loiult ja kähvas siis erksalt ärkvele. „Aga kui kavandavadki, kui heidavadki minu siit vagunist välja, kuhugi tundmatusse paika. Tveri, Kalinini kanti.” Talle kerkis silme ette Kalinini kitsehabemega pugejanägu. „Kalinin. Kas see polnud mitte tšuhnaa? Või oli tšuhnaa tema naine, kellel ta vangilaagris mädaneda lasi. Rumal mehike, lamba südamega.” Ja Stalin hakkas meenutama, millal ta viimati lamba südant oli maitsnud. Tamburi uks lõksatas, Beria ja Malenkov naasid vagunisse ning Kolessov, kes polnud püüdnudki varjata, et ta neid pealt kuulab, istus käsku ära ootamata Stalini kõrvale. „Vedasid kihla, seltsimees Stalin, kas teie olete teie või Aleksandr Simonovitš.” — „Kui teaks,” ütles Stalin ja tõmbas vigase käe instinktiivselt varrukasse. „Mille peale?” — „Ei kuulnud, seltsimees Stalin.” — „Kahju.” Stalin viskas uuesti pikali. Rong sõitis ühtlaselt ja rahulikult. Pikkamisi tuli uni ja Jossif Vissarionovitš hakkas tasakesi norskama.

Öösel oli kerget lund sadanud, aga hommik oli päikesepaisteline. Sõi-

deti parasjagu üle jõe, rong aeglustas käiku. Eemalt paistsid vastamisi kaks kindlust. Beria oli ennast vaikselt Stalini kõrvale koridori akna alla sättinud. „Ivangorod ja Hermann,” ütles ta tähtsalt. Stalin võpatas: „Sa, Lavrenti, ära hiili niiviisi.” — „Aga kuidas siis teisiti, seltsimees Stalin, mul ju amet selline.” — „Amet või asi,” mühatas Stalin põlglikult, silmitsedes aeglaselt möödalibisevat, kuidagi ebareaalset vaatepilti. Rong peatus Narvas, Stalin astus kiiresti akna alt ära. „Teed, seltsimees Stalin?” küsis üks pikkadest ihukaitsjatest. Stalin ei vastanud. Toodi teed, joodi vaikides. Rong läks uuesti liikvele ja Stalin paotas kardinat. Lausik rahulik maa, õrna lumekirmetisega otsekui pruudilooriga kaetud. Stalinile meenus Kato, tema esimene naine, tumedas kleidis, õlgadel samasugune läbipaistev valge sall nagu see õhuke lumekiht siin tumeda maa pinnal. Kato lilledel keskel puusärgis, kõrval nutmas ema ja õed, selja taga habetunud isa ja peatsis seismas tema ise, surmale ja saatusele vihane, süda kalestunud. Ta libistas käega üle näo. Kas tõesti olid silmad niiskeks tõmbunud?

Stalinile see Eesti, mida ta vaguniaknast nägi, ei meeldinud. Ilutu nukker loodus, ei mägesid ega järvi, tasane ja tusane. Vähe värve. Metsatukad, tumedad lumesegused porised põllud, maanteed. Väikesed edevad puumajad, enamasti kollased. Igav ja tühi. Siin-seal mõni hobune vankriga, vankris konutamas rätikusse mässitud vanaeided, üks taat porisel jalgratal, kaks inetut punase näoga plikat tee ääres rongile hoogsalt lehvitamas. Ja üks mees täiesti avalikult ning varjamatult rusikat raputamas, otsekui teaks ta, kes selles rongis teiste reisijatega koos Tallinna poole loksuvad.

Tallinna hallist pakivist jaamahoone, niisama masendav ja värvitu nagu kogu see Eestimaagi. Ja hall, ikka paehall ka suur kindlus jaama vastas, ainus värvilaik ergas punalipp kõrges tornis. „Mis nad oleksid ilma meieta? Väike, vaene, kidur riigike. Hale. Nüüd on nad maailma võimsaimad.”

Seltskond valmistus rongilt lahkuma. Sonid suruti pähe, mantlid aeti selga, Stalin pani prillid ette ja tõstis ruudulise maavillase salli lõuani. Kedagi ei võinud usaldada, isegi mitte ennast. Kuidas usaldadagi inimest, kes asja ees, teist taga võtab ette sellise avantüüri. „Hotelliga on raskusi, seltsimees Stalin. Kuna te reisite siin nii-öelda inkognito, siis ei saanud me kohti linna ainukeses korralikus võõrastemajas. Aga meil on kokkulepe kohaliku sõjaväeosaga...” — „Me sõidame juba täna õhtul tagasi.” Stalin kortsutas kulmu ja talle meenus Ivan Vassiljevitsš, suur valitseja Groznõi, kes oli siin kuskil seda saksa varesepesa piiranud. „Ma ei näe mingit mõtet Revelis kauem aega viita. Siin pole midagi teha, midagi vaadata. Lausk maastik, hall ja porine. Varemets linn, või mis linn, pigem küla. Teravate tornidega inetud saksa kirikud...” — „Neil on ka õigeusu kirik, seltsimees Stalin.” — „Kas te arvate, et me tulime siia kirikuid vahtima? Neid on meil endalgi rohkem kui küll.” — „Siin on veel teater, „Estonia”, nad just remontisid selle ära, see sai sõjas pihta.” — „On teil plaanis meid õhtul teatrisse viia? Huvitav, kuidas see teil korraldatud on?” — „Ma päris nii ei mõelnud, me võiksime lihtsalt seda maja ukse vahelt vaadata.” — „Ja kus me lõunat sööme?” — „Me mõtlesime, et sõjaväeosas.” — „Aitab. Mitte

mingeid sõjaväeosi. Me sõidame õhtuse rongiga tagasi Moskvasse. Kolesov,” pöördus Stalin pika ihukaitsja poole, „korraldage meile õhtuks vagun ja hankige õhtusöök.” — „Just nii, seltsimees Stalin.” — „Noh, lähme siis vaatame seda teie teatrit. Anastass, sina oled meil see tark, mis asutus see siisugune on?” — „Ooperi- ja balletiteater. Miliza laulis seal.” — „Korjus pole seal laulnud,” sekkus Beria. „Ma uurisin asja, Miliza on esinenud Nõukogude Liidus, Leningradis ja mujalgi, aga „Estoniasse” ta laulma ei saanud.” — „Mis sa kostad! Miks siis?” — „Polnud piisavalt andekas. Ja ka välimus jätnud soovida.” — „Kabanihha. Aga Hollywoodi kõlbas.” — „Ja Berliini *Staatsoper*’isse.” — „Noh, saksa naised ongi koledad,” võttis Beria asja kokku. Stalin rohkem vestlusse ei sekkunud ja ülejäänud tee kõnniti vaikuses. Stalin kahetses ettevõtetud avantüüri. Mõnda aega idanenud idee lasta Tallinna nimele s-täht ette panna ei tundunud enam ahvatlev. See linn ei väärinud siisugust au.

„Estonia” teater oli värselt krohvitud ja värvitud, nägi üpris nägus välja ja Stalini tuju paranes pisut, kuigi meestesalga keskel vantsides oli ta tundnud väikest õhupuudust ning ka jalad olid vaikselt tuikama hakanud. Nüüd trügisid sonimütsidega mehed teatri ainsast avatud uksest sisse ja seisatasid fuajees piletikassade juures. Otsekohe ilmus kuskilt välja valvur, kuri korts kulmude vahel. „Kodanikud, kuhu te trügite, mis teil vaja on?” — „Vaatame teie teatrit.” — „Teatrit vaadatakse õhtul. Pange ennast puhtalt riidesse, ostke piletid ja tulge etendusele. Siin pole teil vaja trügida ja põrandat määrida.” — „Vaata, kus mul tegelane!” Mikojan võttis püetaskust tõendi ja sorkas selle valvurile nina alla. Too tahtis tõendit enda kätte krahmata, aga Mikojan ei andnud. Siis võttis valvur aegamisi püetaskust prillid, pani ette, luges ja jäi Mikojanile otsa vaatama. „Ikka päris õige paber või?” küsis ta kahtlevalt. „Muidugi. Nii et...” — „Jah, aga härrad võiksid mütsid maha võtta, oleks viisakas,” julges valvur siiski tähendada. Imekombel krahmasidki kõik peale Stalini mütsi peast. Valvur tõmbus eemale. „Mis need eestlased endale kõik valmis on ehitanud, kindlused ja kirikud ja ooperi,” imestas Malenkov häälekalt. „Ega eestlased neid ehitanud, sakslased ikka. Eestlased olid orjad,” täpsustas seni üsna vaikne Švernük. „Kas sina, Švernük, pole mitte ise ka sakslane, nimi sul nisque kahtlane, Peterburi poiss pealegi. Vaata, kui eestlased on orjad, siis eks just orjad ehitanudki need kirikud ja kindlused, mis häda oli sakslastel kive tarida ja müüre laduda,” seletas Malenkov. „Aga kavandid tegid sakslased. Ja raha tuli ka nendelt,” ei andnud Švernük alla. „Ja milleks neile orjadele ooperit vaja on?” küsis Malenkov siiralt. „Eks ikka selleks, et orjade koori kuulamas käia,” ütles Mikojan õpetlikult. „Mis orjade koori?” — „On siisugune ooper, „Nabucco”, ja seal laulab juudi orjade koor,” seletas Mikojan tähtsalt. „Mis puutuvad siia juudi orjad?” kehtas Malenkov õlgu.

Samal ajal tuli kuskilt tagaruumist kontsade klõbinal imekaunis tütarlaps otse orjade üle vaidleva seltskonna poole. Tal oli seljas õhuline hele-roosa kleit, tumedad lopsakad juuksed raamisid kergelt õhetavat väikest näokest, kaunid jalad kõrgete kontsadega mustades kingades tippisid nai-

selikult, kuid energiliselt. Berial vajas suu lahti ja ta tundis, et hakkab üle keha värisema. Tütarlaps tuli üha lähemale, ja enne veel, kui seltskond toibuda jõudis, astus ta Stalini juurde ning kiskus tolle soni peast. Otsekohe haarasid kaks ihukaitsjat tüdruku õrnadest randmetest ja väänasid ta käed selja taha, nii et neiu ainult oiatas. Ta ei rabelnud ega karjunud, vaid jäi jahmunult vahtima Stalinit, kes naeratades võttis prillid eest ja tegi kohmaka kummarduse. „Stalin,” pobises tüdruk. „Kas te olete Stalin?” Stalini meenus, et nende hulgas on ka tõlk, ja kuigi ta arvas taipavat, mida tüdruk ütles, pöördus ta siiski tõlgi poole: „Mis ta räägib?” — „Küsib, kas te olete seltsimees Stalin.” — „Kuidas on eesti keeles *товариш*,” küsis Stalin kavalalt. „Seltsimees,” vastas tõlk kiiresti. „Kuidas on teie ees- ja isanimi?” päris Stalin edasi. „Anton. Anton Nikolajevitš.” — „Vaadake, Anton Nikolajevitš, ma ei oska üldse eesti keelt, aga seltsimeheks see neiu mind küll ei nimetanud.” — „Ega jah,” nõustus Anton kiiresti. „Ei nimetanud.” — „Laske ta lahti,” ütles Stalin ihukaitsjatele. Need lasid neiu käed lahti, too vaatas maha ja hakkas ettevaatlikult oma randmeid masseerima. „Küsige ta käest, kes ta on, mis ta siin teeb ja miks ta mu mütsi maha võttis,” pöördus Stalin tõlgi poole. „Ma töotan „Estonias,”” ütles neiu tõlget ära ootamata. „Olen tantsija, baleriin. Meil on siin kombeks, et teatris, tegelikult üldse siseruumides võtavad mehed mütsi maha. Ma vabandan, seltsimees Stalin, ma...” — „Ma pole see, kelleks te mind peate,” vastas Stalin kuival, „aga ma mõistan teid, mind on ennegi Staliniks peetud, me olemegi vist mõnevõrra sarnased. Ma täpselt ei tea, olen Stalinit ainult piltidel näinud.” — „Mina ka,” ütles neiu. „Kas ma tohin nüüd minna?” — „Ei,” karjatas Beria, „tulge parem meiega, tulge meiega Moskvasse, ma kindlustan teile...” — „Lavrenti Pavlovitš,” katkestas Mikojan teda järsult, taibates liiga hilja, et haruldane eesnimi kombinatsioonis isanimega võib neiuale tuttav tunduda. „Ära viia,” ütles Stalin vaikselt. „Keda ära viia?” ei saanud ihukaitsjad aru, „Lavrenti Pavlovitš?” — „Ei, viige see tüdruk minema.” — „Kuhu?” — „Kas mina pean seda teile ütlema! Viige ta siinsesse julgeolekusse, miilitsasse, ükskõik kuhu, viige ta minema!”

See tüdruk, kes „Estonia” fuajeest tookord, 1950. aasta hilissügisel minema viidi, oli minu tädi. Tagasi Eestisse sai ta 1956. aastal. Ta töötas pensionile minekuni Tallinnas „Kalevi” kommivabriku kaadriosakonnas, abiellus, aga jäi lastetuks. Oma kohtumisest Staliniga rääkis ta mulle alles paar aastat enne surma. Tädi suri Tallinnas 1999. aastal, mõni nädal enne oma 69. sünnipäeva. Tal oli hea meel, et ta nägi ära sinimustvalge lipu ja Eesti Vabariigi taastuleku. Kuid tädi oleks tahtnud elada ka uuel aastatuhandel, sellest oli meil tihti juttu. Kohtumisest Staliniga polnud ta varem kellelegi rääkinud, kartis, et teda nagunii ei usuta. Tagantjärele arvas ta, et oli Beria ja Mikojani kohe ära tundnud.

Lausungid
MUIDUGI TEATI, ET SÜNNILT SA OHVRITALL.

Koht sai valitud, teravaks ihutud väits.
 Määratud veretöö päev ja altaritund.
 Kuivadest halgudest lõkkele laotud riit.
 Valla end sulust päästsid, peregi jätsid.
 Teispool Jordani jõge ootas sind pagu.
 Mustaks siis valgete seas kasvasid lambaks.
 Otsima naasid karja ning jäetud kodu.
 Pääsemist surmast töotasid vaevatuile.
 Ise ei pääsenud, äragi sind ei tuntud.
 Lambaks kes sündinud — ees tal mihkclipäev kord.

ÄRGE ÖELGE, ET TE EI KARDA SURMA.

Kohkub mesilane, kui tallad teda õiel.
 Meeleheites paiskab välja astla, heites hinge.
 Jänes pageb kiskja eest, tigu varjub kotta.
 Oigab valust iga puu, kui metsa raiutakse.
 Kogu loodus kardab, ise teadmata.
 Keegi ei poe lingu oma vabast tahtest.

Lapsest saati südame all kuristikku
 tunnen, mõeldes sõnadele „lõpp” ja „eales”.
 Aastaid kokku lugedes ja kuid ja päevi,
 mille piiridesse jääb su ainus elu
 ning see pöördumatu lõplik viiv
 koos Fausti palvega: „Oh, viibi veel!”

Ei miskit ülevat, vaid kõduv keha.
 Ei ole tõestust lootusel. Vaid hirm.

NÜÜD VÕTAN MÕELDA ELU VIIMSEST ILUST.

Lapsepõlve paberlaevad Rääma ojas,
 purjeks lootus. Kus küll lõppes nende triiv?
 Midli-madli-kudli-kadli aida räästa all.
 Kes küll pääsukesed lõunamaale viis?
 Tuules häiliv viljapõld kui ulgumeri.
 Millal neelab endasse sind silmapiir?
 Vaiki jäänud kägu, odraokas kurgus.
 Mitu aastat jõudis kukkuda ta siis?

Oh, ära küsi. Peitub viimses ilu,
 olgu see või *tühi väli, igav liiv*,
 sood ja vaevakased, orud, väljamäed —
 kõik, mis on su jaoks, on ainult siin.
 Jah, ainult siin.

JÕGI VOOLAB VOOLAMIST, EES PAISTAB PURPURMERI.
 Ja üle mere kaardub vikerkaare look. Seal sajab.
 Paati, milles sõuan, imbub vett ja mälestusi.
 Kaldaroostikus kõik lood ning ajad roostetavad.
 Pervel konutamas näen veel harvu inimesi.
 Kellest jäänud varjud, kellel tuhmund näod ja nimed.
 Neilgi jalgu uhub juba unustusevesi,
 ehkki südames veel oodatakse sünni-imet.
 Sõuan edasi ja nõnda iga aerutõmme
 lähendab jõesuudmele, kus terendabki meri.
 Vikerkaar ja silmapiir — kõik äkki üheks sajab.
 Vajuv paat, täis pilgel vett ja kurbi mälestusi,
 põhjamudas loodib jumalagajātu kaja.

Epiloog. *Somnium umbrae*.

*Ent ta ootajaks on loodud, hilja on tal muuta end.
 Ain Kaalep „Prooimion”*

Teedel, kus kulgeja kannul, ta jälgedes, vajunud tolmu,
 vääratab parimgi mälu, eks temagi kõndinud kord.
 Sihile jõuda lootes, laskmata silmist Plejaade,
 uskus ta: väga kui püüda, siis oledki viimaks vaim.
 Kõike ta uuris teada tahtmises, hinge rahutus rõhus.
 Peagi näis — juba puutuma küünib nii kaua oodatud hetk.
 Hüüda nüüd soovis ta kuulutust: tõeks on puhkenud unelm!
 Vastu ei hõiganud keegi. Käest kadus viimnegi aeg.
 Tolmu siis raputas jalgelt. Teepervele toetas end.
 Nukra pilguga Jumal tal kõrvu sosistas lohutust.
 Ühte sest aimas ta kuulvat: vaid und näed, vaid varju-und.

I miss you. I'm Ahmed.

Kollakashall teraline tolmi kattis väljaehitamata maju ja muidugi ka neid, mille katusele olid säetud satelliiditaldrikud. Eeslid sõid või otsisid midagi pappkastidest. Pisematel tänavatel sõitsid kollases tolmus tuk-tukid, aga suurel teel tahtis üks teine buss nende oma rammida, kumbki juht ei kavatsenud järele anda. Kristin vaatas seda hajameelse põnevusega. Miłosz on kuskil luuletuses öelnud midagi sellist, et koht, kuhu minnakse, ei teagi, kui õnnelik ta on, sest kogu maailmast valiti välja just tema. Läbi sudu kerkisid linna kohale kenad ladina tähed NOOR. Kristin oli lapsena olnud jahmunud, kui luges hariliku pliiatsi pealt sõna „Koh-i-noor”. Nagu kohimees, otse pliiatsile trükitud, ainult et kohinoor oli veelgi rämedam. Ta uuris välja, mida see tähendab, ja sai teada, et see tähendab valguse mäge ja et sellist nime kannab üks kuulus teemant, ja siis ta oli juba vana küllalt teadma, et grafiit ja teemant on mõlemad süsiniku allotroobid, ja mõtles, et võib-olla sai pliiatsifirma nime selle järgi, või oli see lihtsalt nali. Aga omaette kordas ta hääletult „kohinoor, kohinoor”, nautides sõna piinlikku jubedust. Koolilapsed, kohinoored.

Et see ka nii pidi olema, et valgus langes kokku eesti sõnaga „noor”. Mitte küll häälduselt, aga transkriptsioonipildilt. Samas, „vana” ei pruugiks valguse tähistamiseks tingimata paremini sobida. Ei teagi, kumb näeb asju vähem häguselt. Noor või vana. Kummal on teisele rohkem valgust anda. Kristin oli parajasti vanuses, mis oli Eesti elaniku keskmine. Ta ei saanud eriti hästi magada ja mõtles üha enam, et elu läheb prügišatist alla. Nägi seda šahti vaimusilmas: nagu Oika ja Mustaka majades, musta kaanega, tolmu, kohati punase plögaga koos, kohati tuhane, ja suhteliselt sügav. Pimeduses kostab kolin, mis ükskord lõpeb.

Aga näete, see ongi ju Taħrīri väljak. Suuremalt jaolt plankudega kaetud, nii et korralikku ettekujutust temast ei saa. Kas te kujutate ette, et sel väljakul seisis veerand miljonit inimest? Sellest saab varsti kaks aastat. Me ei ole ikka mõistnud, kuhu see asi välja jõuab või kuhu ta peaks jõudma.

Noor kunstnik Basonry hüppas siinsamas gaasimaskis, kogus oma hingehõngu ja tapeti ära, pärast surma aga saadeti Veneetsia biennaalile Egiptust esindama. Giidi silmad välkusid tumedalt.

Aga nüüd fotokad ja telefonid välja, see siin on ju Mubāraki partei maja, põlenud tühjade silmadega! Tükike ajalugu ja teie oma uute plätudega. Jah, muidugi, plätud on ka ajalugu. Ma mõtlesin Ajalugu. Näiliselt voolab plätude ajalugu vaikselt suure Ajaloo all. Noor giid oli õppinud Moskvast vene filoloogiat ja kirjandusteadust.

Ajalugu ehk fetišid, fetišid.

Kristin meenutas tulipunast vorstitükki, mis ta oli hotelli hommiku-söögikarbist leidnud. Kas vorsti hõõgub sügavpunane toon tuli sellest, et

see ei tohtinud olla siga (kuigi koptid pidasid ka sigu), või ohtlikust sünteetilisest värvainest? Küllap viimasest. Neelud käisid tal toidu järele, eriti miskipärast selle vorsti järele, aga tuli minna muuseumi.

Kui tublid olid egiptlased, isegi mumifitseeritud koerad olid neil alles, ilusti vitriinis, mustad kaltsudes narakad. Ah, aga paar muumiat lõhuti revolutsiooni ajal! Suur punane, nõukogulikus olekus palee pidi varsti remonti minema.

Vaevalt jõudis buss Gizas ukсед avada, kui üle liivaste nõlvade hakkas nende poole liduma poisikesi. See oli karm võidujooks. Kes esimesena kohale jõudis, haaras Kristinil käest ja püüdis talle mingit nartsu pihku suruda. *It's a gift! A gift from the revolution, madam! Revolution, madam, remember the revolution!*

Kristin tõmbas käed eemale. Näita ise, mis asi see sul on.

The revolution!

Poisike tegi katset talle nartsu taskusse suruda, aga laotas selle lõpuks Kristini silme ees lahti. Kristin ei saanudki aru, kas tegu oli laudlina või salliga. Khakirohelisel taustal oli kujutatud Nofretet.

The revolution!

Yeah. The revolution. I'm sorry.

Leedulased ja Riia venelased ostsid mängukaameleid, „Arafati rätikuid” ja plastikust Anubiseid.

Kristin vaatas liiva oma jalge all. Tegi ühest Riia neiust pilti. Laskis iseendast teha.

Noia, noia e noia. Tüütus, tüütus ja tüütus. Nii oli kirjutanud oma lapsepõlvkogemustest Kartaago varemetel itaallane Magrelli. Õigesti kirjutanud, jumala eest. Varemed kui monument (ühtlasi) tüütusele, monument kui monument (ühtlasi) tüütusele.

Ka Kartaagosse oli Kristin omal ajal kebinud, kuidas muidu, Tuneesia-reisil. Ta põlgas mööda huviväärsusi ratsutamist, aga ratsutas need alati kohusetundlikult läbi. Keelatud Linn, Teotihuacan, Machu Picchu, Alhambra. Õnneks müüakse peaaegu igal pool pudelivett. Äkki jääb pärast hinge peale, kui ei lähe. Pead endale ära tõestama, et sa sealt midagi ei saa. Autentsuseiha läbikukkumist tuli autentselt kogeda, üha uuesti. Noh, käisin, oli kah, aga oleksin võinud selle asemel ka raamatut lugeda. Ei ole aurat, ei ole aurat, ei ole. Aga vähemalt pole nüüd ärevust, et äkki oleks olnud. Seepärast öeldakse ka: elama peab täiel rinnal. Kui ei ela, võib hiljem tunduda, et täiel rinnal elamine oleks võinud lahe olla.

Kunagi oli Kristinil elukaaslane, kellega nad tegid plaane ja reisisid. Jõudsid kohale, vaatasid väärsusi ja läksid tülli, mitte küll alati, aga ühelt reisilt naastes siiski nii tülli, et oligi kõik. Neist jäi maha palju fotosid kultuuri-väärtuste ja imepärase looduse taustal.

Kristin kujutles, et kui tal oleks lapsed, võiks maailm nende kaudu oma auraatilise tagasi saada. Kui ta ise oli lapseohtu, oli isegi Lääne-Saksa orasheinal aura, igatahes oli Kristin püüdnud seda aurat tee ääres näha ja oli peaaegu näinudki. Bensujaama vets Rheinland-Pfalzis lõhnas sidruni-

kommi järele. Aga võib-olla oskas tollal aurat näha lihtsalt idaeurooplane. Laps mõtleb: *noia, noia e noia*.

Ta suudles Sfinksi juures üht iseäralikult punapäist egiptuse poissi, kes oli hakanud tal kõrval käima ja juttu rääkima. Täitsa punane pea, aga eba-punapealikud näojooned. Poisil oli seljas hallikas linane pluus, mis punase peaga hästi sobis. Ma olin ka Tahīril, ütles ta. Paistab, et me peame veel Mubāraki vangist välja tooma. Tema ütles õigesti, et läheb ainult hullemaks. Kaks valikut, kas islamivalitsus või korralagedus. Ja vaata nüüd. Kas sa jälgid Egiptuse uudiseid? Me peame ta veel vangist välja tooma, et üldse aru saada, kuidas seda riiki juhtida.

Kristin tundis huvi, miks see poiss püramiidide juures oli, kas ta müüs ka midagi?

Ei, müümine on tüütu. Poiss naeratas.

Kristin kallistas temaga natuke, õhtu hakkas juba vilumaks minema, aga ütles siis, et kahtkümmend dollarit ta küll ei anna. Kuule, mille eest, sõber?

Tegelikult, uskus ta, oleks pidanud andma.

Valged kehad, tuhandepäised rahatuvide parved laskusid iga päev ja andsid kõva osa selle maa kogutoodangust. Kristin oli lugenud, et seitsmendiku, aga giid väitis miskipärast, et kolmandiku. Õiged rahatuvid sirtsutasid oma papi välja, aga Kristin oli düsfunktsionaalne. Ta tüssas, omal väikesel viisil. Võib-olla oli ta selle üle uhke. Ehkki, kui mõelda, ta ei saanud olla ainus omasugune. Pidi olema teisigi väiklaselt võidukaid läänlasi.

Ikka astus ta poodidesse sisse, kui lubati kohvi või teed. Jaa, miks mitte.

Kust te olete? Tere-tere, vana kere! Palun kirjutage meile eesti keeles „Tere tulemast!” ja „Head hinnad”.

Aga palun. Enne Kristinit oli parfümeeriapoe kaustikusse kirjutanud keegi taanlane.

Kohvi?

Hea meelega.

Jaa, poiss mõistis, kui tüütu pidi olema poepidajate pealetükkivus. Kohutav. Nagu herilased, ise küll ei tahaks turisti nahas olla.

Poiss kinkis talle helesinise klaasist fiaalikese, lihtsalt heast südamest.

Rafid. Minu nimi on Rafid, ütles ta. Sinu vend Rafid.

Aga selle fiaali täitmiseks, ütles Rafid, peaksid sa nüüd isalt parfüümi ostma.

Mu isa oskab muide saksa keelt. Ta on kaua aega Kölnis töötanud. Kohe varsti peaks ta siia jõudma.

Kristin tõusis naeratades, mahutas helesinise fiaalikese õrnalt käekotti. Ehk mõni teine kord. Ta on siin ju veel tervelt kaheksa päeva.

Mõni päev jõi ta poekestes kokku neli-viis tassikest tasuta kohvi või teed, sõi ka maiustusi, tekkis lausa hasart. Kingitud käevõru võttis vastu, selle juurde müüdavat kaelakeed aga ei ostnud. Hiljem, hiljem.

Snorgeldusvarustuse oli ta mõelnud laenata või osta, aga avastas peagi, et seda ei pruugi teha. Ta palus rannas Saksa perekonnal oma kotti valvata, nood aga pakkusid lahkelt, kas ta ei taha nende snorgeldusprille kasutada.

Niisama on ju igav ujuda. Erksinised ja kollased kalad, mõned ka pikad ja hõbedased nagu noad. Vaadake, siin on tabel: noa moodi kala on *Fistularia Commersanii*, see kollase-mustatriibuline aga *Dascyllus Aruanus*. Erkkollase viiruga kaunitar jällegi kannab nime *Naso Lituratus*. *Naso Lituratus* 't üritas Kristin kätega kinni püüda, aga see hammustas.

Samal meetodil snorgeldas Kristin ka ülejäänud päevadel. Leidis vana Milano gay, kes oli eluaeg teinud rätsepatööd. Austria paarikese, Hollandi noored. Vabandust, kas ma võin oma koti teie hoolde jätta? Aa, oi. Mul on see jama ka. Et snorgeldusasjad jäid maha. Inimesed olid lahked.

Elu läks prügišahvist alla, kolksud käisid, meri loksus soojalt.

Õhtuti sõi ta rannarestodes kaheksajalgu ja kala.

Magama jääda polnud lihtne. Isegi kui ta hotelli tagasi jõudes uskus, et on juhmuseni unine, lõppes unnevajumise hetk enamasti äreva jahmatusega. Kõik otsused elus olid olnud valed, ja nüüd ootas see ees, tolmune, mustav šaht, mis oli olemas juba ammu enne teda. Oleks ta elus midagi suurt teinud. Midagi, mille kohta võiks öelda: ma olin olemas, ja ma tegin seda.

Ta püüdis sügavalt sisse-välja hingata. Kõik on okei. Kõik on okei. Hüppas voodist välja, tegi akna lahti ja vahtis hotelliõue toole ja lauakesi, palmitüve ümber keerutatud elektriküünlaid. Jõulud olid tulemas. Pisikesed sääsed lendasid sisse.

Kuhugi vabatahtlikuks läheb ta, kriisikoldesse verd ja sitta nühkima. Verd ja sitta, verd ja sitta. Et ka see võimalus enda jaoks ammendada, ka verelt ja sitalt aura ära võtta. Ta teadis juba ette, et ei tule kunagi oma tõlketöö pealt ära, liiga mugav, ja ärevuses oli ta. Ärevus ja mugavus annavad kokku ebameeldiva, söövitava segu.

Söövitunud elu läheb prügišahvist alla, üheksakorruselise, kuueteistkümnekorruuselise nõukaegse maja määrdunud, pimedast šahvist.

Küsimus on, kas kõigi elu.

Ärevuse peletamiseks õppis ta öötundidel ära araabia tähestiku, suurema osa sellest, ja oli väga õnnelik, kui suutis reklaamklippi vaadates esimest korda välja lugeda nime Max Factor. Ühes reklaamis hüsteeritses kübaraga lääne proua; kui poiss talle Snickersi andis, muutus pirts valge maadam normaalseks araabia meheks.

Fucking kellegagi pole jagada, mõtles ta, kas või neid peenikesi sääski.

Kui hästi läks, suutis ta hommikuks tasapisi siiski mina koost lahti võtta ja jäi iseenda ja maailma illusoorsuses veendunult magama.

Paar korda magas ta hommikusöögi sisse. Kell 10.25 oli söögisaal juba tühi, aga talle toodi siiski mõned kõvad magusad saiad ja tass lahustuvat kohvi. Kokamütsiga omletimeest enam polnud.

Ta oli silmad lahti teinud alles siis, kui nad hakkasid laskuma kollaste mägede veerele. Üksi viisasabas, üksi lennujaamakohv. Üksi vaatas ta kitkutatud kulmude ja pikkade mustriküüntega eesti naisi ja nende jämeda peaga mehi, kes olid kuidagi väga ruttu juba plätud alla saanud. Inimene oma turistliku reproduutseeritavuse ajastul. Jalutas keset venekeelseid silte *Кожа*

и меха, Мясо, Антека. Pildistas kalaresto inetuid punaseid, nikerdatud seinu, millel rippusid päästerõngad, jõuluvanad ja kard, lumememmed ja loosung *Московский Спартак — чемпион.* Kuulas, kuidas seepeale, kui ta üksi maha istus, pandi tervituseks mängima vene disko. Tegi klaasi valget veini mere ääres, roheliste päevavarjude all. Ujus, kohvitas ja ujus, ja *muezzin*'i kirglikud laulelused täitsid tema ateistihinge igatsusega.

Kuurortide mull. Talle oleks pidanud meeldima see näiliselt ajaväline mulielu, kus päris asi polnud mõeldud toimuma; elu otsustavad, sündmuslikud suhted olid siin justkui maskeeritud. Kuurort oli edasilükkamine, limbo ja mitte veel pörgu. Rannaäng, kohvikuäng, hotelliäng: kui palju mahedamad on need koduängist. Dekoor, millega mängiti kohalikku eripära, oli talumatuseni kole, ja kogu siinset ebaehedust ja avameelset võlt-sust oleks Kristin võinud nautida, kui oleks saanud seda kellegagi jagada.

Muidugi olid kuurordid ainult näiliselt sündmustevabad, sündmus lõikas paradiislikku pealiskaudsusse ikka sisse. Siinsamas Sharmis oli hai hammustanud mõne aasta eest ujujatel käsi ja jalgu otsast. Mõnes teises kohas jõudsid muud usku turistid vaevalt oma toavõtmed kätte saada, kui enesetapupomm plahvatas. Ida-Euroopas muutis majandussurutus eputavad spaad prügihoidlaks.

Kui Kristin oleks pidanud valima, kus temaga midagi traagilist juhtub, kas ta oleks valinud kuurordi? Võib-olla. Mõne valge, globaalselt iseloomutu hotelli või minimalistliku rannakohviku. Kristinile oli alati tundunud, et surm kuskil anonüümses kohas, maanteel, lennujaamas, raudteejaamas, suure hotelli fuajees oleks igal juhul lähedam ja mitte nii piinlik kui surm koduköögis. Kui surm juba narratiiv on, ja seda ta ju on. Surmakohast sõltus see, kas sa said vabaks või jäid kinni. Suur kohaliku omapärata hotell, olgu. See, mida prantslane Augé nimetas mittekohaks. Koht ilma piinliku kogukondliku tähendusrikkuseta. Aga kitsidekooriga hotell, nagu tema oma siin? Paras oleks see talle, keset kitsi üksi surma saada. Etnokits, ajastukits, veri, mis kaob paksude värvide vahele.

Ta oli lootnud, et mõtleb reisi jooksul vähemalt üldjoontes välja, mida ülejäänud elus teisiti teha, aga see ei tahtnud õnnestuda. Houellebecqil oli üks luuletus puhkusest. Kuidas ta öö otsa kärbsed tapab, ja kuidas hommik samuti mingit lunastust ei too.

Kaks päeva enne ärasõitu tuli ta, kott üle õla, jälle rannast. Möödus türkiisipoest ja *меха*-poest, ja Rafid astus talle tee ette.

Tere, mu õde!

Tere, Rafid.

Kohvi?

Ah soo. Ma mõtlesin hotelli minna. Ja siis sööma. Ma olen päris näljane, ujusin terve hommikupooliku.

Üks väike kohv, mu õde!

Kristin püüdis näole kiskuda südamliku, kategoorilise naeratuse. Kulla sõber, ma ei kavatse ka täna midagi osta.

Ei-ei. Ma ei mõelnud, et sa peaksid ostma. Ma tahtsin sulle kohvi pak-kuda.

Olgu peale.

Ta istus tuttavale punasele diivanile, Rafid läks kohvi tegema. Tagatoast, kuhu ta oli kadunud, tuli välja pika beežitriibulise rüüga mees. Prillid, enesekindel olek.

Hallo. Ich bin Rafids Vater. Abdel, ütles ta ja sirutas käe.

Ach. Freut mich.

Rafidi isa küsis, kas poeg on Kristinile juba parfüüme proovida andnud.

Ei, me rääkisime niisama, ütles Kristin. — Mind huvitab, kuidas te siin hakkama saate.

Sharmis? Kes siin tööd saab, on õnnega koos.

Ma mõtlesin üldiselt, ütles Kristin. — Araabia kevad ja selle nässumine ja värk. Kas te käisite ka Kairos protestimas? Ma mõtlen, nüüd novemb-
ris, Morsi vastu.

Abdel muigas. — Mina? Ei. Aga mu poeg käis. Saad, Rafidi vend. Kas proovime parfüüme? Endale, sõbrale kingiks?

Rafid tuli tagatoast kandikuga, millel olid kaks pisikest kohvitassi, suhkur ja küpsised. Teine tass oli mõeldud isale, kes kahmas riiulilt kolm parfüümipudelit. Rafid kadus.

Siis on meil veel tervendavaid õlised, ütles Abdel. — Rahustavaid. Must köömen — sellega elad igavesti.

Rahustavaid, igavesti. Mis tunne oleks rahuneda? Hetkelises hooletu-
ses jäi Kristin kaaluma, kas äkki ostagi endale siit mõni meesteparfüüm; kohalike naistelõhnade suhtes oli tal eelarvamus. Abdeli silmad prillide taga süttisid.

Palun! Abikaasale! Sõbrale! Sobib romantikaks.

El mssr... masreen. See tähendab, egiptlane, kuulutas Kristin võidukalt nagu laps.

Te olete taibukas! — Abdel noogutas tunnustavalt.

Kah asi. (Jess, jess.) Masreen ei lõhnanud eriti hästi.

Ja see on Ramses II, näitas Abdel.

Ahaa. Päris hea. — Kristin nuusutas resigneerunult rannet, kuhu Abdel oli õlist parfüümi hõõrunud.

Suur pudel? Eks ole? Ainult tuhat naela, jätkub terveks aastaks, kuus-
sada milliliitrit. Ei? Või see — kaheksasada viiskümmend? — Kas Kristin tahab tõesti tudengipudelit, sõbrale? Rafidi isa vangutas pead ja naeris.

Studentenflasche. Wir nennen es Studentenflasche. Die Studenten haben nicht so viel Geld und möchten nur eine kleine Flasche kaufen.

Kus te neid parfüüme teete, küsis Kristin, kas need on looduslikud? Käsitöö?

Abdel naeris jälle. Ta oli kiiresti asunud tudengipudelit kaunisse pabe-
risse keerama. — Aleksandrias on suur tehas. Sealt need kõik tulevad.

Mul on sularaha otsas. — Kristini mäletamist mööda polnud ukسل kaar-
diga maksmise silti.

Sularaha otsas? Pole probleemi, ütles Abdel. — Siin ümber nurga on Abu Dhabi pank. Üle väljaku. Saad tuleb kaasa, näitab.

Teisest toast tuli uus murelisilmne poiss, Rafidist vilajam, naeratas. — Lähme.

Väljak oli rahvast täis, *hallo, madame, bonjour, один вопрос можно*. Keegi žongleeris, üks priske valge naine lõkerdas kauninäolise valge kaameli seljas nagu idioot. Kaamelil oli peas jõuluvanamüts. Saad jäi seda hetkeks vaatama, Kristin kasutas juhust, lipsas rahvamassi sekka ja kadus.

Kui ta oli jõudnud hämarale vaibapoodide tänavale, mis viis tema hotelli suunas, astus talle teele ette heledas särgis noormees. Kristin heitis talle hävitava pilgu, kuna talle näis, et see on Saad, kes on ta ikkagi üles leidnud.

I've seen you passing by, ütles noormees. *I think you're an actress*.

Ghazala Beach, kõige merepoolsem laud. Tavaliselt surfas Kristin toitu oodates telefoniga, aga praegu vaatas üle laua Ahmedi tõsistesse pruunidesse kirsisilmadesse. See oli nagu kohustuslik paus silmade puhkamiseks. Ei otsi võrku, ei loe meili ega uudiseid, vaatad tumedatesse silmadesse. Ahmedil oli seljas valge särk ja jalas helesinised teksapüksid, Kristini riietus nägi välja samasugune. Nad jõid alkoholivaba Birelli õlut, söid merivähke, kalmaare ja mingit valget kala.

Me oleme nagu kaksikud, ütles Ahmed. — Ma tundsin seda kohe. Esi-mest korda elus.

Ta väitis, et Egiptuses pole koeri lihtsalt sellepärast, et rahvas on nii vaene, ei kujuta ettegi, et võiks toitu veel koertele anda. Õppinud oli ta raamatu-pidajaks, Kairos, aga tema unistus oli juurastuudium Euroopas. Inglismaal. Ta oli kahekümne üheksa aastane ja armastas Shakespeare'i.

Ma mõtlesin, et sa oled näitleja, ja kujutasin ette, et sa mängid Shakespeare'i näidendis.

Kristin muigas. — Millises?

Othellos, ütles Ahmed. — Ta armastas kunstis kirge ja kõige kirklikum helilooja oli Beethoven, Befoofen. — Sulle meeldib Befoofen, sulle meeldib Shakespeare, sosistas ta, me oleme nagu kaksikud.

Ei, Ahmed ei olnud Taħrīril käinud (Kristin hakkas aga jälle peale: kevad, Vennaskond, Morsi). Ei Mubāraki ega ka Morsi vastu protestimas, talle ei meeldinud kumbki, Morsit polnud ta valinud, Shafiqi ka mitte, sellega oleks tulnud vana jama tagasi, ja ta polnud suvel üldse kedagi valinud. Ei kavatsenud ka ülehomme referendumil hääletada.

Ahmed naeratas. — Aga miks me räägime üldse poliitikast, mis on räpane ega tee inimesi õnnelikuks? Räägime parem tunnetest. Armastusest.

Kristin lõikas sidrunitükil koore ümbert. Millal, mõtles ta, millal lõpuks hakkab ma tegema seda, mille nimel ma midagi teen? Ta kartis, et seda ei juhtugi. Kuidas ütles Pavel Kortšagin: elada tuleb nii, et pärast poleks piinavalt valus sihitult elatud aastate pärast. Või oli see „asjatult elatud”. Pigem siiski „sihitult”. Ta kahtlustas, et on üks viimaseid oma põlvkonnast, kes seda mäletab. Ostrovskit ja Kortšaginit.

Temal oli nende sihitute aastate pärast juba ette piinlik, ja tagantjärele veel piinlikum. Võib-olla ta ei tohiks mõelda, et võiks suuta iseenese vigu ennetada. See on veel eriti nürimeelne. Püüda kogu elu kibedalt iseendast ette jõuda: kindel lolliksjäämine. Ta löikas kooritud sidruni pooleks.

See on ju keeruline värk, ütles ta.

Armastus? küsis Ahmed.

Nojah. Kuidas sellest rääkida. Millest üldse rääkida. Üks kummaline teema. — Kristin pistis kooritud sidrunipooliku suhu.

Ahmed vaatas talle kirsipilgul otsa. *I want you to leave yourself for me. I want to love you inside.*

Mhmm, võtame kohvi ka, ütles Kristin.

Koos onu ja onupojaga pidas Ahmed vaibapoodi siinsamas, selle tee ääres, kust Kristin iga päev mööda käis. Poodi täitis raske, umbunud hõng. Mida sa vaibapoest ikka tahad. Vatikanis muuseumide gobeläänisaalis oli Kristin arvanud, et lämbub ära või paneb paki.

Pood oli hämar ja Kristin võpatas, kui märkas, et punasel diivanil istub läpaka taga jalgpallisärgis noormees.

Ahmed ütles noormehele midagi araabia keeles, too noogutas, tõstis arvuti lauale ja kadus.

Ma teen sulle eriti head teed, ütles Ahmed. — *Karkadé*, väga hea tervisele.

Ta viipas Kristinile, et too istuks — sinnasamasse punasele diivanile. Ta armastas Kristinit kogu südamest.

Noormehe keha oli kuiv ja palav. Ilmselt tuli see püüdlikkusest. Aga võib-olla seostas Kristin Ahmedit liialt kohaliku loodusega. Võib-olla mõtles ja kujutles ta stereotüüpides. Araabia mees oli nagu kuum tuuleke ja liiv, aga Eesti mees nagu niiske naat. Või nagu kobreleht.

Igavene armastus kippus Ahmedil muudkui huulile. Aga keha oli soe, elus ligimese oma. Ja soe liha unustas ühel hetkel paatose.

Hotelli turvamees irvitas, kui Ahmed Kristini väravani saatis.

Tol ööl magas Kristin korralikult, nagu päris inimene.

Basseini vesi oli jahe. Võib-olla 14—15 kraadi, värskest välja vahetatud.

Ta ei olnud varem hotellibasseinis ujumas käinud, aga täna oli ta siin viimast päeva. Tuli seegi lõrutus ära proovida.

Telefon mulksatas. *I miss you. I'm Ahmed.* Tahtis Facebook'is sõbraks tulla: Ahmed Ismail El-Kass.

Täna pidi Ahmed sõitma ära Port Saidi, aga seda alles pärastlõunal, ja praegu pidas ta ilmselt veel meretee ääres valvet, ootas, millal Kristin randa läheb, et igavesest armastusest rääkida. Sa vaene Ahmedikene, kui sinuga õnnestuks magada pantomiimi korras. Kui nii paljudega õnnestuks seda teha vaid pantomiimi korras. Läheneda teineteisele sõnatult, minna samamoodi lahku, ainult žestidega, reflekteeritud žestidega, sõnatult. Täna öösel oli ta tõesti maganud üle seitsme tunni järjest.

Ta kuivatas end, laotas vannilina lamamistoolile. Istus ja jälgis natuke

aega, kuidas päikesevalgus veepinnalt metalselt vastu läigib. Teisel pool basseini kiiskas klaasputka, millele olid kleebitud oranžid tähed MASSAGE. Nende tähtede alla oli hooajaliselt maalitud ka punase mütsiga põhjapõder.

Привет. Можно?

Tuli ja kandis hommikumantlit ja hoidis käes kollase päevavarjukesega Curaçao-kokteili. Ta meenutas näolt Nicolas Cage'i ja ahvi; naeratas meeleka totralt.

Kristin vidutas silmi. — *Не знаю.*

Значит, можно.

Mees laotas oma vannilina laiali; tema nimi oli Nikolai.

Vaat siis. Kristin hakkas lugema. Ta oli mõelnud, et paneb rannas vaimu, ja võtnud kaasa Derrida „Surma anni”. Äkki see kuidagi aitab. Kierkegaard ja Aabraham.

Kui sa tapad kellegi, keda sa vihkad, pole see ohver. Ohverdada tuleb see, keda sa armastad. Vihata ja reeta tuleb oma lähedasi, et kinkida neile surma ohvrina. Ja mitte seepärast, et sa neid vihkad, mis oleks liiga lihtne, vaid seepärast, et sa neid armastad. Sa pead neid vihkama, kuivõrd sa neid armastad.

Nikolai luksatas.

А о чём они там пишут? Об Африке?

Да.

Nikolai oli arst. Moskvast. Ahaa. Ega Kristin ometi arst ei ole? Ei tea miks, aga Kristinit ajas see küsimus naerma. Nikolai kergitas kulme. Kas ongi või? Kristin itsitas edasi. No mis ala arst Nikolai siis ise on?

Ну, хиропрактик я... немножко... и так далее, ütles Nikolai. — Kas ta võib kokteili pakkuda? Curaçao?

Ei-ei. Pigem siis apelsinimahla.

Kandiku apelsinimahla ja järjekordse Curaçao'ga tõi neile Midu, kummaliste heleroheliste silmadega noormees, kes oli hommikusöögilauas käinud juba mitu korda Kristinile massaaži pakkumas. Ainult viisteist dollarit!

Kas Kristin on otsustanud? Tund aega, viisteist dollarit. Sada Egiptuse naela.

Nikolai noogutas. Muidugi, daam on otsustanud! Tema ise oli juba kolm korda käinud.

Midu tõmbas klaaskastile seestpoolt kardinaid ette; salongis rippusid sesoonsed hõbekarrad. Veelgi magada, ära vajuda. Mitte praegu, mitte kunagi välja mõelda, kuidas teha see oma elu suur asi, mis lubaks ka edaspidi rahulikult magada. Ilmakärakas. Ära vajuda ilma ilmakärakata.

Midu määris ta selja ülaosa sidrunilõhnalise õliga kokku ja hakkas käsi tasakesi mööda ta õlgu libistama. Tund aega, veel üks ajamull.

Midu oli jõudnud parema külje ja käega lõpule, kui klaaskabiini uks läks lahti. Sisse astus Nikolai. Nüüd oli ta ujumispükste väel: treenimata, aga kõhn. Ühes käes hoidis ta järjekordset Curaçao'd, üle teise käsivarre rippus miskipärast käterätt nagu kelnaril.

Привет. Tema naerust kostis lollakat kilkamist; ta pidi olema korralikult täis. *Привет!*

Eh. Kristin sättis näo uuesti massaažilaua auku.

Nikolai pani kokteili käest, astus laua juurde ja hakkas samuti Kristini õlga mudima. Midu mudis nüüd vasakult, Nikolai paremalt.

I already did that side, ütles Midu.

Aga Nikolai kilkas, purjus kuked hääles: *Слишком много масла! Скажи ему, пожалуйста.*

Kristin mõmises.

What he saying? küsis Midu.

Мышцы не обрабатываются, kraaksatas Nikolai. *Слишком много масла!*

It's okay, ütles Kristin.

Ну, скажи ему, я go home в Москву, а он ничему не учится, my friend, не учится.

Midu jätkas nohinal vasaku külje mudimist.

Nikolai sikutas ära rätiku, millega Midu oli kinni katnud Kristini jalad. See ajas Kristini naerma; ta virutas Nikolaile ebamääraselt parema jalaga.

What you doing? karjatas Midu. *I don't understand. Please cover the body, the legs enough now!*

А я врач, я же сказал, I know what do. I — doctor, my friend!

You no doctor! I can't work.

Как же no doctor! Nikolai hakkas Kristini sääri siluma, Kristin pööras end ringi ja Midu karjatas peaaegu nutuselt: *I can't work!*

Hea küll, ütles Kristin. Las Midu teeb nüüd!

Liiga palju õli.

Kuule, aitab!

Nikolai purjus silmad volksusid. Midagi te ei tea. Mina olen arst.

Kas ta hakkab märatsema, mõtles Kristin. Aga Nikolai haaras laualt oma *Curaçao*-klaasi ja astus ukse poole. Ta käsi vääratas, klaas hakkas kukkuma, Nikolai katsus seda purjus elegantsiga kinni püüda ja kaotas tasakaalu. Sinine *Curaçao* läigatas põrandale, Nikolai haaras vasaku käega tumepunastest kardinatest ja lendas kangast pihku pigistades vastu klaasseina.

Karge, halastamatu ragin. Punased kardinad kaitseks ümber nagu lasteetenduse kuningal, kukkus Nikolai koos murduvate klaaspaneelidega salongist välja.

Lagi hakkas liikuma; Kristin sai sellest liiga hilja aru. Ta oli jõudnud valge käteräti endale ümber tõmmata, jõllitas lolli näoga, ja nüüd murdu-sid ülemised klaaspaneelid tuhandeteks rahejateks tükkideks. Klaasrahe krobises, inimesed karjusid, läbipaistvad terakesed veeresid laiali, mõni võib-olla päris basseini servani.

Ağzında sakızı şişirip şişirip

Arsız arsız patlatıyor¹

1 Tal on närimiskumm suus / ülbelt nätsutab ja mulli lõhki ajab. (Türgi k.)

Tez-Hoteli baarimees Hassan väänutas valges T-särgis keha ja laulis Tarkani vana lugu kaasa. Ta oli endale mingi punase räti pähe sidunud, et Kristinile nalja teha. See klaas on baari poolt! Ta keeras muusikat valjemaks. *Şişirip*.²

Kristin oskas türki keeles kümneni lugeda. Tehtud said Pamukkale, Kapadookia jne.

Krähmud olid õlgadel juba üsna ühtlaseks päevitanud.

Jaa, las need armid jäävadki, kus nad siis enam. Vähem kui aasta tagasi. Nagu valged tikandid, sügaval kudedes. Või valged ussid. Üksteise järel pigistati killud lihast või õieti naha seest välja.

Hassan vangutas pead, Kristin jälgis tema tihedaid tumedaid ripsmeid, Tez-Hoteli baarivalgus hõõgus punaselt.

Kaks kuud pärast intsidenti Egiptuses oli Kristin suurepäraselt maganud. Nüüd oli vana režiim tagasi, ta ärkas öösiti ehmatusega, tõlkis, uuris doktorantuuris eesti tajuverbide tõlkimist germaani keeltesse. Ajas öhtul sisse terve peotäie looduslikke tablette, mis ei aidanud. Bio-Somnogelat, viis tabletti. Melatoniin, kaks. Neli BeCalm-nimelist palderjaniolluse tabletti. Jooksis ülepäeviti kümme kilomeetrit, prügišaht kolises. Oma senise olemise oli ta ära raisanud, pidi ka edaspidise raisku laskma.

Lähme pärast üles minu tuppä, äkki sul on mõni hea võte, kuidas magama jääda.

Hassan tuli leti tagant ja istus ta kõrvale. See oli teine klaas punast kuiva veini.

Tahad, Hassan, ma räägin sulle Terjest. Terjest ja Ahmed Ismail El-Kas-sist. Terje pea löödi Märjamaa lähedal suvekodus kirvega pooleks, sest ta kavatses koos Ahmediga Pärnusse kolida. Lööja oli Terje oma mees, kellest Terje tahtis lahutada. Mees oli meeleheitel, kartis, et ei saa ilma naiseta hakkama, koos olid nad käinud Egiptuses, aastavahetusel, hõbepulmi pidamas. Terje oli 49-aastane raamatupidaja. Võib-olla talle meeldis Beethoven, aga mehele ei meeldinud; võib-olla ta mõtles, et käigu kõik kuradile, las tal olla meelitav poisike kas või mõneks kuuks, mida elust ikka oodata. See oli suvel, juuni lõpus, siis kui ööd on valged, ma olen püüdnud ette kujutada, kuidas see täpselt käis. Mis värvi olid voodilina. Kuidas tunneb kirve all inimese pea purunemist — kas virutaja üldse tajub mingit vastupanu, inimese koed on haprad ja pehmed? Kui kiiresti imbub veri läbi teki? Kas mees lõi ühe korra? Kas ta kolistas enne meelega, lootes, et keegi ärkab ja teda takistab? Või tegutses ta kuni selle hetkeni vaikselt ja vilkalt, ainult oma plaanile keskendudes? Pärast püüdis ta end unerohutablettidega tappa.

Aga Kristin ei rääkinud seda; Hassan oli parajasti ise millestki rääkinud, sädleuva muigega: mis see küll võis olla? Kristin silitas Hassani käeselga ja naeratas. Seda oli ta otsustanud, et lõpetab elu millalgi enesetapuga. Millalgi, kui on jõudnud selgele veendumusele, et see on õige aeg, anonüümses, võõrandunud kohas, selleks hetkeks peabki kõik olema kõigest võõrandunud.

Muide, ütles ta, kui nad neid klaasikilde välja pigistasid, siis — valu vahepeal ma irvitasin. Jaa, irvitasin.

2 *Huuled, suu. (Türki k.)*

Kümme südamelööki

*

Valk allikasse
korraga lõi kui viivuks
kohtusid silmad

*

Kuhu ka lähen
iga samm olla saab vaid
samm Sinu poole

*

Ülimast ülim
olendeile on antud
sulanemine

*

Taevas mu taevas
süda taob tähti ujub
rakke kujuneb

*

Kalju ja kalju
vahelist lõhet silm näeb
langemishetkel

*

Tuli truu teener
on äkkvihas pöörane
isekas isand

*

Ei ole püsi
veskitiibade vahel
tuul viib ja tuul toob

*

Tühjuse tantsus
täiuslikuna välja
joonistub mõte

*

Vesi hällitab
ilmale elu ja siis
kisub kaasa kosk

Siirderiitus

1

Tee äärest korjasin tundmatuid taimi,
mis lõhnasid nagu mõte.

Keetsin neist teed ja jöin,
kuni keha lõi surisema.

Siis kadus maailm,
nagu ma teda tundsin.

Küll mitte olemine,
liikumine Su poole —
pidev, piiril ja päral.

Olin korraga leek, laine, laul,
kivi ja pilv ja palve.

Ja siis.
Siis ilmusid sõnad.

2

Mõte on mandlipuu,
luuletus martsipan,
psühhedelikatess.

Nõnda kõneles
selgelt ja vägevalt
keegi mu sees — aga kes?

3

Nüüd on ta tulnud; see, mida Sina nimetad sügis.
Õhk tulvil klaaspaleesid, kuulmatu klirin.
Must toonekurg seisab mu toas.
Lehvik vahendab teispoolst, hing liigub sisse ja välja.
Möödub õhtuid, tervitamata. Ma ei tõsta raamatust peadki.
Ei ole nii puhast mett, mis maitseks kui Sina,
nii puhtaid mõtteid.

Mu laubal koguneb kiri,
mõõga märk.

Aeglane, selge ja kuldne, käskiv unede hää.
Seda ma tunnen, ei näe.
Küll näeb must läbi
sügis.

Tühjadest klaaspaleedest
must toonekurg tõuseb lendu.
Tiivad, avatud raamatu lehed, lehviku liikumine,
hingeõhk, vaikne klirin.
Ei ole nii puhast mett, nii puhtaid mõtteid kui Sina.
Sa tead, see maailm ei kesta rohkem kui silmapilk
igavest rahu.

4

Püsi karekristall.

Ära lase end lihvida
kroonijuveliks.

Ärgu su pärast
alaku ükski sõda.

5

Läbi udupimeda pargi
uned ikka veel sinna viivad,
kus nagises trepp ja nagi
sõnatult võttis tiivad.

Hetk seiskus, paiskus
ja heiskus —
siiruse kohutav kiirus.

Kõik ajad korraga kohal.

Valguseviiru sees nägi,
mismoodi me voodi kohal
lainetas peegellagi.

6

Mis on võrrandi mõte?

Ta kirjeldab

meile veel tundmatuid suhteid
ja seadusi.

Rahulik, alasti kõik.

Tühjus kõnetab tühjust,
tuul puudutab tuult.

Kaks võrratust,
samaväärsed ja ääretud
võrratus võrdsuses.

7

Hallollus ja tumeaine
heitlevad vaikides. Seal
korraga välgatab kiir
Ockhami habemenool!

Ära kiirusta, Hamlet.

On üksainuke tee,
kus ei väärata kulg —
keeruline kui teokarp,
kerge kui udusulg.

8

Viimane valgustus
läbi liha ja luu
lahendab valemi, taandab
su üheks kübemek
tolmust.

Tolm! Nii tuttav, nii tappev.
Ta kibedus tihti
teel kippus matma hinge.

Kahetsus, häbi ja hirm
su südame hõõrusid puruks —
selleks, kes oled.

Puru,
sillerdav valgusetolm
enne sõnade saabumist.

Ära karda ja ära muretse
enese pärast.
Keda kohtad kõikides peeglites,
tuleb ja läheb.

Su keha on kookon. Seal suigub,
kiigub maailma hing.

Kui ärkab, lahti lööb tiivad,
siis korraga hooga
lähenevad kõik tähed:
vahet ei ole.

On lõpmatuse
sirge sillerdav ring.
Meel ärkab vaikuse särast.

*

Esimene jõulupüha läheb üle teiseks,
mis on palju vähem püha
eilsest.

Kuusk on kooldund kummargile,
uurib kadund kinke.

Sosistab siis kummagile:
„Minge!”

Talveaeg

kell mäletab Moskva aega
talv tusatseb seiereis
ning ehmunult tagasi tõmbub
üks elatud tund meis

*

sügisepilvede traagikast paistavad traageldusniidid
uksele koputab talv käärid kel käredas käes

maha pead jätma need kes on maha su jätnud niigi
ennast vaid hoida sul jääb enesesalgamisvääs

jõuluaeg hingesse lööb leekivad küünaldepiigid
ei ole abi sest enam söed kui sul kustuvad täos

valhalla valguses põlevad rahad ja rahvad ja riigid
meelde jääv lõkendus viimase võitleja näos

*

Hilja on eitusse peituda, tandritel tormab kui taplus,
nüüd tuleb räsida relv — sõda on jube, kuid „jah”!

*Nescio, sed fieri sentio et excrucior.
Cat. LXXXV*

Vaid kaks on jäänud mõõgal tera —
arm ja vihkamine.
Sest lapiti ei lööda lahingus,
kus võita veel on inimene — elus,
võib-olla viimane,
võib-olla viimne.

Nüüd joosuvad — peatage loojumine!
Veel enne langust seisku tulekera,
et sätendada saaksin surma suus,
et juubeldada jõuaks hua neelus —
et lõpp see täitmatumalt kiimane
võiks olla... jah, võiks olla veel
irdriimne!

*

Nüüd, kus te lahkute, ei varja enam
ma meie näitemängu tegelikku sisu.
Ma tahtsin, kokkumäng et oleks veenvam,
et enne lõppu teil ei lahtuks mänguisu.
Ma lõbutsesin kaasa näideldes
kui kala vees.
Kas te ei taipa, kulla mees,
kumb meist on Mephistopheles?

*

Ma jäädvustasin end te elulukku,
raiusin te elu raamatusse end.
Ei seda jälge maha nühi kustukumm,
ei silu meisel surematut nime,
mis püsti põleb teie silme ees.
Kus teid on kaks, seal mina olen kolmas,
kus teid on kolm, seal kolmas olen mina.
Ei ole pääsu sellest pimesikust
ning iga kord, kui hõiskate uut leidu,
te, silmilt võtnud sideme, taas näete
mu naeratavat nägu nagu peeglist.

Et peegel purustada? Lõhki lüüa? —
 Mind tappes palju sügavamalt veel
 mind söövitate allesjäänud ellu.
 Kui surmate mu, tapate ka enda.
 Kas poleks targem olnud armuda?

Frankfurdi eleeogia

Pilk riivab kergelt sind nagu tuleraud ränikivi,
 silmist lööb sädet, mis pole ei kivi, ei raud.
 Nüüd lõõskab sisemus mul — leegil on laastav jõud!
 Miks vastu vaatasid? Tõesti kas niisama, prooviks?
 Just nagu surma eel möödub must ähmane mälestusrivi,
 lõpetab selle su kutsuva pilgu haud.
 Nii sinu silmade jäisesse embusse jäädagi sooviks —
 PAREM KUI ÕUDNE LÕPP ON SINUGA LÕPUTU ÕUD.

*

issand kingi mulle null
 aasta
 kuupäev
 tund
 ei
 sekund
 kingi mul
 hetk kus ma pole sekkund
 rumaluse
 edevuse
 ülbuse ja valega
 anna mulle viivgi
 vastamisi
 jumaluse
 rikkumatu palega

*

õhkõrn on selg kust värin jookseb mööda
 ja pelgupöörat pilk on imeõrn
 ah taba mind ja taluta ja tapa
 seest olen niigi põlenud ja põrm

silm sulgub peas ma eksin ööda mööda
 eest pimedus end ümber haagib sappa
 ah tuleks puudutus
 üksainus sõrm
 üksainus jumalus
 kes oleks uus

*

mu eemal sõbra vari rusub rannet
 mis luuleks tõusta suutis
 sulg sõrmi vahel lendu ei tõsta mind
 tint tema otsast lahti ei taha lasta
 ja kustub paberile laienevaks laiguks
 kus enne miilas tühi valge tuli

ma mäletan et ükskord olin lind
 mul oli lehvitavat annet
 tiibu külma vette kasta

ei tea mis äkki meie elu muutis
 silm hangub mingi kauge mere vaiguks
 kus kärbes kärbunud on kulda

mu arm mu arm
 olevik ei halasta

*

miks rõõm on taevast häda tuleb orust
 ning oma elust teise tõttab pagu
 miks ainult öös saab pikendada noorust
 ja päev on jälle vanem päeva jagu

*

nii paljut ilu raske kannatada
 on viimaselgi minutil su elust
 kui peaksid kokkuvõtteid koostama
 olnust ja puudujäänust igatsetust
 oo kuhu hüüda veel hüüdmata hüüded
 ja kuhu matta allesjäänud raha

pilk ette samaväärt on kui pilk taha
ning edasi ja paigal jääda püüded
on samased ja kahtepidi rada
korraga avaneb su minevik ja tulev
ja väljub lõpp su oleviku pelust
ja laguneb kõik koost ja sa
ei üle saa sest ainsast endapetust
et olin mina

*

Öö ei kustuta lampi,
taevas ei tagane.
Vari ja vagane,
tõmbun krampi,

püüdes olla intiimne,
süttida valgusest...
Ja nii nagu ammusest algusest
õitsile jään, olles viimne.

*

kõik mis veel eile oli tume minna
on täna ühteäkki valgust täis
ja lähen helendavi jalu kuhu sinna
mu iga samm on esimesed jäljed tumes

ent kelluke si kerkib jala alla
kõik heliseb kui kõnniks kirikus

ja tuleb lind ja tal on kiri suus
ja laskub minu juurde alla
ja ma ei julge kirja lahti teha

*

hõlmad on õieli
tuisk tormab põue
sakutad saani
hobu kao eest

külad ja kõrtsid
mõlad ja võrtsjärv
vene ja veri
valu ja vaev

jälg võta üles
tee kokku keri
algusest leiad siis
endise minu

*

latvade tippudest lahti on lahkuva päeva sõrmed
pimedus hääletult hiilib teraselt kuulates maad
õhtu on eestimaa kohal hämarus ootusest tuksub
lepikus varane hääл kaigub kui midagi teaks
laksub kui homset ei usuks ja tänapäev olekski viimne
laula mu koidula-lind luban ka homme on öö

*

veel heita kinnast
ma sulle võin mu eesti emakeel
ja riime rebida su rinnast
ma suudan veel
su tuksuv süda lõkendab mu pihus
triumfaatorina kuid salamisi loodan maises ihus
et võidad sina

Armastuse surnuaed

Miks inimesed, kelle armastus on surnud, ei loo ega kujunda oma armastuse surnuaeda? Ärasurnud inimesi nad ju asetavad nii pidulikku keskkonda.

Surnuaiad ühendavad endas arhitektuuri, maastikukujunduse, kalligraafia ja lilleseade kõrgemaid vorme.

Imelik, kas surnud inimene on rohkem väärt kui surnud armastus?

Paljud kunstiinimesed tegelevad sellega, aga kas ei võiks parem luua ateljee, mille uksele koputab täiesti tavaline inimene ja esitab täiesti tavalise palve: „Tere päevast! Meie armastus suri hiljuti ja me tahame tellida tema hauaplatsi kujunduse.”

Seejärel tuleks esitada andmed kadunukese kohta, nii nagu seda vajavad hauakivide ja pargade valmistajad. Lihtne ja loogiline!

Külastajad, eriti noored, saavad käia selleks eraldatud territooriumil surnutega tutvumas. Kui surnu on hästi kujundatud ja selleks kasutatud maksimaalselt kõrgtehnoloogilisi vahendeid ja kunstnike annet, on kõigil sellest hea meel.

Ja kui juhtub, et armastus lööb taas lõkkele, nagu elus ikka juhtub, pole sellest midagi hullu. Tuleb lihtsalt installatsioon ära koristada ja panna välja teade: hauaplatz vaba seoses surnu elluärkamisega.

Jah, inimesed on imelikud! Nad matavad surnuaedadesse lemmikloomi kuni putukateni välja, neid, kellega nad pole elus sõnagi vahetanud, neid, kellega ühendab ainult tunne. Aga armastus, kas armastus pole siis tunne? Kas armastus ei väärigi paremat kohtlemist nii elus kui surmas?

Mozart ja Pärt

Pärt pani mind täna lootsikusse ja lasi allavoolu. Suhteliselt rahulikud maastikud, oleks nagu millegi ootamine. Inimesi näha polnud. Mõne aja pärast nad tulid, seisid jõe kaldal ja vaatasid, kuidas ma möödun.

Üldiselt oli see kurb maa, mis rääkis kunagi seal olnud majadest, linnadest, küllusest. Jõgi voolas aeglaselt ja sisenes liaanitihnikusse.

Siis äkki paat enam ei sõitnud jõel, olin taas kontserdisaalis, kus mängiti midagi üsna tavapäraselt. Vaid kaunis flöödimängija, kelle mäng oli veatu. Tema silmade vaade, piisavalt lummas selleks, et mõni mees võiks saalis püsti karata ja hüüda: „Ma pole süüdi, ma pole süüdi.” Tema nimi oli Kristin Müürisepp. Aga ikkagi, miks lõppes jõevool ja ilmus orkester? Heitsin pilgu kavalehele ja sain aru — jõgi oli Pärdi, orkester Mozarti oma.

Pärdi osa lõppes ja Mozart mulle paati ei andnud. Sellepärast ta mõjuski algul nii klassikaliselt. Samas, kui temasse süveneda, avanevad ka maastikud, nii et kokkuvõttes ei jää Mozart palju Pärdile alla.

Mozart on pillavam, laiahaardelisem, Pärt ökonoomsem ja sügavam. Küsimus on — kelle abil võib kergemini hulluks minna?

Armastus sinab mind

Sõnad, sõnad... Kui palju kordi peavad nad nuttes tihnikusse minema, saamata millestki aru. Nad sünnivad paljastena nagu inimlapsed, neil on külm. Nad on kaugenenud oma loojast, mõttest, ja mõnikord tagasi vaadates on neil hirm, nad ei tunne oma loojat enam ära.

On palju räägitud mõtete ärakaotamisest üldse, nii vähe on sõnameistreid maailmas. Mitte mingeid mõtteid ei viida ellu, vanadki ripuvad õhus täiesti sõnastamata. Tuhanded armuavaldused ootavad ikka veel oma tundi, aga tüdruk, kellele need olid mõeldud, on ammu surnud, sest tema aeg sai läbi.

„Armastus sinab mind” — milline suurepärane avaldus inimeselt, kes on rahuldumatu oma eneseväljenduses. Ta tahab olla täpsem, tahab öelda, et nüüd on ta armastusega sina peal ja too kutsub neid mõlemaid jalutama sinava taeva alla.

Koolipidude tüdrukud

Ükskõik kui palju ma ka ei püüaks edasi anda selle tundeelamuse surmavat haaret, kõik on osutunud absoluutselt asjatuks. Ainult suurvaimud on võimelised kirjeldama väikesi tüdrukuid!

Ahmides õhku selles metsikus sümfoonias, soovin toetuda vaid oma armsale Baudelaire'ile, keda kunagi võlus kellegi „...sõnulseletamatu armuse suure suu naer, punane ja valge, mis laseb aimata vulkaanilisel pinnal sündinud uhke lille ime...”.

Kõik tüdrukute koolipeod on eeskätt seotud unustamisega. Jah, just nimelt unustamisega, sest see on koht, kus ilu unustati mööda maailma laiali jagada ja ta lihtsalt jäeti ühte ruumi kinni.

Jah, kunagi tullakse sellele järele, aga kui piinav on kannatada neid tunde, hetki, sajandeid.

Kui see aeg ükskord kätte jõuab, siis saabub koolimaja juurde helesiniste vagunitega rong. Kõik tüdrukud lähevad otse peolt vagunitesse ja rong hakkab liikuma. Kaugele-kaugele, silmapiiri taha. Sinna, kus ei paista mäed ega mered, sinna, kus paistab kuldne päike ja lehvivad valged lipud.

Viimane, mida silm seletab silmapiiril, on kiri helesinise vaguni uksele — ärge unustage koolipidude tüdrukuid!

Lõpetamata lood

Mul paluti külastada üht haiglat. Palujaks oli karmiilmeline mees, rääkis tõsise häälega, rohkem oli see käsk kui palve. Viipas käega vajalikus suunas ja kadus.

Vaatasin — päris tavaline hele korrusmaja. Kunagi nägin sellist ühes oma pisut sürris unenäos. Tookord oli majas tantsuõhtu, vanaaegsed kostüümid, tantsijate siluetid akendel.

Ei tea, mis põhjustel panin selle maja trepile väikese lõhkelaengu, pommi. Kui see plahvatas, nägin, et trepp polnud peaaegu üldse kannatada saanud. Siis heitsin pilgu tantsijatele ja ehmatasin — nad kõik olid tardunud ühte poosi, nagu stoppkaadris.

Kas see pidi midagi tähendama, ei tea siiani.

Täpselt sellise maja juurde juhatatigi mind ligi 30 aastat hiljem.

Astusin sisse. Kahel pool pikad koridorid nagu ikka haiglas.

Vaikus. Astusin mööda koridori ja peatusin ühe ukse taga, milles oli kristallklaasist aken. Tajusin selle taga liikumist. Pärast väikest kõhklust avasin ukse. Avar heledasti valgustatud ruum, mida võis pidada puhketoaks, oli patsiente täis. Igaüks mingi tegevusega hõivatud, kes mängis malet, kes vaatas televiisorit. Mind nähes pöörasid kõik ennast minu poole. Nüüd nägin, et nad olid raskelt haiged, eriti õõvastaval moel — kellel olid puudu käed-jalad, kellel pool kehaosa, kellestki oli olemas ainult silm. Ja mis kõige ängistavam — nad kõik süüdistasid mind. Sain aru, et nad olid mind oodanud palju aastaid. Vahel laskus mõnele poolikule õlale tuvi, kutsudes teda ära sellest õuduste toast, kuid too ei saanud minna, sest polnud tervik.

Kellegi üksik käsi püüdis asjatult võrguga kala, käed ilma kehata tahtsid kedagi kallistada.

Üksikule silmale terendas kauni paradiisiaia hommik, kuid see katkes poole jõe pealt.

Nüüd lõpetasid nad kõik oma tegevuse ja hakkasid tulema mulle ligemale. Igaühest õhkumas küsimus: „Miks?”

Need kõik olid minu lõpetamata lood. Kunagi alustasin nende kirjutamist, aga jätsin pooleli. Nüüd tulid nad minu juurde.

Kui suuremeelne neist! Nad oleksid ju võinud minna kellegi teise juurde, teise sajandisse, ära oodata minu surma.

Kui kergesti oleksid nad leidnud nooruki, kelle silmades terendab veel avastamata maailm, kellesse Looja on pannud killukese omaenese lapsepõlvest! Nii palju puhtaid lootusi, nii palju surematust oleksid nad võinud sealt leida.

Aga mina, kas nad ei näe, et olen kaotanud tundlikkuse?

Kadunud on fantaasia, sest vaimud ei pea enam võimalikuks näidata mulle teistsuguse elu võimalikkust. Palju pole enam jäänud, piisab sellestki, mis on. Milleks enne lõppu keeruliseks minna?

Võib-olla astusid nad minu järgmise elu suunas? Kas tõesti algab siis kõik uuesti — need piinad, need otsingud? Ilmselt jääb ka enne järgmist lõppu kõik poolikuks. Ka need lood, lõputud rändurid, ja mina, valmis ära tundma igaüht neist.

Astusin majast välja. Seal nad ootasidki, minu kangelased, kui nii suurus-tavalt tohib öelda. Sven, Kadri, Indrek ja teised. Vaatasin neid ja mul käis valuhoog südamest läbi — nad kõik olid vanemaks jäänud. Koos nendega muutus ka ajastu, ma ei saanud enam vanaviisi jätkata.

Uurisin maja ees seisvat inimhulka lähemalt. Kõik seisis liikumatult, mõtliku ilmega.

Kadri, sina oled mulle kõige armsam! Kas sa oskad pöörata ajaratast tagasi? Või sünnib sulle tütar, kelle, nii nagu sinugi juurde saab tulla kuu-kiirena, vaadata teda magavana ja öelda võrratu Baudelaire'i kombel: „See laps meeldib mulle.”

Ja sina, Sven, ära vaata, et enam juukseid peas pole, ole rahvalaulik ikka edasi. Siim, ära muretse selle tühise 10 miljoni pärast, rahvas toriseb nii-sama, kellega seda ei juhtu. Ja kui sul õnnestub tagasi pöörata ajaratas, anda meile kõigile tagasi meie noorus, võta veel 10 miljonit, et me tunneksime end sama noorelt kui esimese võtmise ajal.

Sina, Edgar, jätka vanas vaimus, aeg sulle ei loe.

Ka teie, Barbi, Hedda, Seksi-Kristi, hoidke ikka Edgari ligi, nii jääte alati nooreks.

Jüri, sulle on mehine ettepanek — hakka uuesti kelneriks!

Meie nooruse nimel, meie kõigi parema tuleviku nimel.

Indrek! Mida aastakümme edasi, seda rohkem on sul lapsi, seda paremaks läheb su luule. Oh taevas, see on ju väljakutse Loojale endale!

Ja sina, Andrus-poiss, kas Ivan on surnud? Ütle, et ei ole, ärata ta üles, ei saa praegu põrgus logeledda, kui kõik kohad on tiblasid täis.

Niiviisi kõndisin rivi lõppu ja soovisin igäühele — jäägu nooreks. Kas või natukenegi nooremaks, 10—12 aastat. Palun, väga palun!

Keegi ei vastanud. Ohkasin ja jalutasin majast eemale.

Sirge allee viis kaugusse, kuhugi horisondi taha, mis oli mattunud paksu udu sisse.

Mõne aja pärast vaatasin tagasi. Inimesed maja ees olid nüüd pisikesed, ja tundus, nagu vestleksid nad omavahel, igatahes oli tunda liikumist. Võib-olla nad arutavad, kuidas ikkagi noorust tagasi saada, ja mõni ehk mõtleb midagi välja. See oleks vahva.

Või kutsusid nad mind tagasi, tule, alustame kõik otsast? Pole ju veel hilja!

Kuid valge korrusmaja taandus üha kaugemale ja kaugemale, kuni muutus vaevunähtavaks täpiks.

Sel hetkel raksatas selja taga äike. Taevas lõi hetkega pimedaks, meeletu orkaan paiskas segamini metsa ja mullakamakad. See kestis kolm või neli minutit, ja kui taevas selgines, siis nägin teda. Ühegi sõbrata püüdis ta hoida oma viimase langemistee nii sirge kui võimalik.

Küllap on see nooruse planeet, mõtlesin. Kindlasti on. Miks peab kõik olema nagu Trieril? Veel natukene, ta pörkab Maaga kokku ja vana saab jälle uueks. Nad lähevad maale, kus rohi ei väsi, kus kosed on iginoored ja kus keegi ei püüa omandada kogemust.

Nüüd paistis planeet selgesti. Samasugune nagu Maa, ainult väiksem.

Tohutu kiirusega hakkasid lähenema karjamaad, metsad, jõed, keha muutus kergeks, paiskus õhku ja pilt kadus.

*

Mingist hetkest alates on tööl käimine kuritegelik. Kõik, kes käivad tööl, tuleb hukata.

Tööl käimine oli õigustatud ainult eelajaloolisel ajastul.

Pärast seda on inimeste kohus otsida kadunud hingi, oma armastust mitte-leidnud inimesi. Tööpõld on lai. Tegevust jätkub eluajaks.

Oma eluajal armastuse leidnud inimesed puhaku, võtku enda kätte maailma varandused ja finantseerigu veel mitteleidnute otsinguid.

Neile jagatagu komandeerimisrahad hingesoppidesse.

Kes on aktiivne, saab hobuse või maasturi, olenevalt sellest, mis ajastusse läheb.

Kes aeglane, saab pastlad, kõlblikud alati.

Kes upub ära muusikasse, armastust mitteleidnu poolt loodusse — homimikul laip välja tõmmata!

Järgnegu kunstlik hingamine. Kui saab elulooma, siis läkitatagu otsima loomise alget.

Kui leiab, siis tööle panna — uut muusikat looma.

Kui elulooma ei saa, läheb armastust otsima.

Kui tööle läheb — hukata!

Kui leiab armastuse, aga jätab selle endale — hukata.

Kes leiab armastuse, aga annab selle ära, saab uued pastlad.

Kes otsingu käigus sureb — seda hakatakse otsima.

Kes sureb töö ajal — seda ei leita kunagi.

Kes otsib armastust väljaspool tööaega, saab otsingu väljaspool armastust.

Seened

Kord kunstiklubis lõunatades küsisin oma sõbralt: „Mida sa arvad poetess K-st? Minu arvates on ta võrratu.”

Pisut torisedes ühmas sõber: „Jah, ta on hea, aga tal puudub üks asi, mis paneks ta veel paremini kirjutama.”

„Ja mis see oleks?” sõandasin küsida.

Kuid just sel hetkel tabas mu sõpra äge kõhahoog, ja kuidas ta ka ei püüdnud mu küsimusele vastata, tuli sealt vaheldumisi ainult luksumist ja kõõksumist. Lõpuks sai ta end kokku võetud ja kostis kahe luksumise vahele:

„...seened... seened.”

„On puudu?”

Vastuse asemel noogutas ta rutakalt ja uue kõhahoo tulles arvas paremaks kiiresti väljakäiku joosta.

Jäin istuma täielikus hämmingus. Seened. On puudu poetessil. Millised seened?

Tundsin, et mu lihtne aju pole võimeline nii keerulistest asjadest aru saama. Vahepeal jõudis mu sõber tagasi ja täpsustas morssi rüübates: „Ta võiks olla kortsus ja kärnas näoga, siis kirjutaks ta tunduvalt paremini. Veel parem, kui ta põeks mõnda seenhaigust, siis oleks uks maailmakirjanduse klassikasse talle täielikult lahti.”

Ja asus taas sööma.

Leivatehas!

Jah, just nimelt leivatehas. Alati, kui ma sealt mööda lähen, tundub mulle, et mu kallim töötas seal kunagi või töötab järgmises elus, kui siis veel üldse on leivatehaseid.

Mitte iial ei saa kallim töötada mingisuguses disaini- või äribüroos, kontoris või *office*'is.

Kallim saab töötada ainult leivatehases! Kallimast, kes on pärit leivatehasest, ei saa iial lahku minna, nii nagu ei saa lahku minna leivast. Kui mu kallim tahab keset leivategu viiulit mängida, siis võib ta seda teha sealsamas, tehasest lahkumata.

Päikeseküllane tolm, valgetes kitlites armsad, südamlikud inimesed ainult õnnestavad tema mängu. Isegi leivad naeratavad! See mäng kulgeb kaugetel teedel, leivategijate nooruses.

Luuletajatega vestlemisest

Miks peaks saama luuletajatega vestelda? Võib-olla kusagil mujal saab, meie luuletajatega küll mitte. Alguses olin solvunud selle peale, aga siis leidsin — igauhel oma töö.

Nii nagu tavainimese ülesanne on elada oma elu nõnda, et surses oleks hästi palju asju, nii on iga eesti naisluuletaja ülesanne elada nii, et surses oleks hästi palju luulekogusid.

See on põhjus, miks nendega suhtlemine on raskendatud.

Nad nagu ütleksid mulle: ma ei saa sinu peale aega raisata, sest selle ajaga võiksin veel ühe luulekogu välja anda.

Kummaline, mõtlesin ma algul. Pidades seda äärmiselt materiaalseks ja isekaks tegevuseks. Kuid siis taipasin — see pole nii!

Nende usk taassündi, järgmisesse ellu, armastuse leidmisesse selles elus on tuhandeid kordi suurem kui mul. Kuid selleks tuleb endast märku anda, kirjutada midagi taevasesse raamatusse, või kui seda ei oska, siis lihtsalt paberilehele. Kunagi tulevikus, kui Maad enam pole, haarab keegi selle sõnumi tuulest, päikesetuulest, nüüd juba võõra päikese tuulest, aga ikkagi.

Sest jääb ju lootus, mis levib kõikides nii kiiresti, et on alati kohal enne iseenda kadumist.

Saades sellest aru, rahunesin maha ega püüdnudki eesti poetesse enam liigselt tülitada.

Muuta punaseks see veri

Ükskõik, kus ma ka ei oleks, ükskõik, mida ma ka ei teeks, alati vaatavad, kompavad mind tuhanded silmapaarid, tuhanded kombitsad ja närvirakud. Minu olekust sõltub see, kas nad kingivad mulle inspiratsioonihetke või jätavad mind silm silma vastu maailma labasusega. Märke mu näos otsivad nad sellest, mida nimetatakse hingepeegliks. Alandlik tuleb olla.

Terve kosmos on täis kaunist kurbust, ja kui ei olda alandlikud, ei saa seda kätte. Isegi kõige tormisematel loomishetkedel, kui noorus on täis võitlusrõõmu maailma vallutamisest, tuleb jääda alandlikuks.

Tuleb ellu äratada, muuta uuesti punaseks see veri, mis kunagi, kui vaimud olid inimesed, neis tormiliselt peksles, ja lasta see läbi iseenda. Süda peab kogu aeg töötama, nii ööd kui päevad, teisiti ei ole võimalik kirjutada.

Kelle süda hetkekski seisma jääb, see ühendub otsekohe maailma vereeringega ja kaotab vaimude usalduse. Siis on tee lahti päkapikkude tapmiseks, s. t. nende eitamiseks.

Kuhu kirjutada

Halb, kui pole kuhugi kirjutada. Mõtlesin, et kui sõja ajal kirjutati avaldus parteisse astumiseks häda sunnil Saksa lendlehtede, end vangi andma agiteerivate lendlehtede tagaküljele, siis miks ei võiks mina kirjutada kontserdi kavalehe tagaküljele. See teeb ju sama välja, ka mina pean end andma helide meeleva, olema nende vang.

Jumalik relv ehk vaeslapse peopesa

Ma arvan, et süvenemist pole Looja inimesele ette näinud, see on patukahetsuse kõrvalosa. Millesse peaksid süvenema puhtad hinged, linnud, lapsed, loomad?

Muidugi, maailm on täis kurje, kadedaid ja vaeseid inimesi, kes otsekohe hakkavad süvenemist nõudma, sest nad ei saa aru enda ega teiste elust.

Ma ei tea täpselt, kuidas inimlaps peaks ennast nende eest kaitsma, aga üks võimalus on ülivõimas relv, mille Jumal vajalikul hetkel talle kätte annab. See on kõigile tuntud ja samas tundmatu keravälg. Sellel on individuaalseid omadusi, meenub tõestisündinud lugu, kui keravälg jälitas ühte meest kogu elu, põletas ta maja korduvalt, lõpuks tappis ta ja kõige lõpuks lõi puruks tema hauaplaadi.

Seepärast kujutan selgesti ette niisugust relva puhta Jumalalapse käes, ja toimida võiks ta järgmiselt. Kogu maailm on asunud sõdima tema inimese vastu, kes seisab üksikul kaljukünkal. Läheneb USA lennukikandjate eskaader, kus kõik karjuvad ruuporisse: „Hakake süvenema, hakake süvenema.” Edasi laseb inimlaps keravälgul oma peopesalt liikuma, see läbib kõikide laevade korpused, pannes laskemoona plahvatama, ja kogu laht muutub tulemereks, mõne aja pärast sünnib sama tankide ja lennukitega.

Keravälg aga rändab pehmelt tagasi inimlapse peopesa ja jääb sinna lebama, või koguni tema kehasse, kus see vähimatki viga ei tee, nii nagu ka elus on juhtunud.

Kui pärast seda vaeslaps — sest see ta nüüd on — tahaks abielluda, siis

oleks see võimatu, sest maailmas pole enam kedagi. Jumalaga abielluda ei saa, abielluda saab ainult inimesega. Tõsi, kui veidi asjasse süüvida... Issand, anna andeks!

Minu naine ei kõla hästi

Täna avastasin, et minu praegune olukord on tingitud sellest, et omal ajal kirjutasin lõbusaid jutukesi ega pannud lugeja viletsust tähele. Nüüd määrati mulle karistuseks üksindus, et ma igasuguseid lollusi juurde ei kirjutaks.

Alustama peaks ikka kõige tähtsamast. Tegin juba eile algust ja tähendasin üles väikese teesi kirjanike jaoks.

Mismoodi võib kirjanik avaldada muuhulgas lause, nagu „minu naine”... „mul oli oma naisega” või „läksime naisega”.

Kas tal häbi üldse ei ole? See on ju lugejale näkku sülitamine! Või kirjutab ta endasugustele ülbikutele? Lugejal, ühel tõeliselt õnnetul lugejal pole kunagi oma naist, ta on alati teel. Kui ta sinna ükskord pärale jõuab, pole vaja enam mingeid raamatuid. Raamatud on vajalikud selleks, et aidata inimestel leida oma õnne.

Kirjanik peaks oma alati õnnetu lugejaga kogu tee koos läbi käima, aga mitte viskama talle nina peale, et näh, mul on naine olemas. Igaüks ju teab, kui raske on oma naise leidmise protsess, see on nagu kalliskivi otsimine, mis kestab eluaeg. Kui mõni kirjanik ongi juba eluajal leidnud endale naise, siis vaikigu sellest. Või kui ei suuda vaikida, siis ärgu tehku suuri sõnu, vaid loovutagu oma naine korraks lugejale, kes on niikuinii ilma naiseta.

Jah, sellest peab lähtuma. Sellised raamatud, kus esineb sõnapaar „minu naine”, s. t. juba täitunud unelm naisest, keda otsima ei pea, kuna ta on juba kodus, sellised raamatud tuleb kõik kokku koguda ja õnnetute lugejate silme all ära põletada. Kõige õnnetum tõmbab tiku. Arvan, et pärast seda õpivad kirjanikud õnnetutest inimestest lugu pidama.

Õnnetus naiseks

Ei vähimatki õnne. Mitte ühtegi tilka õnne janusele. Ootamise koht vale.

Maa. Võib-olla. Või elu? Aga nad käivad käsikäes. Tulgu siis õnnetus, sugulased ju.

Õnne helki näen temagi näol ehk. Mis jõudnud sinna kodusest kambri.

Võib-olla võtan ta naiseks, et nii leida talle, õnnele, tee koju.

Uus perekond, õed õhtuti väljas, mina üksinda kodus. Kaks vaimu, kaks tunnet inimolemise ühises süngis.

Ka armuda kumbagi võib, hall argipäevavihm sügist juurde annab, venda kalliks peab, armsamat õrnalt kohtleb.

Õpeta olema ilus

Jumal, õpeta mind olema ilus, olen Temalt tihti palunud. Muidu jään igavesti virtuaalinimeseks, kes on maailmast loobunud ja saadab kirju kaugetesse tulevikku.

Tee nii, kallid Jumal, et erakordne ilu oleks ühtlasi erakordne läbinägelikkus ja ma ei peaks sellist inimest kohates küsima: „Millal sa kavatsed surra?”

Millal ometi saab sinuga kokku paigas, kus välimusel pole mingit tähtsust?”

Tean, et loodus andestab selle, sest loodus on ükskõikne. Aga Jumal? Kas ta andestab mulle maisest elust loobumise? Miks on minule mõistetud, et peaksin läbi minema sellest karastustulest, mis muudab mind tugevaks ja tuimaks?

Miks ma ei võiks minna Jumala juurde nüüd, kui olen veel tundlik?

Optimismi alus

Surm vaatas korra tagasi ja ta pilk andis mulle elujõudu.

„Kirjuta veel,” ütles ta.

Hetkeks kadusid väsimus, pessimism, äraminekumeeleolu.

Selle uue tunde, õigemini vana taasleitud tunde sõnum oli, et kõik, mis ma kirjutan, ei ole millegi kordus.

Mis on üks tähtsamaid optimismi alustalasid.

Orkester kosmosesse

Arvan, et nüüd võiks saata helid igavesele rännakule. Varem polnud see võimalik, nüüd tuleb vaid orkester avakosmosesse viia, skafander selga, ja mängivad. Kas või näiteks Kuu peal. Seal pole atmosfääri ja nii pääsevad helid puhtaimal kujul ilma takistusega kõiksusesse.

Tõsi, õhku ka pole, aga eks nad mängi tunde järgi.

Võimalik, et midagi pole kuulda, aga see on ainult maailma inimeste jaoks nii.

Need ei kuule Maa peal ka suurt midagi, anna neile õhku, palju tahad.

Palvetamine on häbiväärne

Palvetama peab siis, kui näiteks mootorratas ei lähe käima.

Jumala puhul on niisugune teguviis häbiväärne ja Loojat alandav. Justkui ei usuks tema olemasolusse, et peab seda palvega meelde tuletama ja kõigele lisaks veel soovima, mida Jumal peaks palvetaja heaks tegema.

Justkui oleks Jumal kurt ja pime! Ei, igasugune palvetamine on Jumala alandamine.

Raamatu väljaandmisest

Anda välja raamat? Jäin mõtlema. Olen ju alati uhkustanud oma rohelise mõtteviisi ja keskkonnasäästlikkusega, tuues näiteks, et pole ligi veerand sajandit ühtegi kilekotti ostnud.

Ja nüüd korraga selline reostus! Mida ütleks Jumal selle kohta? Mida ütleks roheliste partei?

Ja lõpuks — mida ütlevad lugejad?

*

Kas õnnelik inimene saab teha kirjandust? Ei saa, sest sellega sülitaks ta näkku Jumalale, kes on tema eest hoolitsenud, õnnetutele inimestele, kelle laipadest ta üle astub, ja lõpuks sülitab ta näkku kirjandusele, kes selle teo läbi adub oma peatset lõppu.

Hirmus, kui keegi on päris

Inimlikud vapustused võtavad vahel skisofreenilisi vorme.

Olin koos ühe inimesega. Ajasime mõnusalt juttu ja muuseas tunnistas ta, et töötab taksojuhina. Sel hetkel ma ei taibanud, kui valdavaks oli minu jaoks muutunud muinasjutumaailm. Sain sellest aru paar päeva hiljem, kui kohtasin oma tuttavat linnas.

Vapustus oli täielik, kolossaalne ja hingepõhjani läbiraputav!

Selgus... et see mees... TÖÖTAB TAKSOJUHINA!!!

Seda oli võimatu uskuda, sest ainult Jumalale teadaolevatel ja mulle mitteavanevatel põhjustel pidasin absoluutselt loomulikuks, et mu tuttav on mängult taksojuht. Kui nägin teda taksoroolis, varises äkki kogu maailm kokku, hetk hiljem oli tahtmine sooritada enesetapp. Rinnus pigistas nii valusalt, et suutsin vaid mõelda: kuidas nad ometi võivad?

Nad ju hävitavad kõik olemasoleva!

Sellega vapustused ei lõppenud. Nagu mürk voolas mu südamesse eelaimus, et varsti peab mu süda välja kannatama järgmise löögi, ja nii oligi. Peale taksojuhi eksisteeris midagi veel tuhat korda masendavamalt — bussi-juht. Töölistest tehases ei maksa parem üldse rääkida, need oleksid mu täielikult ära tapnud. Õnneks polnud mu tuttavate hulgas töölisi, kõik puha kunstnikud, aga nende puhul see kummaline metamorfoos ei toiminud.

See oluks sama, kui keegi oleks öelnud, et töötab päkapikuna, ja lähemal uurimisel oleks selgunud, et tõepoolest töötabki. Kõik on omal kohal ja ei mingeid vapustusi. Kunstnikud sarnanevad pisut päkapikkudega ja sellepärast pole kontrast nii suur. Ilmselt loomeinimestele omase teatud mängulisuse tõttu ei saagi neist keegi täielikult „päris” olla.

Aga teised — täna ei! Mitte mingi juht ei kõlba, ei firma-, bussi-, trolli-ega trammijuht. Või kui, siis ehk ainult kosmonaut. Või näärivana.

Kui trammijuht suudab kosmonaudiks ümber õppida, siis pole ta enam nii kohutav. Vastasel juhul muinasjutt katkeb ja see oleks inimkonnale suurem katastroof kui totaalne tuumasõda.

Äraminek

Täna kontserdi ajal nägin kurba rongkäiku. Pikk rivi koormatud vankreid oli teel kaugusesse. Neid saatsid pisikesed kurvad olevused. Nad ei vaadanud mulle otsa, mida nii väga oleksin tahtnud, oh ei, nad vältisid minu pilku ja mina nende oma.

Nad läksid nagu maa-alused musta kana muinasjuttus, läksid ära oma kodust tundmatusse ühe väikese poisi pärast, kes oli nad reetnud. Need olid minu sündimata lugude kangelased, keda ma ei pidanud küllalt tähtsaks, et anda neile eesõigus oma mõtetes.

Aeg-ajalt nad kinnitasid koormarihm, et ükski sõna maha ei pudeneks, muserdatud ilmega, mõned isegi nutsid. Tundsin, et ei suuda neid kinni pidada. Kõik oli lõppenud. Ma solvasin neid kunagi ammu, solvasin hingepõhjani, lubades Jumalale, et kui leian oma elu armastuse, siis jätan nad maha ega kirjuta enam midagi. Jumal ei andnud mulle mu armasinimest, mu alatist kaaslast. Aga see ei loe — reetmine ei unune iial!

Kui reedad armastuse, võid reeta ka inimese!

Eleegia

Jumaliku muusika kõrgustesse tõuseb inimvaim. Igaviku helid kajavad seal. Looja lähedus. Inimese ühtesulamine kõiksusega. Maine armastus, mille hingestatus paneb looma suurepäraseid muusikapalasisid. Puusepp töö juures, äratamas väsinud tamme uuele elule. Vein laual, õhtupalve kauge kirikust.

Jumala arm laotub üle maa.

*

Plaksutasin käsi
hirmulinnud
elupuult

*

Jõest imbuvat udu ootas
pruudi jah-sõna
hanede sügisene tiivavihin
ja kluu kluu kluu

*

Tunnetada tühjust
oma sisemist ruumi
see on lõputu
aga ta täitub
säraga — eluloov vägi

*

Suvi suur näitleja
ta igast kurrust varjust
võrsus valgeid kuldseid musti
lõhnaroose
taevas ikkagi
on pühasinine

Atlandi ookeanil

Noor kuu on täiskasvanuks saanud
ja valab mu tuppa kahvatut valgust

sinu kardina taga koidab
avad silmad ja sosistad keeles
mida õpin veel unustama

mu südamelöökidest tõuseb
Atlandi ookeanil tuul
ja pillutab üksikuid eksinud kirju
mööda halle laineid

kalalaeva tekil tõmmatakse
sel hommikul pardale
tonnide viisi libedat
ja rasket kahetsust

sadamalinna unisel tänaval
keerutab tuul üles tolmu
kisub prügikastidest välja kommipaberid
kilekotid ja äravisatud unistused

kalakajakas maandub
tänavalaternapostile
ja hakkab karjuma üksindusest

ärkan
kortsunud voodilinate vahel
öösärk keerdunud ümber higise keha
torman üles
surun kinni poolavatud akna
haaran kühvli ja harja

kuid hilja

tuul on tuisanud toa üleni igatsust täis
puulatrade taha loojub koos kuuga
mu rahu

Lihtsad sõnad:
jah aitäh tere palun head aega

kõige raskem neist:
ei

kaks tähte
kumbki omaette
on teostatav
e nagu ehk mõni teine kord
i nagu igaks juhuks vist mitte

aga ei
lühike ja lõplik
keerleb mu suus
nagu ülesoolatud toit
alla neelata ei suuda
välja sülitada ei saa

kaks tähte
üks silp
kui raske see olla saab
palju enamate silpidega saan hakkama
lausa keeruliste sõnadega nagu:
vaatame proovime mõtleme
mõnikord kunagi äkki
võiks peaks oleks kena
aga sügaval hammaste taga
hoiab keelest kinni see
raske lihtne sõna

vahel kõlab ei nagu võib-olla
nagu uks mis kinni ei püsi
või viskan nõeltema ei peale
nii suure selgituste kuhja
et ei mäleta pärast isegi
mida ma öelda tahtsin

kuni viimaks
peab see ometi kõlama

kauaoodatud nagu taevas
pärast laialivalguvat sadu

e nagu ei
i nagu ikkagi ei
ei
kindel ja selge.

Liivalossid

Rohkem ma ei räägiksi...

lõpetan kõne enne kui telefon kutsuma hakkab
panen pastaka lauale
kinnise märkmiku peale

kui rääkimine ja kirjutamine enam ei aita
tuleb midagi teha

leida koduabiline
kes teeks korda kirjutuslauasahtlid
segamini mõtetest
aitaks maha
emotsioonide karussellilt
ja takistaks sellele
hurraa saatel uuesti peale ronimast

nagu laps
jooksen märjale liivale mängima
niipea
kui varbavahed on puhtad
sokid jalas ja juuksed kuivad
narrin laineid kuni need mul üle pea
üle jõu käivad
kuni olen põlvili liival
nuuskan soolast vett
ise imestust täis
et kuidas nüüd jälle nii läks

aga ei
neid ülesandeid ei saa
edasi anda
tuleb ise endale olla
koduabilise
emme ja issi eest
hoida sahtlid korras
silmad ja sokid kuivad

1714 võtta ise endal käest ja öelda
et lähme nüüd
liivalossid on toredad aga
aitab ehk katsetest
rajada neisse kodu

Kaisa Kase. Luule

Aastal 1982, kui meie poeg oli suremas haige ja traditsioonilisest meditsiinist enam abi polnud, soovitasid sõbrad meile mitmeid ravitsejaid. Neist kolm olid, kes teda aidata suutsid, ja üks neist — proua Loorits.

Proua Looritsat nägin ma enne unes kui ilmsi: nägin, et avasin korteri ukse ja lävel seisis väike priske vanaproua, kübar peas, tumesinine sügise-palitu seljas, ja naeratas. Kui järgmisel päeval helises uksekell ja ma avama tõttasin, seisis lävel väike priske vanaproua, kübar peas, tumesinine sügise-palitu seljas, ja naeratas. Vahe oli vaid selles, et uni oli olnud justkui must-valge, pisut udune teleripilt.

Proua Loorits silitas Jossut kätega, sõrmedega, õieti keha kohal, mitte vastu keha puutudes. Praegu nimetatakse seda vist magnetraviks, siis ei teadnud ma sellest muud midagi, kui et ta ravis kätega. Kas Jossul sellest ravist midagi abi oli, seda ma ka ei tea — ta tõrkus ja virises pisut, kui proua Loorits oma protseduuri alustas, aga lausa nutma ei hakanud, ja tasapisi jäi päris vaikseks.

Proua Loorits oma töö eest mingit tasu polnud nõus võtma, lubas endale vaid pakkuda tassi musta kohvi, vahel koguni kaks, pärast raviseanssi. Ta istus haigeveodi kõrval toolil, väikese madala laua ääres, rüüpas kohvi ja jutustas lugusid. Jossu ei kannatanud tol ajal enam valjusid hääli, tema juures sai rääkida ainult vaikse sosinaga. Isegi ta väike õde, kes oli siis alles kolmene, õppis sosistama, ja veel pool aastat pärast venna surma ei osanud häälega rääkida. Ega ta praegugi jutukas pole... Proua Loorits oli olnud noorest peast kooliõpetaja. Tal oli kandev hää, mis vahetevahel, lainetena, valjuks paisus, aga Jossu ei teinud sellest välja, vaid lamas vaikselt. Sellest võib arvata nüüd tagantjärele, et Jossut tema silitused siiski aitasid.

Proua Loorits rääkis, et tema armas mees oli surnud, kui nende lapsed käisid alles koolis. Tema oli jäänud koduseks kohe pärast abiellumist, nagu see esimesel Eesti ajal, enne Teist ilmasõda, oli kombeks. Ja siis äkki, Vene aja alguses, pidi ta hakkama peret toitma, ennast ja lapsi. Ta läks uuesti õpetajaks algkooli, aga paari nädala pärast ütles poeg — nüüd meil enam kodu polegi: isa on surnud ja ema on tööl, maja on tühi. See kurvastas proua Looritsat väga ja ta otsustas uue ameti leida — ta hakkas kudujaks. Tol ajal olid kudujad organiseeritud artellidesse: töötada — kududa — võis igaüks kodus, aga lõngad ja samuti ülesanded, mida kududa — kindaid, mütse, sokke või kampsuneid, ja mis mustriga, said artellist. Sinna pidid esitama ka valmis tööd ja sealt said töö eest raha. Töötasu oli kombineeritud: osa tasu said selle eest, et täitsid normi, see tuli tingimata täita, ja teise osa moodustas tükitöötasu. Normid olid suured. Ma tean seda, sest mu tädi töötas ka kudujana, kui ta mees vangi pandi ja Siberisse saadeti, ja tädil aitasid normi täita minu ema ja mu vanem õde — mina ei suutnud kunagi kudumist päriselt selgeks õppida. Olen kudunud elus ainult

ühe labakinda, kooli käsitöötunnis, ja sellegi pöidlaosata — pöidla ja teise kinda kodus valmis mu vanem õde.

Proua Looritsal abilisi polnud, ja ta tahtis ka hea ema olla: lastele söögi valmis teha, kui nad koolist tulid, pesu pesta, poes käia, lastega rääkida, isegi sõbrannadega kokku saada... Rääkida sai muidugi ka kudumise kõrvalt... Aga kõike seda ja eelkõige kudumist, oli nii palju, et magamiseks õieti aega ei jäänud. Magada sai kõige rohkem neli tundi ööpäevas, aga tihti peale ainult paar tundi ja vahel sedagi mitte — neil öödel, kui töö esitamise tähtaeg rippus pea kohal. Ja siis oli proua Looritsale hakanud tunduma, et magada polegi vaja, saab väga hästi elada ka magamata. Ja oma arvamust polnud ta aastatega muutnud.

Mina seda tol ajal küll veel ei uskunud: ma olin siis lugenud García Márqueze romaanist „Sada aastat üksildust”, kuidas külaelanikke tabas unetuse epideemia, inimesed istusid öösiti üleval ja nende silmad hiilgasid pimeduses, ja viimaks nad surid — see tundus õige jube. Ma olin lugenud ka ühest Hiina ülikust, kes töötas Buddhale, et palvetab uinumata, jäi aga paari nädala pärast ometi tukkuma ja vihastus ärgates selle peale nii, et löikas ära oma silmalaud. Ka see tundus jube, kuigi tema mahavisatud silmalaugudest olid kasvama hakanud kaunid lilled, ma ei mäleta, millised — võib-olla magnooliad... Ma teadsin, et inimesi on piinatud sellega, et ei lastud neil magama jääda, kuni nad surid. Ise olin ma teinika-ajast saati vaevelnud poole ööni und oodates, ja teadsin, kui raske on hommikul magamata koolitunnis. Niisamuti, poega põetades, kui tukkuda ei saanud ei päeval ega öösel üle poole tunni korraga, magamisest rääkimata, kujunes mingi valusalt selge, terav magamatuse-vaev — silmad olid pärani, nagu poleks lauge enam olemas, aga tõelisus paistis kui tarretunud unenägu.

Ükskord nägin dokumentaali ühest unehäirest: on inimesi, kel umbes keskeas kujuneb pikkamööda võimetus magada. See tõbi on pärilik, tingitud mingist geeniveast, seda ei saa ravida ja viimaks need inimesed lihtsalt surevad unetuse kätte. Nii et magamata inimene elatud ei saa, kuigi proua Loorits heatujuliselt vastupidist väitis.

Rudolf Steiner rääkis ühes oma loengus haigutamisest ja unenägudeta une faasist. Et mis mõttes on nad ühesugused: haigutama pidavat kõik olendid ja sel haigutuse hetkel pidid nad saama kontakti Jumalaga, viibima viivuks otseühenduses Jumalaga, väljas meie siinsest näilikust tegelikkusest. Niisamuti pidavat unenägudeta une faasis inimene viibima ühenduses vaimse maailmaga, ja ilma selleta ei suudaks ta elada, niisamuti, nagu ta ei peaks kaua vastu ka üksinda kinnimüürituna koopas. Nii on siis Steineri sõnul unenägudeta und vaja seepärast, et inimene ei suuda elada Jumalast lahus, kui ta ka ärkvel olles Jumalat eitab.

Haigutamiselt olen ma tõesti tabanud igasuguseid olendeid nagu rottid või sisalikku. Kassid ja koerad haigutavad põhjalikult, päris pikalt, nagu inimesed, aga roti elu kulgeb kiiremini, liigutused on vilkad, ja haigutus on tal ka vaid hetkeline. Niisamuti, vaid silmapilguks suud avades, haigutab väike eestimaine sisalik meie Vilguti talu kasvuhoones.

Unenägudeta und on teadlased püüdnud uurida: arvatakse, et unenägu-
sid on inimestel vaja — selle kaudu saab aju päevaseid muljeid läbi töötada,
selgitada minevikku ja kujundada suhtumist tulevikku. Unenägudeta une
faas olevat aga täiesti tarbetu — kui selle saaks magamisest kuidagi välja
lõigata, võiksid inimesed vähem magada ja rohkem tööd teha, oma niigi
lühikest eluaega mõistlikumalt kasutada.

Hoidku Jumal selle eest, kui see õnnestuks — juhul kui õigus on müsti-
kul Rudolf Steineril —, sest kui inimesed unenägudeta une faasis viibivad
ühenduses Vaimuga ja neilt see võimalus suudetaks võtta, siis nähtavasti
lõpeks nende elu niisamuti hullumise ja surmaga, nagu „unegeenipuudega”
inimestel.... Või oleks neil kuidagi zombidena võimalik edasi vegeteerida?

Siiski — kirjutatakse ka inimestest, kes üldse und ei vaja.

Bulgaaria ravitseja ja prohvet Vanga, kelle ennustuste põhjal praeguse,
Kolmanda maailmasõja kulgu püütakse tuletada, kurtis kord, et kui nor-
maalsetele inimestele on ööd magamiseks, siis tema peab müttama mööda
sõjaväljasid ja ühes teiste omasugustega surijaid aitama. Muidugi ei tea seda
keegi öelda — võib-olla tuulas tema hing neil lahinguväljadel ringi tolles
unenägudeta une faasis, lastes kehal rahulikult voodis lamada —, kes seda
teab, kus meiegi, lihtsurelike hinged öösiti seikleavad? — ainult et erinevalt
meist oli tema oma öistest rännakutest ka ärkvel olles teadlik.

India pühamees Sai Baba, kes pidas end Jumala kehastuseks (ehk kehas-
tunud Jumalaks?), kinnitas mitmel korral, et ta ei vaja und ega maga kunagi.
Ühes tema raamatukeses on kirjas, et ta ei võigi magada, sest mis saaks siis,
kui Jumal magama jääks — siis lakkaks ju maailma toimimine? Praeguseks
on ta surnud ja maailm toimib siiski edasi — nii vähemalt näib meile. Näib,
et me ei lakanud olemast Sai Baba surma tõttu, mis peaks ju olema ajutisest
tukastusest rängem? Teiselt poolt oleks ka lapsik uskuda — kui juba üldse
uskuda —, et Jumalal on vaja maist keha selleks, et sinse ilma saatuseratast
pöörlemas hoida: küllap võis Sai Baba keha rahulikult uinuda, kui tema
hing — või vaim? — maailma püsimas hoidis... Lihtsurelike jaoks, kinnitas
Sai Baba, on uni hädavajalik: magamata ei suudaks inimene elada, ja unenä-
gudeta une ajal siseneb tema hing Anandalokasse — õnnistuse alasse. (Nii
et unenägudeta une kohta rääkis Sai Baba sedasama, mis Rudolf Steiner?)

Proua Looritsa väidet, miks igapähe polegi vaja magada, kinnitab ja sele-
tab kõige paremini (vähemalt minu jaoks) Ram Gopal (Paramhansa Yoga-
nanda raamatus „Joogi autobiograafia”, eesti keeles 2009).

Ram Gopal Muzumdarit hüüti „unetuks pühameheks”. Teati, et ta on
pidevalt ärkvel ja viibib erilises teadvusseisundis. Mediteerinud kaksküm-
mend aastat kaheksateist tundi päevas ühes mägikoopas ja saavutanud üht-
suse-kogemuse Jumalaga (või valgustuse, nagu vist meil Eestis on harjutud
selle kohta ütleva?), suundus ta kahekümne viieks aastaks veelgi üksil-
dasemasse paika, kus veetis ühenduses Jumalaga iga päev kakskümmend
tundi. Ta ütles, et ei vajanud und, sest oli kogu aeg Jumala juures. Tema
sõnul puhkas ta keha säärases seisundis ärkvel olles paremini kui tavalise
alateadvusliku une poolikus rahus: „Lihased küll lõtvuvad magamise ajal,

kuid süda, kopsud ja vereringe töötavad lakkamatult edasi. Neile puhkust ei anta. Ületeadvusliku seisundi puhul aga jäävad siseelundid teatavasse katkestatud liikumise olekusse ja neid hoiab toimimas kosmiline energia. Seetõttu ei ole ma paljude aastate jooksul magamist vajalikuks pidanud. Kunagi saabub aeg, mil ka sina une hülgad...” — niiviisi seletas ta noorele Yoganandale (Yogananda, lk.170).

Nõnda on siis India joogide meelest võimalik olla magamata, kui sa oled saavutanud võime viibida täielikus armastuses Jumala vastu, või vastupidi, suubunult Jumala armastusse? Kudumine, kui oskad seda nii hästi kui proua Loorits või minu ema, on hea amet mediteerimiseks: käed ja sõrmed liiguvad, aga keha püsib paigal ja pea ning süda saavad segamatult keskenduda. Võib-olla proua Loorits oligi oma õiste kudumisseanssidega saavutanud sellesama oleku, milles viibis Ram Gopal?

Minul aga tekkis siinjuures veel üks küsimus: kui meie maailmas on kõik dualistlik, kõik on Jumala tahtel jaotatud kaheks — Hea Tahe ja Kuri Tahe; hea Armastuse Vaim ja Kurjuse Vaim, kas siis on võimalik inimesel, keda kuri ahvatleb, saavutada ühendus Kurjuse Vaimuga — ja ammutada ärkvelolekuks jõudu sellest? Võib-olla just nii nagu Ram Gopal ei vajanud ka Jossif Stalin und ei ööl ega päeval? Tema Kremli kabinetiaknas ei kustunud tuli ühelgi ööl — kogu Nõukogudemaa teadis, et nii nagu päeval, nii ööselgi ei lakka Suur Juht töötamast oma kodumaa hüvanguks. Võib-olla see ei olnudki lihtsalt Kremli propaganda? Mitte, et ta kodumaa hüvanguks oleks töötanud, aga ta lihtsalt ei vajanud und, viibides Kurjuse Vaimu lummuses. Ja need öösised joomapeod, millest tema kaaskond oli sunnitud osa võtma — võib-olla hoidis kõike seda üleval Pimeduse vägi?

Ram Gopali ja Jossif Stalini lakkamatus ärkvelolekus pole siis muud vahet kui vaid see, et siitilmast tõusis too joogi armastuse valgusesse, Stalini neelas kurjuse pimedus?

*

Ja miski ei kesta igavesti
ainult igatsus ihuüks mu sisse jääb
ainult elu hääl kusagilt lõputute
sügavuste põhjast
Kui ma kaotan partii nimega Elu
ja sind kunagi enam ei näe
siis lõpuks ma olengi päriselt sinu
tuhakarva liblikas

Tundmus mis võtab juured kui
teed edasi ei lähe
ja sa leiad end põhjata sügavast
laanest kus puuduvad inimhääled
ja ometi tunned et kõik on veel olemas
ja kannatab ilma et murduks
väärarmatus ilus
Elu kordan su nime
sinu võimu vastu ei saa keegi
sest vaenlasi sul ju ei ole
nad on sinu lapsed ja nad kuuletuvad sulle
silmad pärani peas vaatavad nad sind
sinul on hirm labürintide ees
mis nii või teisiti inimest iial rahule ei jäta
kuid suuna peab igaüks ise valima
ja eesminejad helendavad juba kaugelt
on kunst astuda nii aeglaselt
nagu elavad nemad oma kirjades maailmale
et tekib tunne nagu ei liigukski midagi
ja süda jääb iga hetk seisma
olles hukkumas nad ometi ei hukku
ning aina kõiguvad sest neid on mitu

Need nimed mis igapäev meeles
need suurteil hetkedel kuidagi meelde ei tule
on ainult hüüdnimed on õhus ja õhtuti
pimesi hüütavad nimed
on hirmudest ja külmast sügistuulest
läbi põlemise
sinu kurjuse kiuste ma iga päev
kirjutan klaasidele ühe õhulise nime

mis tuleb nähtavale kui korrakski
ta peale hingad

*

avastada kevadet
kevadet mis tuleb et jääda
selle kevade kurbus
on väga suur sõnatu armastus
külma ja elutu talve vastu
mis näib pikk ja lõputu mõnikord
nagu lootusetu lootus
ent kevad on selleski
oma metsiku jõuga
kord kõnelemas omakeeli
kui oleks see kõiketeadja
jumala enese hää
unustamatu hää läbi kõikide karjete
selle kevade kurbus
on tapvalt õnneliku armastuse suurus
mis tuleb et jääda

Leila käed

Jah, kätest on see lugu.

See lugu on Leilast, kellel on imelised käed.

Kui Leila sündis, oli vaid suu targem kui ta käed. Suu oskas kohe imeda rinda, kuigi ta polnud seda õppinud ega harjutanud emaisas, kus ta käte ja jalgadega juba vähehaaval vehkinud oli.

Just Leila käed hakkasid kompama maailma, mis esialgu polnud suurem kui ta ema rinnad ja kuupmeeter õhku.

Veel mõnda aega võistles suu kätega, õigem on öelda, et nad tegid koostööd: mis käed kätte said, see topiti ka suhu. See käis maailmauuringute juurde, et teada saada, mismoodi maitsesid võrevoodisse pandud kannid või tekinurk või ta enese põial.

Mõni arvab, et kõikide imikute käte tegutsemine on ühesugune, aga tegelikult pole see tõsi. Paraku ei oska imikud ise seda eksiarvamust veel ümber lükata, nendel on muudki teha.

Leila käed olid kõik aeg tegevuses. Need aitasid tal neljakäpukil edasi liikuda, need sikutasid laua pealt lina maha või toppisid sõrme pistikupesasse.

Kui Leila kahele jalale püsti tõusis ning suutis peagi kõndida toa ühest seinast teiseni, vabanesid käed ikka rohkema ja mitmekesisema tegutsemise tarbeks.

Laua ääres istudes said Leila käed juba kunsti luua, paberile mitmesugust sigri-migrit joonistada, nõnda et kogu pere pidi mõistatama, mida paberil on kujutatud, millise kunstivooluga on tegemist, ilmselt vist küll abstraksionismiga, nagu tunnustatud meistrid oma sigri-migrit nimetasid. Eks Leila kätele asunud ses asjas toeks ka ta alateadvus.

Peagi rakendusid Leila käed tegevusse, mida nimetati tööks. Need töid vanematele kätte asju, mida oli palutud tuua, need kuivatasid nuge ja kahvleid, kui pärast söögikorda kraani all nõusid pesti, need korjasid kokku kanne, mida Leila ise oli lastetoa põrandale laiali puistanud, need pesid puhtaks õuna, mida Leila kohe sööma asus. Veel palju muud õppisid Leila käed tegema, aasta aasta järel ikka keerulisemaid töid.

Leila käed olid loodud loomiseks.

Aga need oskasid ka võtta kõvasti kaela ümbert kinni valitud isikutel, kes sellist kallistust väga ootasid.

Käed kasvasid koos Leilaga ikka suuremaks, sõrmed pikemaks, käelaba laiemaks. Paraku tuli ka valusalt küüsi lõigata, sest need kasvasid sõrmedest kiiremini ja oleksid võib-olla toa teise seinani kasvanud, kui neid poleks kärbitud.

Käed õppisid tegema tähti, et Leila saaks ükskord endast maailmale ka kirjalikult märku anda. Nad valisid ja panid vihikuid koolikotti, käsitöötundides tikkisid riidesiilule mustrit ja saagisid välja lõikelaua kõõgi tarbeks.

Käed punusid patsi ja kätega tuli end kaitsta patsist sikutajate vastu. Võimlemistundides aitasid käed ronida mööda seinaredelit üles ja alla.

Kord läks isa jõe äärde kalale ja võttis Leila kaasa. Seal oli igav, käed otsisid tegevust. Isa õnge otsa tuli hõbedane kala, mis visati kaldarohtu. Kala elas veel, ta ahmis suuga õhku ning püüdis vingerdada tagasi vette.

Leilal oli kalast kahju, ta käed oleksid tahtnud aidata kalal vette jõuda, käed poleks kartnud kalast kinni võtta. Aga ta teadis, et ei tohi seda teha, isa polnud kala mitte selleks kinni püüdnud, et see jälle pääseks.

Et õnnetut kala mitte näha, kõndis Leila isa püügikohast eemale. Seal avastas ta kaldajärsaku sees sinikollast savi.

Leila käed teadsid kohe, mida teha. Leila võttis kamalutäie savi ning hakkas sellest kujusid looma. Ta ei ehitanud savist mitte toredaid losse, nagu ehk paljud teised lapsed oleksid teinud, ta voolis sellest inimese. Nagu olevat voolitud kord kõige esimest inimest kõige suuremas muinasjutus.

Kuni isa püüdis kala, voolisid Leila käed mitu inimest, kes olid üpris iseäraliku väljanägemisega.

Need inimkujud jäid jõe äärde, kui Leila koos isaga koju läks, ning hakkasid oma iseseisvat elu elama.

Jah, Leila kujutluses elasid need neli ja pool inimest, keda ta voolida oli jõudnud, üsna huvitavat elu, suhtlesid omavahel ja ülejäänud maailmaga.

Kodus mõtles Leila nende peale ning aitas kujudel oma elu elada.

Kui isa järgmisel korral ta jõe äärde kaasa võttis, ei leidnud Leila neid inimesi enam kohe üles. Leila otsis, kuhu saviinimesed on kõndinud — elavad inimesed kõnnivad ju ikka kuhugi. Paraku leidis ta pisut eemal sellest kohast, kuhu ta oma kätega voolitud inimesed oli jätanud, vaid nende purustatud kehad.

Leila puutus kokku kurjusega, mis need tema inimesed oli tapnud. Tal oli kurjusega vähe kokkupuutumist olnud, klassivendade poolt patsist sikutamine oli pigem sümpaatiavaldus.

Leila ei teadnud nüüd, mida teha. Aga käed teadsid. Need panid tükeldatud kehad uuesti kokku ja andsid neile uue elu.

Nüüd kutsus ta isa neid vaatama ning küsis nõu, mida teha, et tema kätega valmistatud inimesi jälle ei hävitataks.

Isa arvas, et neid seal jõe ääres on raske kaitsta, las seisavad enda eest ise. Küll aga võttis ta ämbrisse sealset savi ning viis selle autoga koju, et Leila käed saaksid sellest kuuri all voolida uusi inimesi, kelle elu on kodus võimalik vaenlaste eest kaitsta.

Sellest savist vooliski Leila kuuri all uuesti neli ja pool inimest ning isegi külalised käisid neid vaatamas. Üks nendest ütles, et Leilast saab kord skulptor.

Läks mööda hulk aega. Leila käed tegid selle aja sees palju asju ja enamik nendest olid targad, ka ema tunnistas seda.

Ja siis ühel päeval vaatas Leila kujusid kuuri all, kus nad polnud liikunud paigast, ja leidis, et need on liiga iseäralikud. Tema aga oli tegelnud kõige muuga, ta kujutus polnud pannud neid nelja ning poolt inimest elama. Ja ajapikku olid need savist inimesed veelgi iseäralikumaks vajunud.

Leila nuttis, kui ta käed ise muutsid need moondunud inimesed uuesti savikamakaks, mis oli aga sedavõrd ära kuivanud, et sellest enam uusi inimesi voolida polnud võimalik.

Leila ütles endale, et temast ei saa skulptorit, sest ta ei suuda oma voolitud inimestele hinge sisse puhuda, nagu selles kõige suuremas muinasjutus olevat tehtud.

Paljud asjad kaovad minevikku ning isegi käed ei mäleta neid enam.

Leila muutus ja käed ühes temaga.

Varsti tuli Leila ellu armastus.

Armastuse nimi oli Paul. Ta õppis paralleelkursusel ning kutsus Leila kinno. Pimedas saalis võttis Paul üsnagi ebalevalt Leila käe oma pihku ja sellest hetkest alates ei näinud Leila ekraanil enam midagi. Kogu maailm oli nüüd koondunud tema vasakusse kätte. Võrdsuse nimel ulatas ta ka oma parema käe ning mõlemad mahtusid Pauli pihkude vahele, sulgusid sinna koos maailmaga.

Armastus kulges oma rada ning kätel oli selle keerdkäikudes oma kindel osa. Mõnigi kord olid need üsna abitud, kuid siiski õppimisvõimelised. Ega Pauligi käed olnud ülearu enesekindlad, nad õppisid koos ja olid tublid. Varsti teadsid Leila käed isegi armatsemise hetkel, mida teha ning kuidas aidata Paulil olla veelgi tublim, kui ta muidu oli.

Laulatusel pani kumbki teisele parema käe sõrme kuldse rõnga.

Leila käed oskasid nüüd hästi kallistada, kuid piirdusid Pauliga. Kuni siinmail juurduis komme kõiki häid tuttavaid kohtumisel kallistada.

Siis sündisid Leilal lapsed, esimene ja teine. Mõlemad vajasisid ema käsi ja oli hea, et tal oli neid kaks.

Käed vahetasid mähkmeid ja tegid veel seitsekümmend seitset toimetust. Aga kõige tähtsam oli, et nad patsutasid pisikesi, panid neid lausa lõkerdama, mis näitas, et nad olid maise eluga rahul.

Aga kui väikestel kusagilt valutas, siis võtsid Leila käed valu ära.

See oli ka Leilale endale avastuseks, et ta käed olid võimelised valu ära võtma. Need tundsid ära valusa koha lapsel. See koht kuumas Leila tundlike käte all.

Ja kui ta oli selle oma käte võime avastanud, proovis ta seda ka Pauli peal, kui tollel kord töölt tulles selg väga valutas. Alguses oli Paul pisut umbusklik, aga kui ta seljavalu tõepoolest leevenes Leila käte all, kui ta tundis, kuidas valusa koha kuumus valgub Leila kätte, nõnda et too pidi sinna kogunenud kuumuse maha raputama, siis hakkas ka Paul uskuma ning järgmisel korral palus ise, et Leila paneks oma käed tema valutavatele ristluudele.

Tuttavaid-sugulasi Leila oma kätega ravima ei hakanud, nii palju usku ja enesekindlust tal polnud. Ta imelised käed, nii olulised juba sellest ajast saadik, kui Leila kauge esiema hakkas kahel jalal kõndima, jäid üksnes ta kõige lähedasemate teenistusse. Küllap oli tarvis ka armastust selle inimese vastu, keda ta käed ravisid.

Nagu me kõik, armastas Leila kogu inimkonda, kuid mitte kõiki üksikuid inimesi.

Möödus aastaid, mil Leila käed olid aina tegevuses.

Ja siis viis kuri haigus Pauli ära. Leila käed ei suutnud seda takistada. Igaveseks uinunud Pauli karedate käed olid risti ta rinnal. Nendesse kättesse oli kord mahtunud kogu Leila maailm. Tollal olid need olnud veel noored ja siledad.

Lapsed olid selleks ajaks suureks kasvanud ning leidsid uusi käsi. Ema omi oli veel harva tarvis kallistuseks — siis, kui nad koju külla tulid ja kodust ära läksid sinna eemale, kus nad oma lähedaste seltsis elasid.

Leila käed aga avastasid nüüd mulla. Käed kobestasid ja väetasid mulda, mille põues oli sajanäoline elu. Muld rahustas teda ja võttis ära muremõtted.

Käed silitasid uinuvaid seemneid, liikusid võrsuvate taimede kohal.

Leila vestles taimedega, mida istutas, soovitas neil tublid ja tugevad olla, aga vahest sõnadest olulisem oli see, et ta lähetas nad ellu oma käte imejõu abil.

Kui mõni taimeke kippus kiduraks jääma, hoidis Leila mõnda aega käsi tema kohal ning andis talle jõudu sirgumiseks. Aga ka tugevatel taimevartel hoidis ta mõnikord käsi ligi, et need veelgi tugevamaks saaksid.

Leila käte all kasvasid kõik lilled kauniks, juurikad priskeks, kõrred sihvaks, viljad mahlaseks. Kui lapselapsed külla tulid, olid nende käed varmad võtma vanaema kasvatatud vilju, proovima nende maitset ja mahla.

Talveõhtutel, kui muld puhkas lume all, kudusid Leila käed kindaid ja sokke, tikkisid mustrit patjadesse ja vaipadesse. Käed olid nii osavad, et Leila võis samal ajal vaadata televiisorit või isegi raamatut lugeda, käed teadsid ka pimesi, kuidas neid töid teha.

Vahel meenus Leilale ta käte noorusaeg — esimesed kodused tööd, savi voolimine, koolis vastamise sooviks tõstetud käsi, kallistused, käte värelemine Pauli pihkude vahel.

Kui Leilal endal sees miski valutas, asetas ta käed valutava koha peale ja hoidis, kuni need äravõetavast valust kuumaks läksid. Igast valust käed päriselt jagu ei saanud, aga leevendasid vaevusi siiski.

Kui ta sai teate mõne lapselapse haigusest, asetas ta käed omaenda kehal koha lähedusse, mis lapsele haiget tegi, mitte päris vastu, ning ta tugev mõttejõud aitas käte seesuguse asetamise kaudu ka teises linnas põdevat lapselast.

Leila ei kujutlenud iial oma karedate käsi asetatuna risti rinnale, nendel kätel oli siin ilmas veel palju teha, ikka ja aina teha.

Raamaturiiul

Seltskond kogunes nagu ikka kuu kolmandal laupäeval. Pärast tervituste vahetamist istuti kes kuhu, kas ümmarguse laua äärde või diivanile, mille ees oli samuti lauake. Mõni ei istunud kohe, vaid seisatas raamaturiiuli ees ja libistas pilgu üle tuhande kõite, ilma et ühelgi neist peatuma oleks jäänud.

Triini pakkus kohvi, seda mõru ja mõttetut jooki.

Minu kord oli välja hõigata tänane teema.

Olin selle peale mõelnud. Mõelnud võib-olla lapsest saadik, muidugi mitte pidevalt, see oli vilksatanud vahel ning vilksatas niisiis ka enne tänase teema valikut. Ütlesin:

„Mis on looduse kõige suurem ime?”

Mul endal oli sellele küsimusele ühelauseline vastus valmis, ega ma muidu seda pakkunuks. Nagu ikka, teadsid ju enamasti kõik oma küsimustele mingi vastust, kui nad ka natuke bluffisid. Nad soovisid seda oma vastust teiste tarkade peal järele katsuda.

Alguses pakutigi ühe- või paarisõnalisi vastuseid:

Peeter: „Inimene.”

Ferdinand: „Mäng.”

Olga: „Vaimsus.”

Gustav: „Jumal.”

Siina: „Armastus.”

Karl: „Ahnus.”

Malle: „Toitumisahel ja sõltuvus.”

Joosep: „Paljunemine.”

Kevin: „Püüd maailma vallutada.”

Kõik vastused olid õiged.

„Ja mida sa ise ütled?” küsiti minult.

„Elusa liikide tohutu mitmekesisus,” vastasin mina.

See siis saigi tänaseks teemaks.

Mõni hetk joodi vaikides kohvi.

Gustav ohkas ja lausus esimesena:

„Ma pakkusin välja sõna „Jumal”. Teades mu vaateid, olete ehk imestunud, et ma selle nii mahuka väljamõeldise esile tõin. Hämmastav, et peaaegu kõik rahvad on oma abitust ja mõistmatust püüdnud ületada nii, et on kogu väe sokutanud üleloomuliku olevuse kaela, olgu selle nimi mis tahes. Kuna me ümbritsevast nii vähe mõistame ja sellest sageli hirmul oleme, siis oletame kõige taga teadjat ja loojat. Ka elusa liikide paljust püütakse seletada maailmavaimu kapriisiga.”

„Mitte üksi elusa liigid pole tähelepanuväärsed oma paljuses,” võttis sõna Karl. „Ka keemiliste elementide arvukus on hämmastav. Mõned nendest on küll tehislikud ja eksisteerivad ehk vaid viivu, kuid enamiku kohta peab arvama, et need on alati olemas olnud. Tahaks küll teada, kas lõputu kosmose teistelt taevakehadelt leitakse kord ka sootuks teistsuguseid elemente, kui on meie keemiliste elementide tabelis.”

„Füüsikute suur pauk ja kosmose lõplikkus on meie mõistusele küll hoomamatud. Mis oli enne suurt pauku, mis on teisel pool endasse sulguvat kosmost?” arutles Malle. „Aga tulgem tagasi teema juurde.”

„Vaadake seda raamaturiiulit,” lausus Olga. „Kas pole nägemuste ja mõtete paljus sama imeline kui liikide paljus eluslooduses?”

„Teadus on mäng. Põnev ja hasartne mäng,” õigustas Ferdinand oma esialgset pakkumist.

„Kui mina ütlesin „armastus”, siis ei mõelnud ma üksnes seda, et ma ikka veel armastan oma Ferdinandi jäägitult ja see ju ongi ime,” ütles pisut häbelik Siina. „Mõtlesin ennekõike seda, et kogu looduses, loomariigis aga eriti, on isendid valmis ohvriks tooma oma ainukordse elu — sigitamise ja liigi säilitamise nimel. On ju ime, et selline tung on meie kõikide sisse pandud looduse poolt. Kust see tuleb?”

„Jah, ega sellele oskagi vastata,” lausus Joosep, kes oli paljunemist pidanud looduse imeks. „Looduses on palju salapära ja mõistatusi, millega teadus mängib, nagu tähendas Ferdinand. Sugutung on üks nendest, sellest küllap tuleneb ka armastuse vägi. Hoolitsemine teise eest, hoolimine, tähelepanu, turvamine sinna lisaks, mida me loomade-taimede juures muidugi vähem näeme kui inimeste juures.”

„Miks noored mehed lähevad lahingusse elu kaalule pannes, see pole ju üksnes kindralite sigatsemine,” võttis Kevin sõna. „Kas sellel on mingitki pistmist liigi säilitamisega, kui tapetakse omaenda liigikaaslasi?”

„Elu säilitamine pole paraku võimalik, ilma et ei söödaks teisi elusolendeid, taimi või loomi, seeni või samblikke. Mõned liigid söövad ka oma liigikaaslasi. Võimalik muidugi, et loodusliku valiku nimel — et ellu jääksid tugevamad ning sigitaksid tugevamaid,” arutles Malle.

„Aga ikkagi liikide teke?” tuletasin ma teemat meelde.

„Maailma loomine seitsme päevaga — muide, kust need päevad tulid, kui maailma polnud veel olemas? Muidugi, jumalale on üks silmapilk tuhat aastat, ja vastupidi. Nojah, Aadama loomine, suur pauk, tihedalt kokkupressitud aine laienemine, elu mitmekesisuse teke ühest valgurakust — need kõik on ühe puu võltsid viljad,” seletas Gustav.

Peeter polnud veel sõna võtnud. Ta ütles:

„Olen vahel mõelnud, kas mitte kogu tohutu kosmos pole täis eluga asustatud taevakehi, ja sel juhul on too elu mitmekesisus veel palju ja palju kordi suurem kui meie Maa oma. Ja miks ei võiks olla, et elu ja selle vormid on rännanud planeedilt planeedile. Valgurakuke võis kaasa tulla ka mõne asteroidi või kauge planeedi killuga, aga näiteks inimene võis kogemata maha jääda mõnest kosmoselaevast ning Maa karmides tingimustes läbi teha taandarengu koopainimeseni, neandertallaseni. Nagu teate, on Lõuna-Ameerikas olemas kummalisi kujundeid, mis viitavad kosmiliste tegelaste käekirjale.”

„Mina jälle arvan, et miks pidid esimesed inimesed välja kujunema just Ekvatoriaal-Aafrika jõledas kliimas ja sealt üle kogu maakera laiali rändama,” kõneles Karl. „Lihtsalt sealne pinnas on säilitanud mõned luud, mis tänaseks on juhuslikult üles leitud. Võib-olla leitakse sama vanu luid kord ka mujalt, ja jälle on teadusel põhjust luua uusi hüpoteese.”

„Darwin lõi sõnaderohke evolutsiooniteooria liikide tekkest. Süüdi selles on tema vanaisa, kes oli teinud algust, väites, et liigid pole olnud püsivad. Aga see teooria toetub põhiliselt välisele ja väga vähe sisemiste muutuste vajadusele, üldsegi mitte vabale tahtele või muule seesugusele,” arutles Olga. „Arvan, et vaimsus ja mõtlemine pole mitte ükski inimeste eripära, seda on ka loomadel ning küllap taimedelgi.”

„Mis on ülepea vaimsus?” küsis Gustav. „Kas see ei kisu jälle jumala juurde?”

Tema küsimusele ei üritanud keegi vastata.

„Paleontoloogid on kivistisi uurides sedastanud, et üheksakümmend protsenti kunagi Maal elanud liikidest on tänaseks hävinud või muutunud teisteks liikideks,” teadis Ferdinand ega naeratanud, nagu ta sageli naeratas oma arvamusi välja öeldes.

„Kas vähe on loomaliike, kellel on täiesti totakas kehakuju, mida ei seleta ei looduslik otstarbekus ega kohanemine väliste oludega. Mingist iseäratsemise soovist ei saa ju vist ka rääkida?” arvas Malle.

Triin tõi lauale endaküpsetatud pirukad ja plaadikoogi.

Kõnelusse tekkis paus, sukelduti toitumisahelasse.

„Aga äkki saab siiski rääkida ka iseäratsemise soovist ja kummalistest tahteavaldustest?” ärgitasin ma pärast pausi.

Sel teemal aga sõna ei võetud.

Teadsin, et enamik mu sõpru on iseäralikud inimesed.

Räägiti veel liikidevahelisest ristumisbarjäärist, geograafilisest isolatsioonist, sümpatriast, hübriididest, evolutsioonilistest tendentsidest, arengust keerukuse suunas, elu üldmahu suurenemisest Maal, liikidevaheliste seoste ja sõltuvuse tugevnemisest, biootilistest teguritest, loodusliku evolutsiooni mõjust sotsiaalsele evolutsioonile ja muidugi raamaturiiulist.

Kõik mu sõbrad olid targad inimesed.

Kui laiali mindi, ohkas keegi:

„Aga mind varsti enam ei ole...”

Ja keegi teine toetas tema ohet:

„Ja varsti pole võib-olla enam ka liiki...”

ARVO VALTON Mälestuskilde kirjanikest

Olen oma meenutusi avaldanud „Kogutud teoste” viimases, 24-ndas köites, kuid olen seal oma teekaaslastest kirja pannud vaid mõne üksikasja või juhtumi.

Paraku kipuvad sellised ülestähendused ikka esile tõstma jutustajat ennast rohkem kui inimest, kellest räägitakse. Ja kuigi räägitakse tõesti olnud asjadest, kumab meelde jäänu valikust läbi subjektiivsus ja hinnangulisus, millest peaks hoiduma.

Seltskondlikes vestlustes kirjandusrahvaga on ikka ette tulnud, et räägitakse juhtumitest oma kolleegidega, vahel on need jutustused pisut klatšimaigulised, enamasti siiski heatahtlikud ja kindlasti ka natuke naljakad. Üks parimaid selliseid jutustajaid on meie põlvkonnas kindlasti Ülo Tuulik, kes oskab näha olnud seikade naljakaid tahke ja nendest muhedalt rääkida.

Varasemal ajal olid kolleegidest ja elujuhtumistest vaimukad kõnelema näiteks Lembit Remmelgas, Juhan Smuul, aga ka Voldemar Panso, Jaan Kross, Harald Suislepp ja veel mitmed. Eriti, kui oli pisut konjakit joodud ning leidus kuulajaid. Kui kolm viimatinimetatut Kassaris kokku trehvasid, läinud mõnigi kord lausa võistluseks, kes keda üle trumpab (noorukese Tiina Remi tähelepanek). Kuku-klubis võistlesid vaimukustes samamoodi Remmelgas ja Smuul. Hilisemal Kuku-klubi vaimukuse paraadil domineeris Juhan Viiding, eriti kui seltskonnas oli mõni kena daam. Teised siis kivi võrd löögile ei pääsenud. Viidingu naljad olid sageli pisut tõgavad. Enne teda olid sellised näiteks Eno Raua naljad.

Ei mäleta, et mina oleksin osalenud sellistes vaimukuse võistumängudes, aga küllap ma mõne anekdoodi ikka rääkisin — neid on mul meeles hulgi ja vahel sobivad need üsna hästi kõnealuse teema juurde.

Niisiis mõningaid isiklikku laadi meenutusi.

Friedebert Tuglas

Temaga olen isiklikult kokku puutunud vaid ühe korra. Vanahärra olevat avaldanud soovi minuga kohtuda ning Tuglase keskuse tolleaegne direktor August Eelmäe, kes oli temaga pidevalt kontaktis, kutsus mind kaasa Neljandasse haiglasse, kus suur kirjanik enne oma lahkumist ravil oli.

Küllap teadsime mõlemad, et too rahvasuus parteihaiglaks kutsutud ravi-asutus on mikrofone tihedasti täis, kuid nähtavasti ei hoolinud me sellest, sest jutt läks üsna kiiresti teemale, kas Eestil on veel lootust vabaks saada. Mina olin selles veendunud (kuigi polnud sisimas kindel, et see juhtub veel minu eluajal). Tuglas aga väitis, et seda ei saa juhtuda, sest ajaloos pole mõeldav sellise olukorra kordumine, et kaks sõdivat poolt — Sakamaa ja Venemaa, kelle pihtide vahel me ikka olime olnud — mõlemad korraga kaotavad sõja, nõnda et kogu Ida-Euroopas on võimalik iseseisvate riikide teke. Ega mul selles väitluses olnud ette tuua veenvaid argumente,

et vabakssaamine võib sündida ka muudel asjaoludel, kuid üks mu soov olnud nii suur, et sellest sai veendumus.

Looduse vääramatu seadus poleks saanud anda eesti kirjanduselu suuri- male korraldajale veel kahtekümmend eluaastat, et ta oleks võinud veen- duda: noorel kirjanikul oli õigus.

Ettevaatlik August Eelmäe vaikis meie vestluse ajal, aga kuidagi õhust oli tunda, et temagi soovunelm on sama, mis minul (ja ega see vanahär- ralgi saanud teisiti olla, kuid lootus oli vist kuhtunud) — ehkki ta Tuglase arvamus ihati aktsepteeris. Ka siis, kui me koos haiglast lahkusime, ta meie jutuajamist minu mäletamist mööda ei kommenteerinud.

Juhan Smuul

Teda teadsime-tundsime ju kõik. Ta oli mitte üksi andekas kirjanik, vaid ka Eesti ikoon suure NSV Liidu kirjanduslikus hierarhias. Selliseid ikoone pidi igal koloniseeritud rahval olema vähemalt üks.

Esimest korda puutusin temaga lähemalt kokku Kuku-klubis, kus istusin noorte autorite seltskonnaga, tõenäoliselt mineraalvett manustades, sest raha ju kellelgi polnud sedavõrd, et seltskonnale välja teha.

Juhan Smuul ja Debora Vaarandi istusid teises nurgalauas ning keegi tuli minu juurde ja ütles, et Smuul kutsub mind oma lauda. Ju ma olin mille- gagi tema tähelepanu pälvinud ning kutse oli mõistagi meelitatav. Läksin nende lauda ja Smuul kallaski mulle pitsi konjakit, mille ma aga enne, kui juua jõudsin, kohmaka liigutusega ümber ajasin, mis suurendas mu ärevil- olekut veelgi. Juhan küsis, kas ma tean, et minust on kirjutatud „Manas”.

Kuulsin seda sõna esimest korda ega teadnud, mis see on. Igatahes oli kommunisti mainega Smuul seda meil keelatud väliseesti kirjandusajakirja nähtavasti lugenud, minusugune režiimivastane aga polnud sellest ajakir- jast veel kuulnudki. Niisiis oli abielupaar Smuul—Vaarandi selle ajakirja esimene tutvustaja minule. Ega ma muidugi tahtnud oma teadmatust välja näidata ning pomisesin midagi sinnapoole, et „ahsoo”. Ümberaetud kon- jak tegi mind kindlasti kohmetumaks, kui oleks teinud selle ärajoomine.

Aastaid hiljem käisime isaga väikesel ringreisil ning külastasime ka Smuuli sünnikodu Koguva külas. Juhan oli parajasti seal ning kutsus meid omaette ruumi, mis oli talus ainult tema päralt. Jutuajamisel rääkis ta uhkustavalt oma külast, kuidas see olnud kogu mõisnike-aja vabaküla. Ta näitas ka vabastamiskirja, mille koopia oli raamituna tema toa seinal. Edasises vestluses küsisin temalt, kas Koguva küla on kolhoosis. Muidugi teadsin ma seda, olin lugenud tema kirjutist „Kuidas Koguva küla puna- vooris käis”. Ka sellele minu küsimusele vastas Smuul uhkelt: „Muidugi!” Mina seepeale: „Näe, Koguva oli mitusada aastat vabaküla, aga nüüd on kolhoosis.” Juhan pidas pika pausi ning vastas: „Valton, ma olen su jutte lugenud.” Sellega ta pani mind paika.

Tema auks (hoolimata kurikuulsast „Poeemist Stalinile” või „Norra brikist”) peab ütleva, et tribüünilt ta meid, noori kirjanikke, ei sõidel- nud, nagu see mõnele teisele kohustuseks oli tehtud. Ka polnud kuulda,

et ta Kirjanike Liidu kauaaegse esimehena nendel süngetel aastatel kellelegi lausa liiga oleks teinud — kui polnud just ülaltpoolt esitatud kindlat nõuet keegi liidust välja heita.

Aadu Hint

Juhan Smuuli kõrval peeti nõukaajal Eesti-siseselt teiseks juhtkirjanikuks Aadu Hinti, kellest samuti räägiti mõndagi anekdootlikku.

Omavahel need kaks kirjanikku rivaalitsesid nii-öelda esinumbriks olemise asjus, iseäranis oli see oluline Aadu Hindile, „Tuulise ranna” autorile, kes hooples aga hoopis sellega, et tema on kõikidele (kahele) Smuuli naistele lapsi teinud. Debora Vaarandi esimene abikaasa oligi Aadu Hint, aga nende laps suri väiksena Venemaa tagalas.

Kui keegi eesti kirjanik (vist Remmelgas?) oli läti kirjanikule, eesti kirjanduse läti keelde tõlkijale Jānis Žīgursile Kuku-klubis pikalt seletanud Smuuli ja Hindi vahekorda ja nende abielusid, siis küsinud humoorikas Jānis suures segaduses pead raputades: „Millal siis Smuul ja Hint omavahel abielus olid?”

Seksuaalprobleemid olid Hindile olulised. Kuuekümnendate alguses, mil kerkis loomade kunstliku viljastamise ainestik, kõneles Aadu Hint noorte autorite seminaril pikalt ja kurvastades, et nüüd on loomadelt võetud ka see viimane mõnu (saarlaste keeles muidugi mõnu), nõnda et Debora Vaarandi saalis poolvaljusti pahandas, kas niisugust juttu peab siis rääkima noortele autoritele — otsekui oleksid nood veel liiga noored, et teada ja aru saada viljastamise probleemidest.

Pärast seda seminari tuli Hint minu juurde ning sõitles mind jutu eest „Jaan rääkis”, milles poisike läheb ehale ega tea, mida seal teha (üks mu väheseid lugusid, mis on kirjutatud teise inimese, antud juhul minu vanaonu poja Jaan Reemani, hea huumoriga mehe jutu põhjal). Hindi pahandamise teemaks oli see, et tema küll teadis selles eas, mida ehal tehakse, järelikult on minu lugu võlts.

Selle vestluse ajal tehti meist foto ning see ilus pilt oli ühe „Nooruse” numbri tagakaanel. Pilt meeldis veel aastaid hiljem minu kirjastajale Riho Rajandile sedavõrd, et ta tegi sellest suurenduse, raamis ära ning kinkis minule. Panin selle pildi ka ühte pildiplokki oma „Kogutud teostes”, mille tubli väljaandja Riho oli.

Minni Nurme kurtis kord minule, et abikaasa Aadu Hint oli sundinud teda kirjutama luuletust Stalinist, et see päästaks repressioonidest.

Hint ise aga oli kirjutanud muinasjutu „Mägra maja”, millest sугenes talle pahandus: nagu oleksid tema muinasjutu rebastest tegelaskujud venelased, kes ajavad mäkrasid, seega eestlasi, oma kodudest välja. Hint pages võimaliku repressiooni eest (otsest ohtu muidugi polnud, oleks piirdunud tõenäoliselt vaid mõne noomitusega) psühhoneuroloogiahaiglas, mis aga hiljem pöördus tema vastu, kui ta Minni Nurmega lahutamise ja laste jagamise asjus kohut käis.

Et Minnile võimalikult vähe alimente maksta, tahtnud Aadu astuda kalu-

rikolhoosi liikmeks (seda rääkis mulle Virve Reiman, kes temaga tol korral kaasas oli). Kolhoosi juhatus kutsutud kokku ja keegi küsinud, millist tööd kavatses lugupeetud kirjanik kolhoosis teha, ning Aadu polevat suutnud hoiduda talle iseloomulikust naljast: „Mehed ühtelugu merel, üks ma teen siis kolhoosi naistele lapsi.” Selle peale saanud juhatuses olnud naised üpris pahaseks ning öelnud, et laste tegemiseks piisab neile oma abielumeestest.

Aadu Hinti tema kohmaka nalja pärast kalurikolhoosi liikmeks ei võetud.

Paul Kuusberg

Paul Kuusberg oli pikka aega Kirjanike Liidu esimees ning tal oli nõukogude ajal pärast Smuuli meie esikirjaniku maine. Vitali Ozerov, üks Moskva kirjandusilma juhttegelasi, osutas kord siin viibides seltskonna ees Kuusbergile ning lausus austavalt: „Meie hulgas on elav klassik!”

Inimesena oli Paul vastutulelik, aga siiski oma kindlate seisukohtadega. Tema „punane-olek” oli kuidagi endastmõisteta ega mõjutanud lugupidavat suhtumist temasse. Ta oli aus just sellisel määral, nagu see tolle aja tegelikkuses võimalik oli, ning ka kriitiline mõnegi ajastu nähtuse suhtes, mis kumab vastu mõnestki tema teosest. Tribüünidel esinedes ta nendest nähtustest siiski ei kõnelnud.

Nagu öeldud, pidasid Kuusbergist lugu ka Moskva juhtivad kirjandustegelased, kellele meeldis käia allutatud vabariikide kirjanike liitudes, et neid seal suurejooneliselt vastu võetaks, ehkki Kuusberg polnud nende vastu just sama ülevoolavalt külalislahke, nagu oldi näiteks Kesk-Aasias või Kaukaasias.

Teine meie Kirjanike Liidu kauaaegne juht Vladimir Beekman moskoviitidele ei meeldinud, sest ta oli nende vastu küll viisakas, kuid üldiselt jahe ning uhkeid vastuvõtte ta neile vist ei korraldanud hoopiski.

Niisiis oli Kuusberg nõukogude klassik. Kui eesti kirjanike delegatsioon (mille nimekirjast mind ainsana maha tõmmati, kuid minu toonane abikaasa Virve Reiman kaasa lubati) käis Rootsis ja sai näha saali, kus antakse kätte Nobeli kirjandusauhinda, siis oli Paul visanud niisuguse nalja: „Siin tuleb meil kõigil ükskord seista.”

Ei tulnud. Ja muidugi teadis seda ka Kuusberg, kuid igas naljas on kübeke tõtt, kui mitte muul viisil, siis soovunelmana ikka.

Kuusbergi auks tuleb kindlasti öelda seda, et ta kaitses võimaluste piires ka meid, noori mässajaid, parteiliste füürierite ees, kui kellegi pea kohale kogunes tumeda pilvi. Ka mina olin seda paaril korral tajunud, kuigi sellest otsesõnu juttu ei olnud. See juhtus näiteks siis, kui pärast minu esinemist Mordva ülikoolis tuli julgeolekule kuri kaebus.

See aga ei takistanud Kuusbergi tollal, kui ta oli „Loomingu” toimetaja, tagasi lükkamast mitmeid mu lühijutte. Kusjuures ta ei lasknud käiku toimetajate tavalause: see ei lähe tsensuurist (Glavlitist) läbi. Ta teadis ise, mida ideoloogiliselt kõlbab avaldada, mida mitte.

Kord läksin Kuusbergi juurde Kirjanike Liitu ja ütlesin: „Paul, tule palun

kaasa, ma näitan sulle midagi.” Loomulikult küsib igaüks niisuguse jutu peale, mida talle näidata tahetakse. Mina seda ei öelnud, kuid palusin tungivalt kaasa tulla. Õnneks oli ta piisavalt uudishimulik ning me läksime lähedal asuva Pika Jala torni, kus elas õudsetes tingimustes meie lõpmata tagasihoidlik Eha Lättemäe. Soovisin, et Paul ise seda elamist nähes saaks ootamatusest samasuguse šoki, nagu mina olin saanud.

Ja saigi.

Eha oli nii tagasihoidlik, et talle poleks pähegi tulnud endale Kirjanike Liidu kaudu normaalset elupaika taotleda. Tänu Kuusbergi abile sai ta varsti Keldrimäele uude majja mugavustega korteri. Šokk sellest Pika Jala kohutavast eluruumist, kus isegi põrand lainetas veest, aitas Paulil kindlasti kiirendada asjaajamist Eha korteri asjus.

Lembit Remmelgas

Olen mitu aastat töötanud Lembit Remmelga alluvuses „Tallinnfilmis”, kus tema oli peatoimetaja, mina üks mitmest lihttoimetajast. Olin ju lõpetanud Üleliidulise Kinoinstituudi stsenaaristina ning filmide toimetaja ametikoht oli loomulik haridusjärgne amet. Ometi poetas Remmelgas vihje, nagu oleks tema pidanud kas keskkomitee või mingite muude seltsimeeste ees kostma, et mind tööle võetaks.

Läbisaamine oli meil korrektne, polnud pahandusi, kuid suuremat sõprust ka mitte.

Tema punateenistustest hoolimata pidasin temast lugu, kuna ta oli aktiivse inimesena aidanud Eestis käima lükata mitmeid häid väljaandeid, toetanud meid, kõiki noori kirjanikke, ja ka „Loomingu Raamatukogu” sealhulgas.

Varem ning ka hiljem Kirjanike Liidus töötamise ajal oli temagi kohuseks korrale kutsuda meiesuguseid, kes me ülemuste meelest midagi nõukogudevastast ütlesime või oma kirjutistes avaldasime. Tema teatas siis kabinettis kinniste uste taga veelgi avameelsemalt kui Kuusberg, et meile moraali lugemine on tehtud talle kohustuseks.

Bornhöhe „Vürst Gabrieli” järgi filmi tegemine oli just Remmelga idee ning stsenaariumi tellis ta minult, kes ma siis õppisin kaugõppes Moskva kinoinstituudi viimastel kursustel. Sellise valiku põhjustas küllap ka Bornhöhe teose seletamatu venemeelsus, millest mina stsenaaristina muidugi kohe loobusin.

Selle filmi päris suure menu järel keelitas Remmelgas mind korduvalt samalaadset stsenaariumi kirjutama, kuid mina ei võtnud vedu, sest pidasin ebaetiliseks, kui stuudio toimetaja kirjutab ise stsenaariumi ja lükkab selle käiku oma positsiooni kasutades, või veel hullem, kui ta kipub teise stsenaaristi kaasautoriks, nagu see nõukogude praktikas sageli juhtus.

Hiljem, kui Remmelgas oli juba filmistuudiost lahkunud ega olnud enam mu ülemus, vaid töötas jälle Kirjanike Liidus, oli temaga seotud üks mu häbiväärsemaid esinemisi. Nimelt palus ta pärast 40 kirja lugu, kui olin juba Austraaliast tagasi, et ma esitaksin Kirjanike Liidu järjekordsel kong-

ressil presiidiumisse keskkomitee täies koosseisus. See oli üks nõukogulikke absurde, et esineti niisuguse ettepanekuga, kuigi oli teada, et ükski nendest keskkomiteelastest kohale ei tule, aga sellise esitamise kaudu oleksid nad justkui vaimselt kohal olnud.

Enda meelest tahtis Rimmelgas mulle head: selline ühelauseline esinemine võtaks justkui minult kas või mõnevõrra vähemaks võimalikke süüdistusi seoses 40 kirjaga.

Loomulikult punnisin ma vastu, kuid Rimmelgas käis peale ning mina olin kehv ei-ütleva sõbralikule inimesele. Niisiis läksingi kongressi avamisel pulti ning ütlesin läbi hammaste, et tahetakse, et ma esitaksin jne.

Muidugi sai saal aru, et mind oli töödeldud, kuid minu häbi polnud sellest väiksem.

Villem Gross

Ka tema oli üks Kirjanike Liidu funktsionääre nõukogude ajal.

Minu novell „Inimene” algas sõnadega „Villem seisis tribüünil ja vastutas”.

Olin seda mai- või oktoobridemonstratsiooni pilavat lugu pakkunud peaaegu kõikidesse oma jutukogudesse, kuid see praagiti alati välja. Ometi sai see avalause kuulsaks Kirjanike Liidu tegelaste hulgas, justkui oleksin ma seal silmas pidanud Villem Grossi. Mida ma tegelikult üldse polnud mõelnud, nimi nagu iga teinegi.

Villem oli üldiselt lahe jutukaaslane ja meie läbisaamine mõistlik. Tollesse lausesse ja „vastutaja” oletatavasse rolli suhtus ta huumoriga.

Kord, kui ta oli Kirjanike Liidu koosolekul sõidelnud noori kirjanikke, muidugi ka nimeliselt, tuli ta meie juurde ning oli meie peale pahane, otsekui oleksime just meie süüdi, et ta pidi tribüünilt lollust rääkima.

Umbes samamoodi käitus filmistuudio koosolekul Jüri Müür, kui talle oli tehtud parteiliseks kohustuseks noori filmiala teisitimõtlejaid (kelle hulka tegelikult ka ta ise oli kuulunud) ideoloogiliselt arvustada.

Olaf Utt

Üks veidraid nähtusi nõukogude nii-öelda pidulikel kokkutulekutel, kongressidel või aastapäevadele pühendatud kontsertidel, kus palju rahvast koos ning kohal pidid viibima ka punaülemused, oli see, et nad saabus ei tervitanud kättpidi sugugi mitte kõiki oma ideekaaslasi, vaid valisid välja mõne üksiku, küll aga teretasid kõigi nähes mõnda vastalise mainega tegelast. Isegi Ristlaan, üks agaramaid ideoloogiasekretäre, kes oli minu peale karjunud ja mind oma vaenlaseks nimetanud, tuli läbi inimsalga, käsi pikal, ning teretas nimelt mind ning mitte mõnda lähemal seisvat punategelast või kaasajooksikut.

Kuid keskkomitee ideoloogiaosakonna kauaaegse juhataja Olaf Utiga saime ka tegelikkuses üsna sõbralikult läbi. Ta oli küll ühel kongressijärgsel banketil vintispäi mulle öelnud: „Sina, Valton, oled päris kena inimene, kirjanikuna oled sa vähem kena, aga ühiskonnategelasena oled sa lihtsalt vastik.”

Kord — kas mitte „Nooruse” laagris mererannas — sattusin koos temaga bridži mängima ning hiljem põhjustas just see kaardimäng läbikäimise. Ta kutsus üsna sageli, kord paari kuu tagant mind üheks bridžikäeks kas oma Tallinna koju või oma suvilasse valitsuse suvituslinnakeses. Nende viimaste külaskäikude eripäraks oli ka see, et enne kaardilauda istumist käisime koos temaga sealses, üksnes valitsusliikmete teenindamiseks mõeldud kinnises kaupluses, kus sai mõnda defitsiitset toidukaupa osta. Kõikidel kaardimängu-pärastlõunatel pakkus perenaine maitsvaid võileibu ja slämmi väljamängimise puhul võeti ka pitsike konjakit.

Selline sõbralik läbikäimine ei takistanud teda minu juttude suhtes ideoloogiliselt valvas olemast, kuigi teoste keelamise timukatööd tegi ta enamasti oma asetäitja Ants Saare kätega. Nii näiteks olevat Utt öelnud Arvi Siiale, kes viis mu romaanivõistlusele saadetud „Rauakolina etüüdid” (autor oli stiili ja temaatika tõttu muidugi äratuntav) keskkomitee ideoloogiaosakonda lugemiseks pärast seda, kui žürii oli tahtnud sellele esimest preemiat anda (mõni aasta varem oli esimese preemia, mis tavaliselt jäi välja andmata, saanud Heino Kiik „Tondiöömaja” eest ning sellega oli kirjastuse osakonnajuhatajal Arvi Siial romaani „trükikõlbuliseks” tegemise asjus suuri raskusi olnud) — niisiis öelnud ta Siiale pärast käsikirja läbilugemist: „Kuni kehtib nõukogude võim, see ei ilmu.” Siiski ilmus see romaan etüüdides enne, kui nõukogude võim meil päriselt otsa sai. Mingit preemiat, ka madalamat, mu loole muidugi toona ei määratud.

Kui ma 1976. aastal Kanadas elava onu kutsega Ameerika mandrile pääsesin, oletasin ma peale välismaa sõprade asjaajamisi sealses Vene saatkonnas ka siinpoolset käendust, nimelt Uti oma. Kas see nii oli, seda ma teada ei saanudki.

Olin aga nõukogude inimese kohta jultunud tegelane ning seiklesin enne Kanadat kolm nädalat USA-s transiitviisaga. Kui mind pärast Eestisse naasmist keskkomitee ideoloogiaosakonda välja kutsuti, kus Ants Saar mind küsimustega pinnis ja mina oma lihtsameelsuses olin valmis üles lugema, kus ma seal USA-s kõik käisin, lõikas Utt mu jutu läbi ning ütles: „Ühesõnaga, USA-s transiitviisaga”, ega andnud oma püüdlikule asetäitjale võimalust kõike täpsustada.

Sõbralikku suhtumist Olaf Uti poolt tajusin mõnelgi teisel puhul. Mu Siberi-romaanile kirjutas ta juunikommunist Hendrik Allikust hoopis mõistvama ja koguni toetava siseretsensiooni.

Oma juubelile, mida Utt pidas Botaanikaaias mitte väga suure seltskonnaga, kutsus ta ka mind ja Andres Langemetsa, kahte tuntud vastalist.

Võimu juures olevatel eesti inimestel oli põues veel midagi muud peale režiimi truu teenimise, kui nad ka hiljem, iseseisva Eesti taastamise järel, ei kuulutanud, kuidas nad olid okupatsiooni ajal rusikat taskus hoidnud.

Anton Vaarandi

Anton Vaarandi oli kaua aega „Loomingu” peatoimetaja ning seega oli tal toonases eesti kirjanduselus oluline roll.

Ta kuulus niinimetatud vanade revolutsionääride hulka ning see staatus tegi inimese paljudes asjades pädevaks eksperdiks.

Inimesena oli ta sõbralik, mis muidugi ei keelanud tal olemast nõukogude võimu kaitsja kõiksugu noorte pooldissidentlike kirjanike vastu.

Kord palus ta mu kaasa külaskäigule suure revolutsionääri Olga Lauristini juurde. Väidetavalt tolle palvel. Minul erilist soovi seda külaskäiku kaasa teha polnud, kuid nagu ikka olin ma halb keelduja ning ettekäänut minematajätmiseks ma otsima ei hakanud.

Kuna see oli mu esimene külaskäik tolle kuulsa daami juurde, võtsin kaasa ka kimbukese tulpe.

Selgus, et oli Olga Lauristini sünnipäev ning tema korter oli täis vanu revolutsionääre.

Minu kutsumise põhjus oli niisiis selles, et vanadaamid saaksid mind sõidelda mu lühijutu „Muuseumis” eest, mida nad üksteisest üle rääkides ka tegid. Kõige heatahtlikum nende hulgas oli Melanie-nimeline naisterahvas, mu jutu peategelase nimekaim. Mina kuulasin vaikides.

Lihtsameelne inimene ei pruukinuks mu lugu pilana võtta, aga vanadaamid olid piisavalt tersed ning nägid loos ilkumist. Eriti pahandas neid jutukese lõpus läbikumav mõte, nagu kuuluksid ka nemad muuseumi eksponaatide hulka. Lõpuks küsis perenaine, kust ma sellise loo olen võtnud.

Tunnistasin, et olin niisugust stseeni tõepoolest ajaloomuuseumis näinud, sinna kogunesid inimesed, seadsid toolid ringikujuliselt ritta ning alustasid mingit koosviibimist.

Seepeale ütles viisakas ning pingeid maandada sooviv perenaine miskipärast vene keeles: „*Naša karta bita.*” (Meie kaart on löödud.)

Ei mäletagi, kas ma osalesin sünnipäevapeol või sain kohe tulema.

Anton Vaarandiga hiljem sellest külaskäigust juttu ei olnud.

Mart Raud

Mart Raud elas suviti Heimtalis, oma talus Raudna jõe läheduses. See oli tema noorus- ja unelmatemaa.

Mina sõitsin igal nädalavahetusel Viljandisse oma pere juurde, vahel rongiga, enamasti autoga.

Mitmel korral võtsin Mart Raua tema kodutalust peale, et teda Tallinna sõidutada. Loomulikult vestlesime kogu tee mitmesugustel teemadel. Ei mäleta, et oleksime nõukogude võimu eriti kirunud, kuid eks ironiseerisime mõnegi elunähtuse üle. Punaste kaasajooksik ja mitmete truualamlike luuletuste autor („Kuid kindlamalt kui sesse kivipinda ta nimi raiutud on rahva rinda...” — Leninist, ja muud sellelaadset) oli täiesti normaalse eesti inimese jutuga ning ikka vaimukas.

Mitmed kirjanikud arvasid, et ellujäämiseks ja vangilaagrist pääsemiseks on tarvis kas või mõnes teoses ülistada Stalinit ja nõukogude korda, mõni aga ületas ilmselt vajaliku piiri, vaieldamatult andekas luuletaja ning proosameister Mart Raud sealhulgas. Polnud oluline, et ta võis seesuguseid teoseid avaldades olla sisimas küüniline.

Kui vanahärra Kirjanike Liidus korraldatud juubelipeol näitlejad lugesid tema lüürilisi luuletusi, tulid mehel pisarad silma. Kui aga vähetuntud noor näitleja (seda luuletust ilmselt mõni tuntum näitleja lugeda ei soovinud) luges ette tema „Kremlü müüri ääres”, pidas juubilar vajalikuks püsti tõusta ja mitu korda tänulikult kummardada.

Teesklus oli toona paljudel tunginud üdini.

Rudolf Sirge

Kui käin Metsakalmistul kirjanike Teisel künkal, kus abikaasa Tiina korrastab oma onu Harald Suislepa ja tema abikaasa Silvia Rannamaa hauaplatsi, peatun ma iga sealse haua juures ja kivile kantud nimega tähistatud lahkunud kerkivad kui elavad inimesed silmade ette, sest peaaegu igaiühega on seotud mõni mälestuskild. Sama on kirjanike Esimese matmispaigaga. Kuid sinna satun harvemini ning mitte kõiki seal ei tundnud ma isiklikult.

Rudolf Sirgele, kes oli minu kirjanikutee algaastatel mingil ametipositi Kirjanike Liidus, laususin kord: „Saaks vaid avaldada oma raamatuid, teeksime seda ka ilma honorarita.” Avaldamise vaevarikas teekond rõhus raskelt just nooremaid kirjanikke. Sellest siis minu tookordne avaldus Sirgele. Too aga ütles õpetlikult: „Oi, oi, noored mehed, ärge niisugust asja küll tahtke. Raha-asjades ei tohi järeleandmisi teha.” Otsekui oleksime meie oma sellise hoiakuga ohustanud ka vanemate kolleegide sissetulekut.

Sirge pidas oma romaani „Maa ja rahvas” üheks eesti kirjanduse tähtteoseks kusagil Tammsaare „Tõe ja õiguse” kõrval (võib-olla sellest ka romaani pealkiri) ega häbenenud seda mulle rääkida.

Hiljem, juba taas vabanenud Eesti oludes, mil olen enamiku oma teoseid avaldanud kirjastustest pennigi saamata (mitmetele siiski saanud toetust Kultuurkapitalilt), on nood toonased Rudolf Sirge sõnad honorari kohta ikka meelde tulnud ja vaikse muige suule toonud.

Isegi usumatu, et sõjaeelses Eesti Vabariigis püüdsid mõned kirjanikud oma kirjandusliku tööga endale ja perele elatist tagada.

Jaan Kross

Temaga puutusin üsna palju kokku. Olen peaaegu kõiki ta teoseid lugenud, mõnda ka arvustanud. Loomelaadilt olime paljuski erinevad, poliitilistelt vaadetelt vaieldamatult ühel pool barrikaadi.

Eks me enamasti kõik olime huvitatud, et meie teoseid tõlgitaks teistesse keeltesse, kuid vähesed pingutasid selleks, et seda ise korraldada. Kui ma ühes Kirjanike Liidus peetud sõnavõtus mainisin inglise keelde tõlkijat, ei jõudnud ma veel ridade vahelt oma kohale tagasi minna, kui Jaan võttis mul varrukast kinni ning palus anda talle tolle tõlkija koordinaadid. Küllap nii ehk pidigi neid asju ajama.

Kord vaidlesime temaga ajalookirjanduse, sealhulgas just Ristikivi loomingu üle. Mina pean Ristikivi parimaks eesti kirjanikuks ning olen kogu ta loomingust, sealhulgas ka ajaloolistest romaanidest kõrgel arvamusel. Jaan Kross aga väitis, et need Ristikivi romaanid on kõledavõitu ja ilma

huvitava olustikulise või psühholoogilise taustata (nii need määrangud vist kõlasid, aga võib-olla ka pisut teisiti). Minule meeldib suurmeistri lakooniline ning filosoofiline laad rohkem kui barokne paljusõnalisus ja ilutsemine, mis mõnel harval korral väljub isegi maitsekuse piiridest.

Ma ei arva siiani, et üksikud eesti taustaga tegelased, olgu nad edu saavutanud oma tublidusega sõjaväljal või tsaarina voodis, tõstaksid eestlase mainet või kinnitaksid tema vaimu. Mõõnan, et võidakse ka vastupidisel arvamusel olla.

Mõneski Jaan Krossi teoses, kuigi ma teda ju väga austan kui suurt töömeest ja huvitavalt kirjutajat, sõnaleidlikku ja väga hea kompositsioonitajuga kirjanikku, on mulle vastukarva olnud teatav kompromisside ja kohanemisvajaduse apologeetika.

Kui Krossi perre mindi 40 kirjale allkirja saama, olevat Ellen Niit (reeglik oli, et ühest perest mõlemad abikaasad alla ei kirjuta — et kui allakirjutajatega peaks midagi juhtuma) juba sulepea pihku võtnud, siis aga peatunud ning öelnud, et peab veel Jaaniga nõu. Kui ta Jaani ärklikorru-sele ehitatud töötoast tagasi elutuppa tulnud, teatanud ta, et nemad alla ei kirjuta, sest tahavad välismaal käia (Sirje Kiini jutust). Loomulikult oli niisugune asi vaba valik ning stalinliku repressiooni läbi teinud inimese ettevaatlikkus mõistetav.

Olin Kirjanike Liidu aseesimees, kui mulle helistati Rootsi saatkonnast ning teatati, et kohe otsustatakse seekordse Nobeli kirjanduspreemia laureaat ning selleks on tõenäoliselt Jaan Kross. Olgu ajakirjanikud valmis teda õnnitlema. Helistasingi siis paarile väljaandele, sealt teatati ilmselt ka teistele, sest kirjanike maja õuele kogunes üsna suur hulk ajakirjanikke lillede ja mikrofonidega. Paraku sai kell kaks teatavaks, et ihaldatud kirjanduspreemia sai hoopis Lõuna-Aafrika Vabariigis elav juuditarist romaanikirjanik Nadine Gordimer. Ajakirjanikud läksid pettunult laiali. Meil kõigil oli ülimalt kahju. Kindlasti oli üsna pettunud ka Jaan Kross ise, kuid ta talus asja mehise naeratusega.

Siiski on Kross saanud mitmeid Eesti ja teiste riikide kõrgeid autasusid. Tema looming on kahtlemata seda väärt.

Erni Krusten

Temaga kohtumised olid õige põgusad, aga just tema ja Lilli Prometi novellikogud andsid mulle julgust, et kirjanik ei pea tingimata olema partei esimene abiline (nagu kirjanikke — vahest irooniliselt — nimetati), kirjutama klassivõitlusest ja kiitma nõukogude võimu, vaid võib ka Nõukogude Eestis avaldada jutte, mis on inimlikud ja ausad.

Kui ma korraldasin Kirjanike Liidus niinimetatud loomingulise köögi üritusi, tuli ka Erni Krusten esimese kutse peale oma loomingust rääkima ning mulle oli üllatuseks, et see lühijuttude põhjal otsustades nii leebe ja ikka heatahtlik kirjanik rääkis, kuidas ta vahel kujutab ette apokalüptilisi olukordi, kui linnast kaob elekter ja kraanist ei tule vett ning kuidas sellest kõik satuvad paanikasse, valitseb üleüldine õud.

Hiljem kirjutasin Virve Aruoja tellimusel Erni Krusteni jutu järgi stsenaariumi filmile „Minu naine on vanaema”. Autor ise seda stsenaariumi kirjutada ei soovinud ning oli rahul minu üsna keerukate lahendustega. Neid minu nägemusi aga oli vist tõepoolest raske realiseerida ning režissöör lihtsustas lugu oluliselt — ja küllap lähemale algmaterjalile.

Lilli Promet

Nagu öeldud, ärgitasid just tema novellid mind kirjutama nii, nagu ma oma loometee alguses kirjutasin — ehkki need minu jutukesed erinesid sootuks tema omadest.

Tajusin sageli tema pisut eemaletõmbuvat hoiakut minu suhtes ega tea senini, millest see võis tingitud olla. Keegi ütles selle põhjuseks, nagu oleks teda peetud mingit aega eesti kirjanduse esinovellistik, hiljem aga mind. Igatahes ma ei usu seda, igasuguseid asju võib välja mõelda. Vahest nimelt selle tajutava reserveerituse pärast meeldis mulle meie kohtumistel talle mainida, et pean teda oma õpetajaks novellikirjanduses. Õigem olnuks öelda, et leidsin tema lühijuttudest julgustust ja õhutust, aga mulle meeldis öelda, et pidasin teda nimelt õpetajaks. Need ütlemsed aga vaevalt teda minu vastu leebemaks tegid, vahest ei uskunud ta mu väiteid, sest eks ma erinevalt temast olin üsna perutav ja laade vahetav. Ja oma välisele malbusele vaatamata võis proua Lilli olla üsna tõre nende suhtes, kelle käitumine talle ei meeldinud. Samas oli ta mõnigi kord armsalt lihtsameelne. Kord Nõmmel, Tuglase keskuses luges Ivar Ivaski abikaasa Astrid, väga hea läti luuletaja, ette oma lätikeelseid luuletusi, mille peale Lilli lausus valjusti üle saali: „Näe, ka läti keel võib ilus olla.”

Herman Sergio

Temaga puutusin kokku seoses sellega, et filmirežissöör Neuland tellis minult (pärast seda, kui ta oli minu stsenaariumi järgi filminud täielikult ebaõnnestunud „Hundiseaduse aegu”) Sergio romaani „Näkimadalad” ekraniseeringu.

Otsisin Sergio üles, et veenda teda ennast stsenaariumi kirjutama, kuid elutark kirjanik teadis, kui tülikas on asju ajada filmindusega, ning jättis mulle vabad käed ekraniseeringu kirjutamiseks.

Kohtumisel jutustas too hiidlane mulle kellestki Emmastes elanud laevakapten Valtonist, suurt kasvu mehest, kes olnud nii suure söögiisuga, et kui ta kellelegi külla tulnud, siis peitnud perenaine suure osa söögipoolisest ära, et too Valton kõike nahka ei paneks.

Mina ei teadnud oma sellisest sugulasest midagi, kuid Sergio juttu kuulades vilksatas korraaks idee, et kirjutaks loo sellisest laevakaptenist. See jäi siiski tegemata.

„Näkimadalate” mitmeserialine film sai valmis ning see algas stseeniga, kuidas peategelane kanu tapab. Nõnda oli ümber käidud minu käsikirjaga, kuigi ma kunagi ei tahtnud kujutada julmi ja veriseid stseene (ka Ivo Schenkenberg jäi minu „Viimse reliikvia” stsenaariumis tapmata, aga režissöör Kromanov leidis, et sellise filmi žanr nõuab: Gabriel peab ta tapma).

Lennart Meri

Temaga on mul kokkupuuteid olnud palju. Oleme koos tegutsenud poliitikas, täpsemalt Kultuurinõukogus, mille kokkukutsumise idee tuli arhitekt Ignar Fjukilt ja mille asutajaliige ka mina olin, Lennart liitus hiljem. See Kultuurinõukogu tegutses laulva revolutsiooni eel pikka aega. Palju puutusime Lennartiga kokku „Viimse reliikvia” juures, kus mina olin käsikirja autor, Lennart toimetaja. Ka ühe Mongoolia-reisi oleme teinud koos. Peale selle muidugi veel mitmesuguseid muid kokkupuuteid.

Kord 1960-ndatel ütles ta noorte kirjanike seltskonnas, et 20 aasta pärast me enam eesti keelt ei kuule. See oli muidugi talle iseloomulik provokatsioon. Kui ma talle seda juba tema presidendipäevil meelde tuletasin, ütles ta vaid: „Noo kuule...” Ka see kõike ja mitte midagi tähendav ütlus oli talle iseloomulik, tõlkida võis seda umbes nii: loll olid, kui uskusid.

Seda laadi narritamised kuulusid kõige erudeerituse juures tema män-guriloomusesse. Oma erudeeritust oskas ta igatahes hästi eksponeerida.

Meie vaevarohketest aruteludest Grigori Kromanoviga „Viimse reliikvia” kavandamise ajal võttis Meri harva osa, kuid nagu nähtub „Tallinnfilmi” kunstinõukogu protokollidest, oli toimetaja Meri ühte meelt peatoimetaja Remmelgaga, et tahetakse saada ajaloolist seiklusfilmi. Meie Kromanoviga tahtsime midagi muud.

Režiistsenaariumi kirjutamise ajal võttis toimetaja Meri juba agarasti filmi kujundamisest osa ning mõnigi vaimukas kujund (näiteks sedeli kukumine malelauale) ning paar repliiki kuuluvad tõepoolest Lennartile, mis andis talle põhjuse mingis seltskonnas narritamisi väita, et Valtoni stsenaariumist jäid alles vaid Agnese kimmeli kõrvid ja üks koma. Kahjuks kuulub tema leidude hulka ka üks mulle senini piinlikkust valmistav stseen, kus Gabriel tulistab tünnis ujuvat munka. Jah, saalis mõned vaatajad naeravad, aga eks leidu ikka neid, kellele tapmine näib naljakas.

Mu hoopis tõsisem etteheide režissöörile ja toimetajale on see, et nad andsid peategelase vastasele tagasi Ivo Schenkenbergi nime. Minul oli stsenariumis teine nimi. Ajaloos on Ivo üks väheseid eesti rahva tõelisi kangelasi, kes kimbutas Juhan Julma vägesid Liivi sõja ajal. Ajaloolase-haridusega Lennart Meri pidi seda teadma. Populaarse filmi tõttu on nüüd eestlastel Ivo Schenkenbergist lausnegatiivne ettekujutus — nagu ikka juhtub, kui kunstiteosest tulenev hinnang varjutab ajaloo tõepära.

40 kirja koostamise ajal olevat Lennart Meri kirja kaks tundi redigeerinud (pehmemdamise poole) ning jätnud siis ise alla kirjutamata (Sirje Kiini andmed). Küllap hoidis mees ennast suuremateks väljakutseteks.

Meri teatava mängurluse tõttu ei võtnud Kirjanike Liidu juhtkonnas mõned teda tõsiselt, kuid teised nägid tema sügavamat sisu ning head organiseerimisvõimet, kui ta asjast huvitatud oli. Hando Runnel ja mina soovitasime Kirjanike Liidu juhatuses anda talle välissekretäri ametikoht. Oli see ehk tema diplomaatilise karjääri algus?

Fosforiidisõja avalikustamine sai alguse ühest Kirjanike Liidu koosolekust. Kaks päeva enne koosolekut rääkis ma KL-i sekretäri ametit

pidavale Lennartile, et kavatsen rääkida fosforiiditootmise mõttetusest ja põlevkivivarude raiskamisest (mis kestab tänaseni). Hea poliitilise vaistuga Meri sai kohe aru, et sel hetkel on see oluline teema. Ta töötas kaks päeva materjali kallal ning esitas samal koosolekul ettekande diktüoneemakilda radioaktiivsest saastest Maardu karjääri puistangutes.

Kui Kirjanike Liit oli teinud sel koosolekul oma avaliku kirja uue fosforiidimaardla vastu ja see ilmus „Sirbis”, lülitus fosforiidivastasesse võitlusesse ka Lennart. Kavandasime viiekesi — Jaan Kross, Vladimir Beekman, Paul-Eerik Rummo, Lennart Meri ja mina — kollektiivse kirja Moskvasse. Mina kui mäeinseneri haridusega kirjanik ja küllap kõige kompetentsem ses asjas koostas kirja, kus lugesin ausalt üles kõik fosforiidi kaevandamise negatiivsed küljed ja ohud. Lennart leidis, et minu kiri ei kõlba, Moskvaga peab rääkima teisiti. Andsin siis oma mustandi talle ning uue kirja koostamine jäi tema ülesandeks. Möödus kuu, teine, kirja ei tulnud ka paljude meeldetuletamiste peale. Vahepeal sai Lennarti ema liiklusõnnetuses surma. Kui siis Jaan Krossi autoriteetse nõudmise peale Lennart lõpuks oma kirja valmis sai, algas see nendinguga tema ema õnnetust surmast. Muidugi ei saanud meie, teised, niiviisi alustatud kirjale alla kirjutada, see läks Moskvasse vaid tema allkirjaga. Mõne aja pärast see seal suurte kärbetega ka avaldati. Võimalik, et ka sellel kirjal oli mingi osa tolles fosforiidisõjas, mis selleks ajaks oli meil tegelikult juba võidetud.

Eks me kõik ole egokesksed, mõned püüavad seda rohkem varjata, teised näitavad aplombiga välja.

Kirjanike Liidu välissekretär pakkus välja idee, et koostame mongoli kirjanikega ühise raamatu — kuidas nemad näevad Eestit ja kuidas meie Mongooliat. Selleks sõitsime neljakesi — Lennart Meri, Paul-Eerik Rummo, Mihkel Mutt ja mina — Mongooliasse. Asjaajamised väljasõidulubade ja pileтитеga jäid meie väikese delegatsiooni juhi Lennart Meri ajada.

Seisime kolmekesi väljasõidupäeval Balti jaamas Moskva rongi juures platvormil ja ootasime Lennartit. Rongi väljumiseni jäi 5 minutit, 4 minutit, Lennartit ei olnud. Kaks minutit enne rongi väljumist ilmus nurga tagant nähtavale Lennart. Jõudsime hüpata vaguni tamburisse ja rong hakkas liikuma. Meri vaatas meile süütu pilguga otsa ja ütles: „Poisid, ma ei jäänud ju hiljaks.”

Aastaid hiljem rääkis Kirjanike Liidus teise sekretärina töötanud Ülo Tuulik, et veel sama väljasõidupäeva hommikul kella 11 ajal ei olnud Lennartil ei väljasõidulubasid ega pileteid. Kui see nii oli, siis näitab see taas, et Lennartil ei olnud mitte üksi vapustavad korraldajavõimed, vaid ka head sidemed, kus vaja.

Mongoolia-reisi pikkadel päevadel tekkis mul Lennartiga mitmeid vaidlusi eri teemadel. Küllap tahtsime mõlemad targad olla. Mihkel oli nendes väitlustes enamasti Lennarti poolel, Paul-Eerik piirdus mõne repliigiga.

Ulan-Batoris oli Lennartil kui delegatsiooni juhil pisut parem tuba kui meil teistel, aga kui sõitsime kaevanduslinna Erdenetti, kus tema juhirolli vist ei teatud, küll aga ilmselt teati, et olen kirjutanud romaani Tšingis-

khaanist, anti minule kahetoaline apartement, teistele tavalised toad. Aga tünga sain just mina, sest minu eesruumis oli televiisor ning teised kogunesid sinna seda vaatama. Kirglik suitsetaja Lennart ning vähem kirglik Mihkel suitsetasid ruumi paksult tubakavingu täis. Kuigi ma taandusin tagumisse tuppa, soovimata vaadata Mongoolia TV saateid, tungis nikotiiniving ka minu tuppa.

Erdeneti kaevanduse ülematega vesteldes esitas Lennart neile mitmesuguseid mitte just ülearu asjatundlikke küsimusi. Tal oli kas meelest läinud või ei hoolinud ta sellest, et minul on mäeinseneri haridus ja ma saan ta bluffimisest aru.

Aga eks me kõik blufime sageli selleks, et näida kompetentsemad, kui me tegelikult oleme.

Ühisest raamatust ei tulnud midagi välja. Mina kirjutasin üsna mahuka artikli, Mihkel avaldas reisimuljeid ja Paul-Eerik paar lehekülge märkmeid. Ainus, kes midagi ei avaldanud, oli Lennart. Ajad olid juba muutumas ning poliitikutel oli muud tegemist.

Kahtlemata oli Lennart Meri huvitav poliitik, ta jäi oma viguritega ka rahvusvahelisel areenil hästi silma. Vääramatu fakt on see, et ta oli taas vabaks saanud Eesti president ning selles ametis on talle vähe ette heita. Tõsi, ta võinuks olla lugupidavam ja õiglasem vaba Eesti eelmise presidendi vastu.

Harald Suislepp

Tema kirjutas raamatus „Tuulest, luulest ja tuuleluulest” tsükli mitmete kirjanike kohta. Valtoni kohta seisis seal: „Kuidas asjad ka alt on, seda valgustab Valton.” Niisugust lühimäärangut saab ju mitmeti mõista, ka pisut frivoolselt, aga mis tahes valgustamist näha on ikkagi tunnustus.

Kui hiljem kurameerisin tema lemmikust õetütre Tiinaga, kellest sai minu abikaasa, siis olime peaaegu omainimesed, veetsime koos paljud sünnipäevad, aga oli ka muid kohtumisi. Tiina hoolitses nende pere eest, kui nad juba mingil määral hoolitsust vajasisid.

Harald on minu sünnipäevade puhuks kirjutanud toredaid, talle iseloomulikult humoorikaid luuletusi.

Linnart Mäll

Mäll oli eesti kultuurielu üks gurusid juba sumbunud nõuka-aastatel. Ta korraldas Tartus orientalistikaüritusi, mis tõmbasid ligi paljusid loomingu- ja haritlaskonna esindajaid ning tema seminarid pakkusid üht vaba mõtlemise ja ütleamise võimalust. Tema kindel ja kompromissitu olek paelus paljusid, aga tekitas talle ka vaenlasi.

Kui Suure-Jaanis, kus mina tookord elasin, toimus järjekordne meie loovharitlaste kokkutulek, pidas Mäll viis tundi kestnud loengu budismist — ja kuulajate huvi ei vaibunud. Meil oli palju üsna head koduveini, kuid Linnart esitas nõudmise, et kuulajad — neid oli üle kahekümne — loengu ajal juua ei tohi, tohib üksnes lektor. Mida ta suud kastes ka nobedasti tegi. Tema jutt

vintispäi oli ikka niisama loogiline ja huvitav kui loengu alguseski. Vahe oli vaid selles, et ta hakkas lõpuks kommunismi kiruma, ja see kasvas tema budismiloengust kuidagi täiesti sujuvalt välja. Tuleb lausa imeks panna, et kogunenute hulgas polnud koputajaid, sest mingit teadaolevat pahandust Linnartile seekord ei sünenenud. Nagu seda oli vist küll juhtunud mõne ta orientalistika-seminari järel, nii et need lõpuks ära keelati ja ta tagandati Tartu Riikliku Ülikooli õppejõu kohalt.

Linnart Mäll oli Esindamata Rahvaste Organisatsiooni üks loojaid ning mõnda aega ka selle esimees. Selle ühenduse ideed ja tegevus olid minu vaadetele lähedased, kuigi ma otseselt ERO-sse ei kuulunud. Nõukogude Liidu lagunemise lootuses pidasin ma endastmõistetavaks, et me seisame kõigi impeeriumi anastatud rahvaste eest. Ent ka minu head sõbrad, laulva revolutsiooni poliitikud, rääkisid üksnes Balti riikide vabastamisest.

Kui 40 kirjale ei kirjutanud alla meie üks kindlameelsemaid rahvuslasi Hando Runnel, siis Mäll teda mõnda aega ei teretanud. Alles hiljem sai ta aru, et Hando jättis allkirja andmata põhjusel, et see kiri oli ülearu truu-alamlik. Ka mina arvasin kirja lõplikku varianti lugedes täpselt sedasama, kuid kirjutasin alla, sest olin seda Juhan Viidingule lubanud.

Kui aga Jaan Kaplinski, kirja algse idee autor, avaldas oma patukahetsuskirja, siis ei nimetanud Mäll teda enam teisiti kui Kapitulinski. Ilmselt polnud sellise suhtumise põhjustajaks mitte ükski too kirjutis, vaid ka mitmed muud veidrad ja hüplikud arvamused, mida Jaan avalikult esitas pärast Eesti iseseisvumist, kuulutades end Skandinaavia ajakirjanikuks, mitte eesti kirjanikuks. Selliseid publikut ärritavaid avaldusi on see üks eesti erudeeritumaid inimesi, paljude keelte valdaja, huvitavate arvamustega filosoof, keda kogu meie põlvkond imetles, lubanud endale ühtelugu kuni ühe tema viimase aja avastuseni, et eesti keelt pole üldse olemas.

Jaan Kaplinski on üks väheseid eesti kirjanikke, kellega ma olen ajakirjanduse vahendusel diskuteerinud. See puudutas tema hüüatust, et ta ei soovi tagasi oma isatalu, millest aga andis välja lugeda, nagu ei sooviks ta tagasi ka Eesti vabariiki. Kuid kohtumistel me naeratame teineteisele ning Kapitulinskiks mina teda ei nimeta.

Linnart Mälli erakordsust kogesin ma isiklikult ka hoopis varem, kui ta oli lugenud minu Tšingis-khaani teemalist romaani ning leidnud sellest mitmeid terminoloogilisi eksimusi, mille põhjuseks oli asjaolu, et ühe minu olulise allika, „Chang Chuni teekonna Läände”, oli vene keelde tõlkinud õigeusu vaimulik Kafarov ning kasutanud tõlkes taoismist kõneldes õigeusu termineid. Ka Chang Chuni luuletused olid tal tõlgitud üsna suvaliselt.

Kes veel oleks teinud niipalju, et oleks läinud ühe ilukirjandusliku teose pärast ise Leningradi, otsinud üles selle hiina keeles kirjutatud raamatu originaali ning osutanud autori apsudele — ja seda mitte ajakirjanduses avaldamiseks, vaid autorile kättenäitamiseks, et too need vead parandaks. Mida ma ka tegin, ja avaldasin romaani parandatud variandi oma „Valitud teoste” teises köites. Linnarti tegu ei olnud mitte ükski tõe jaluleseadmine ajaloolase ja sinoloogi poolt, vaid ka sõbra heategu minule ning seega küllap ka eesti kirjandusele — vähemalt selle ühe romaani piires.

See vigadele osutamine ei takistanud teda nimetamast „Teekonda lõpmatuse teise otsa” minu „Kogutud teoste” kuuenda köite järelsõnas eesti parimaks Ida käsitlevaks romaaniks (olgu see tegelikult nõnda või mitte). Samas järelsõnas kirjeldab ta, millist vaeva tuli näha Chang Chuni teekonda käsitleva originaalteose lahtimuukimisega.

Muidugi on see vaid üks pisiseik suure teadlase ja tõeotsija, kompromissitu eesti rahvuslase ja kõikidele maailma vaevatud rahvastele kaasatundja viljakas tegevuses.

Aleksander Kurtna

Esimest korda kohtasin teda mäletatavasti „Loomingu” toimetuses. Mis asjaoludel ma seal olin, ei mäleta. Eks ikka astusime vahel ilma erilise põhjusega sisse toimetustesse, kuna seal töötasid meeldivad inimesed.

Tol korral tuli Kurtna, pani konjakipudeli lauale ning lausus rõõmsalt ja eriti peene häälega, et tal on täna suur tähtpäev. Seal viibinud noored mehed muidugi kohe nõudma, mis tähtpäev see siis on. Ta ütles: „Mu naine pettis mind viiekümnenda mehega.” Selline naljamees ta oli.

„Viimne reliikvia” algab tema ladinakeelse palvega. Seda ma talle ette polnud kirjutanud, ta ise leidis selle. Filmi võtete ajal me kokku ei puutunud.

Olin vaimustatud poola kirjaniku Stanisław Leci aforismidest („Nägin unes tegelikkust. Millise kergendustundega ma ärkasin.”) ning hakkasin neid sõnastiku abil poola keelest eesti keelde tõlkima. Samal aastal oli ilmunud mu enda esimene aforismikogu.

Peagi leidsin, et sõnastiku abil tõlkimine on hirmus vaearohke ning palusin Kurtna appi. Tema väitel tegi ta mulle reaalsed tõlked, kuid paljud tema sõnastused läksid raamatusse „Sugemata mõtted” just sellisena, nagu tema need kirja oli pannud. Ta oleks võinud üldse vaidlustada minu osa selles töös, kuid ta ei teinud seda. Nii olen ka mina tänu tema suuremeelsusele uhkelt poola keelest tõlkija.

Lembe ja Edvin Hiedel

Lembe Hiedel oli ennekoike legendaarne toimetaja, kes parandas peaaegu iga tõlke kirjuks, kusjuures mitte kõik ta parandused polnud tingimata vajalikud ega teinud teksti paremaks, enamik aga küll. Minule, nagu ka paljudele teistele, on ta tulusalt õpetanud tõlkimise kunsti. Minule on sellest igatahes tänaseni kasu olnud.

Kuid meie põlvkonnale on Lembe küllap olnud veel olulisem vaba eesti vaimu kandjana, kommunismi kompromissitu eirajana, julge väljaütlejana. Külaskäik „Loomingu Raamatukogu” toimetusse, kus Lembe pikki aastaid töötas, oli nagu käik teise, puhtama õhuga maailma. Kui elasin neli aastat maal ja Tallinnas käies astusin enamasti sisse ka „Loomingu Raamatukogu” toimetusse, oli meie tavaliseks naljaks tervituste vahetamise järel minu küsimus: kas ikka kehtib veel nõukogude võim? Samas pidi okupantide poolt hukatud Julius Oro tütar toimetajana siiski arvestama, mida tohib avaldada, mida mitte. Seejuures kompas ta lubatavuse piire, ning kui juh-

tus üle piiri minema, lootis peatoimetaja Otto Samma peale, et ehk suudab too siiski asja ära siluda.

Kord pakkusin ma tõlkeks geniaalse mansi kirjaniku Juvan Šestalovi romaani. Lembe luges selle läbi ning teatas, et seda ei saa nende väljaandes avaldada, sest autor kiidab terve lehekülje või paari ulatuses venelaste võimu. Ütlesin oma lihtsameelsuses, et jätame need leheküljed välja. Lembe vastas: veel hullem, kohe leidub keegi, kes seda tähele paneb ja peale kaebab. Niigi kõndisid nad noateral kõik need aastad, mil ilmusid väljaande parimad teosed. Muidugi oli see nendes tekitanud ka koputajate-foobia.

Edvin esines hoopis vaoshoitumalt, kuid minul oli sageli tunne, et ta on vahest veelgi kompromissitum võimu vastane kui Lembe. Ta on toimetanud mitmeid minu raamatuid ning ikka teinud asjalikke parandusi. Näiteks toimetab ta ka mu debüütikogu, millele tahtsin panna pealkirjaks „Läbi rongiakna”. Kuid Edvin tegi mulle selgeks, et aknad on vagunitel, mitte rongil. Mu Mongoolia-romaani toimetanud Edvini soovitusel käisin teist korda Mongoolias, et täpsustada mõningaid detaile, ennekoike aga nimede hääldamist, nagu neid tarvitati XIII sajandil.

Edvin Hiedel ütles 70-ndate teisel poolel mulle elu suurima komplimenti: Valtoni tekstides ei leia ainsatki kummardust nõukogude võimule. Pärast seda olen ka ise uurinud, ega seal ometi ole mõnda säärast kummardust — kirjutasin ju ikkagi tollel ajal ja toleaeegsest tegelikkusest.

Lembe ei kannatanud alaväärsuse all. Kui Toomas Kall avaldas „Sirbis” oma naljaloo Kaupo Kännust, kes on kõikidest eesti kirjanikest kirjanikud teinud, siis arvas Lembe tõsimeeli, et Kall pilkab teda — et tema ongi too Kaupo Känd, kes kõiki temaaegseid eesti kirjanikke on kujundanud.

Nii Lembe kui ka Edvini kohta võis öelda, et neil oli absoluutne kirjanoduslik kuulmine.

Ilmar Mikiver

Äratas tõesti imestust ja imetlust, kui paljud väljaspool Eestit elavad kirjanikud ja kirjandusinimesed tundsid meie teoseid ning nägid neid üsnagi teise nurga alt kui kodused kriitikud.

Üks nendest oli Ameerika Häälest tuttav Ilmar Mikiver, keda kohtasin Washingtonis ja kes nimetas ennast naljatamisi minu ihukriitikuks. Ta oli tõesti mitmete mu raamatute kohta kirjutanud tutvustusi kas „Manas” või Oklahomas ilmunud maailmakirjanduse perioodilises väljaandes „Books Abroad”. Tema kirjutised olid meie omadega võrreldes selgesõnalised, ausad, ilma kavaldamise ja mõistukõneta, võimudele meeldivate märksõnadeta, nagu neid kohtas üsna üldiselt kodumaises kriitikas.

Kuna mul oli võimalus kasutada oma lennupileteid väikeseks ringsõiduks USA-s, siis tahtsin teha kolmikmarsruudi Florida—California ja tagasi Washingtoni, kuhu olin nõukogude paradiisist transiitviisiga saabunud ja kus peatusin Ilo-Mai ja Imre Lipingu külalisena. Mikiver ja vist ka Ilmar Külvet olidki need, kes ütlesid: mis mõtet on käia vanainimeste Floridas, mine parem Oklahomasse Ivaski juurde ning uuri järele, miks ta on pärast Eestis käiku sellises masenduses. Nii teingi.

Ivar Ivask

Kolm Oklahomas Ivaskite juures veedetud päeva olid küllap ühed vaimselt kõige sisukamad päevad mu elus. Vestlesime paljudel teemadel, peamiselt siiski kirjandusest. Keegi Washingtonis oli öelnud tögamisi, et Ivar tahab sulle kindlasti oma luuletusi ette lugeda. Ta tegi sedagi, ja mis siis, see oli vaid kõrvaline episood meie huvitavates ja teabeküllastes vestlustes.

Neil minu Oklahoma-päevadel kuulutati välja järjekordne Nobeli preemia laureaat. See oli ameerika kirjanik Saul Bellow. Valik pani Ivari peaaegu nõrdima. Ta ütles, et loeb mulle ette vähemalt kümme ladina-ameerika kirjanikku, kes oleksid seda kirjanduspreemiat rohkem väärt. Ja lugeski. Kõiki ma ei tundnudki. „Loomingu Raamatukogu” polnud neid veel tutvustanud.

Ivar Ivask valdas eesti, läti, saksa, soome, inglise ja hispaania keelt, oli ka saksa ja hispaania keeles luuletusi kirjutanud, kuid see Rõngust pärit mees pidas siiski parimaks luulekeeleks eesti keelt. Ta avaldas arvamust, et eestlased peaksid hindama seda, et ta on luuletamiseks valinud just nende keele. Vello Salo oli välja andnud eesti luule antoloogia itaalia keeles ning tema sõnul andnud ta välja ka teise, täiendustega trüki just sellepärast, et Ivask olnud rahulolematu, kuna selles esimeses antoloogias tema luuletusi polnud. Küsimusele, miks Ivar pärast Eesti külastamist masenduses oli, ma selget vastust ei saanud. Ja ega ma niiviisi otse küsinudki. Mõnest jutust võis aimata, et ta tahtnuks kuidagi Eestit aidata, aga see polnud võimalik.

Ivari lätlannast abikaasa Astrid (hea luuletaja, kes mindki on inspireerinud paari luuletust kirjutama) viis mind ühe indiaani kunstniku juurde. Ka selle noore daamiga toimus huvitav jutuajamine indiaani keelte ja nende tuleviku üle. Mu vestluskaaslane väitis, et indiaani hõimud on tänapäeval nii segunenud, et ühiskeeleks on paratamatult inglise keel. Teadsin aga, et kui reservaatides domineerib üks rahvus, siis on selle rahva keel seal siiski veel elav.

Jaan Puhvel

Olin tema külaliseks Los Angeleses mitu päeva. Mind üllatas, kui hästi ta tundis kõiki mu ilmunud raamatuid, laadi muutumist nendes. Ta esitas nende kohta hulga asjatundlikke küsimusi ning pani mu vastustest üht-teist kirja. Võimalik, et mu külaskäiku ette teades valmistus ta selleks ehtsa teadlase kombel. Hiljem oleme temaga Eestis palju kordi kohtunud. Jaan Puhvel on avaldanud mitmeid uurimusi vanade keelte ja võrdleva mütooloogia alalt. Eks ole ju uhke, et ühe eesti mehe elutöök on hetidi keele etümoloogiline sõnaraamat. Kui küsisin temalt, kes maailmas veel tegeleb selle kunagi vägeva ja sõjaka rahva nüüdseks väljasurnud keelega, vastas Jaan, et üks türklane, üks prantslane ja kaksteist sakslast, aga too prantslane kaaluvat kaksteist sakslast üles.

On tõesti kosutav teada, et maailmas leidub palju andekaid ja töökaid eestlasi.

Jüri Kurman

Sain temaga heaks tuttavaks siis, kui ta koos perega oli nõukogudeaegses Eestis üsna mitmeid päevi.

Kui nad lahkusid, küsisin temalt, mida võiksin talle kingituseks peale raamatute veel kaasa anda. Ta ütles pikalt mõtlemata: kolmsada tuhat Eestis elavat venelast. Kui sellest tema vastusest hiljem teistele rääkisin, küsisid kõik, mida ta nendega seal Ameerikas peale hakkaks.

Varakult, viiekümne kaheselt manalasse varisenud Kurman tõlkis inglise keelde „Kalevipoja”. Selle tõlke kallal ilkusid mõnedki ta tuttavad Ameerikas ning esitasid naljakaid tagasitõlkeid. Kommenteerida ei tea, pole seda tõlget lugenud. Kui luuletekste lähtekeelde tagasi tõlkida, võib ikka midagi üllatavat leida.

Jüri oli tore ja sõbralik inimene ning kahtlemata ka hea kirjandusteadlane, kes on inglise keeles kirjutanud mitmeid käsitlusi eesti kirjanduse kohta.

Salme Ekbaum

Kohtasin teda Austraalias.

Ta oli Sydney kirjandushuviliste poolt Kanadast sinna esinema kutsutud. Talle korraldati ka väljasõit Canberrasse ja esinemine seal. Mind võeti kaasa ning ühel kohtumisel koguni mainiti, et olen ka kirjanik, sõnavõttu küll ei pakutud. Ei mäleta, et väarikas daam Salme Ekbaum oleks minult midagi küsinud oma õe Minni Nurme kohta. Võimalik, et nad olid tihedas kirjavahetuses ning ta ei arvanud, et kuuleb minult midagi, mida ta niigi poleks teadnud. Ka terviseid ta minuga oma õele ei saatnud. Eks tundud ju ikka võõrastust kodu-eestlaste vastu, keda korraks traataia tagant välja lasti.

Hiljem olin ka mina Sydney kirjandusdaamide soosik, kuni nad tutvusid mu romaaniga „Fööniks” ja minust lahti ütlesid.

Peeter Lindsaar

Austraalias soovitati mul külla minna nende tuntuimale kirjanikule Peeter Lindsaarele. Visiit ei kestnud kaua, kuid vestlus oli südamlilik. Nõukogudemaalt tulnud inimesele, kes teadis, et Eestis ostetakse ära praktiliselt kõik ilmuvad raamatud, oli uudiseks peremehe kurtmine, et tal on kelder täis raamatuid, mille autor ta on, müüa pole neid kellelegi. Nüüd on selline olukord tuttav ka siin, kuigi ehk veel mitte samal määral, aga sennapoole oleme liikumas — ja vanahärra sõnad tulevad meelde.

Arvo Mägi

Nimekaim oli läbi ja lõhki kirjandusnimene ja viljakas kirjanik, kuid meie kohtumistel Rootsis rääkisime paljust muust peale kirjanduse, ka üsnagi argistest asjadest. Tema külalislahke kodu oli peatuspaigaks paljudele Eestist tulnud tuttavatele ja kolleegidele.

Nagu iga kirjanik, oli ka tema huvitatud sellest, mida tema romaanidest ja lühijuttudest arvatakse, aga seda kirjanikuedeuvust suutis ta peita muudel

teemadel jutuaajamiste taha. Tema „Eesti rahva ajaraamat” oli mul mingil ajal öökapiraamatuks.

Bernard Kangro

See kirjanik on Tuglase kõrval kõige kõrgemat lugupidamist väärt eriti just kirjanduselu korraldamise pärast. Ta oligi nagu väliseesti kirjanduse Tuglas. Aga ta oli ka väga hea luuletaja ning arvestatav proosakirjanik. Sain Austraalias osta tema luulekogu „September” ning olin sellest vaimustatud. Teatmeteostes räägitakse rohkem tema koondkogudest. Paraku avaldavad koondkogud enamasti vähem muljet kui üksikud terviklikud ja läbikomponeeritud kogud. Suurepärased olid ka tema mõlemad arbujate-raamatud. Käisin Bernard Kangrol Lundis külas, kuid rääkisime vist küll rohkem poliitikast kui kirjandusest. Ta kinkis mulle peaaegu kõik „Tulimulla” aastakäigud. Raske tassimine oli.

Karl Ristikivi

Nagu olen juba öelnud, pean Karl Ristikivi läbi aegade parimaks eesti kirjanikuks. Eriti vapustas mind „Hingede öö”, kui seda esimest korda lugesin. Oma ajalooainelisi novelle hakkasin kirjutama pärast seda, kui olin lugenud tema „Sigtuna väravaid”. Olen tema luulekogu „Inimese teekond” kõikidest luuletustest teinud venekeelsed reaalused ning kõik need luuletused on tõlgitud udmurdi, mari ja komi keelde ning omaette raamatuina nendes keeltes ilmunud.

Isiklikult ma teda kohanud ei ole, kuid oleme mitmel aastal vahetanud jõulukaarte. Kordagi ei ole ta nendes kirjutanud poolt lausetki rohkem kui ainult pühadesoovi. Loomulikult ei kõlvanud siis ka minul nendes läkitustes talle oma elulugu jutustada.

*

Meenutada oleks veel paljusid. Eriti oma põlvkonna kirjanikest on ju mitmeid eredaid mälestusi, aga jäägu see praegu sinna paika. Endast noorematest pole samuti tahtmist kirjutada.

Pean eesti kõige paremaks luuletajaks Betti Alverit, kuid temaga kohunud olen vaid üks kord Tartu Kirjanike majas tema juubeli ajal, mingit isiklikku kontakti seal loomulikult ei tekkinud. Ka eestlaste vaieldamatut geeniust Uku Masingut olen kohanud vaid väga põgusalt. Tartu noorte kirjanike gurut Artur Alliksaart aga üldse mitte.

Ma pole kunagi kedagi oma kolleegidest üles otsinud seepärast, et tema looming mulle on meeldinud, mõne kiitva telefonikõne olen ehk teinud. Aga juhused ja enda sahmimised on siiski paljudega kohtumisi pakkunud.

HOLGER KAINTS

Valtoni teostetegu

2014. aasta varasügisel ilmus raamatupoodide lettidele Arvo Valton Valikivi „Kogutud teoste” viimane, 24. köide. Tegemist oli üsna unikaalse sündmusega, ja mitte ainult sellepärast, et uues Eestis pole kirjanike ulatuslikke teostesarju eriti üllitatud ning teisi sellelaadseid — lõpuni ilmunud teostekogusid — justkui ei olekski. On küll avaldatud üsna kõikehõlmavaid luulekogumikke, mis aga enamasti pole pealkirjastatud valitud või kogutud luuletustena, ja nõnda ei saa neid vähemasti vormiliselt teostekogude lahtrisse paigutada. Erandiks on „Ilmamaa” välja antud Uku Masingu „Luule I—VI” (2000—2005).

Esmalt tasukski minna ajas tagasi ja teha lühike ülevaetlik ekskurs Eesti kirjanike teostekogude senisele editsioonipraktikale, vaadelda tausta, millel Valtoni teosed on ilmunud.

Ehkki esimesel Eesti ajal oli eesti kirjandus veel suhteliselt noor ning sestap klassikuteks sobivaid kirjamehi vähevõitu, ilmus ka toona üksikuid teostesarju, tuntum neist Eduard Vilde „Kogutud teosed”. Tõeline teostesarjade suuraeg saabus nõukogude ajal, 1950. aastate alguses. See tundub olevat ühenduses toonase nn. kirjanduse ümberhindamisega: teostesarjade ülesanne oli avalikkuse ette tuua need klassikute teosed, mida nõukogude võim aktsepteeris, ülejäänud määrati aga unustusse. Seetõttu oli nende kümnete peaaegu kõigi teostevalikute puhul sümptomaatiline, et välditi köidete numeratsiooni ning pealkirjaks oli neil lihtsalt „Teosed” — mitte „Valitud” või „Kogutud teosed”. Nõnda oli võimalik jätta mulje, et avaldatakse kirjaniku kogu looming, tegelikult sai aga alati midagi välja praakida (parim näide ehk Lutsu „Sügis”). Esimeses laines ilmusid Vilde, Tammsaare, Lutsu, Kreutzwaldi, Koidula ja Juhan Liivi teosed. Elavatest kirjanikest pälvisid klassikute kiiluvees õige varsti teostesarja väljaandmise privileegi Mait Metsanurk, August Jakobson ja Hans Leberecht. Neist kaks esimest töötasid oma sõjaeelse loominguga avaldamise tarvis uue aja nõudmiste järgi ümber. Leberechtil loomulikult säärast kahtlast toodangut polnudki. Kui Jakobson 1963. aastal suri, olid tal jäänud mõned varasemad romaanid veel redigeerimata — ning sellest tekkis tema teoste ilmumisse ülipikk paus, mis kestis 1959. aastast kuni 1979. aastani.

Esiotsa väljastati teostesarju lausa forsseeritult: iga selle au osaliseks saanud kirjaniku teosteköiteid ilmus aastas mitu tükki ja nad olid rahva hulgas populaarsed. Ent juba viiekümnendate teisel poolel ja kuuekümnendate alguses jäid sarjad venima. Uues ideoloogilises olukorras hakkas järjest rohkem ilmuma originaalkirjandust, mis nõudis paberivarusid endale; teiselt poolt langes vaikselt ära aspekt, mis oli algselt olnud teostesarjade väljaandmise taga: kehtestada kordustrukidega ideoloogiliselt vastuvõetavate kirjanike ja nende teoste kaanon. Ometi lisandus samal perioodil ka uusi teostekogusid: varem põlu all olnud Tuglase ja Semperi sarjad, samuti

mõne ammusurnud kirjaniku, nagu näiteks Bornhöhe teosed. 1970. aastatel oli teostekogude hiilgeaeg möödas. Ent ka siis alustati päris mitmeid uusi (Erni Krusten, Rudolf Sirge, Aadu Hint, Paul Kuusberg, Lilli Promet, Väino Ilus, Debora Vaarandi).

Teostesarjade üllitamisel saavutati uus tase, kui kuulutati välja A. H. Tammsaare „Kogutud teoste” tellimine ja 1978. aasta jaanuaris ilmus kirjaniku 100. sünniaastapäevaks esimene köide. See oli esimene „Kogutud teoste” nime all ilmunud sari nõukogude ajal ja pidi hõlmama tõesti autori kogu loomingut. Kas ta seda ka tegelikult teinud oleks, kui nõukogude kord koos oma tsensuuriametiga enne publitsistikaköidete lõpuni ilmumist hingusele poleks läinud, võib üksnes oletada. Igal juhul paisusid 1988. ja 1990. aastal ilmavalgust näinud artikliköited sarja ülejäänud raamatutest märkimisväärselt paksemaks. Tundub kangesti, et see ei olnud ette planeeritud: vastasel korral oleks ju võinud 18-köitelise teostekogu ümmarguselt 20-köitelisena välja pakkuda. 1986. aastal saabus Friedebert Tuglase 100. sünniaastapäev ning alustati ka tema „Kogutud teoste” publitseerimist. Neist jõuti nõukogude ajal välja anda ainult ilukirjandust sisaldav osa. Ülejäänud köidete samas kujunduses trükkitoimetamisega on jõudumööda tegelenud Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus ja nad pole lõppsihist enam kuigi kaugel.

1980. aastatel anti kõrvuti Tammsaare ja Tuglase kogutud teostega välja ka omajagu selgesõnaliselt „Valitud teosteks” nimetatud sarju. Tollal minu kõrvu ulatunud kuulduste järgi oli tulnud üleliiduline „suunis” kirjanike valitud teoste, nn. *izbrannoje* väljaandmiseks üsna kõrgelt tasandilt Moskvast. Kahtlemata oli taas tegu ühe „jaga ja valitse”-printsipi väljendusavaldusega: meelepärastele kirjanikele taheti anda võimalus juba ilmunud teoste eest veel kord honorari saada. Eestis valiti siiski natuke teistsugune tee. Üks põhjus võis olla selles, et võimule lähemal seisvate kirjanike teostesarjadega oli juba algust tehtud, kuid tähelepanuta ei saa jätta ka majanduslikku külge. Nimelt kippusid seniste teostesarjade köited raamatupoodides seisma jääma, eeskätt seetõttu, et neisse koondatu oli kaunis hiljaaegu esmatrükis ilmunud ning huvilisel lugejal nagunii riulis olemas. Pealegi polnud enam aeg, mil majandusseadusi võis täielikult ignoreerida ning raamatuid lihtsalt lattu trükkida. Kuna üleliidulisest ettekirjutusest ei saanud mööda minna, otsustati üllitada võimalikult populaarsete autorite valitud teoseid. Nõnda ilmusid 1980. aastate keskpaiku kolme-neljaköitelised „Valitud teosed” Mats Traadilt, Mati Undilt, Villem Grossilt ja ka Arvo Valtonilt. Vladimir Beekmanilt ilmusid „Valitud romaanid” ning alustati Juhan Smuuli ja Jaan Krossi pikemate teostesarjadega. Ent nii nagu oli kardetud, jäid ka nende autorite loomingust koostatud valiksarjade köited lettidele seisma. Põhjus ikka sama: esmatrükid olid hiljuti ilmunud ja rahval enamjaolt olemas. Liiga vara kokkupanud valitud teosed toimisid vastupidiselt soovitud: autorile väärakuse lisamise asemel seadsid nad selle mingil määral hoopis kahtluse alla, kuna raamatud jäid üsna tavalult lettidele vedelema. Olgu meenutatud, et nõukogude ajal oli normaalne olukord see, kui kõik vähegi väärt raamatud poodidest kibekähku ära osteti.

Ent Valtoni „Valitud teoste” ilmumisel oli ka üks kaudne tagajärg, mille autor nüüdsete teoste kommentaariumis¹ avalikuks teeb: „Valitud teoste” honorar andis talle majandusliku kindluse alustamiseks romaaniga, mille ilmumine oleks olnud tollastes oludes ilmvõimatu. Olude pehmenedes oli tal aga selle käsikiri varnast võtta. Jutt on 1983.—1984. aastal kirjutatud ja 1989. aastal ilmunud romaanist „Masendus ja lootus”.

Niipea kui üleminekuaja alguses kirjastuste otsustusõigus vabaks anti, takerdus ka ebamajanduslike teostesarjade ilmumine. Tammsaare kogutud teosed õnnestus läbi häda ära lõpetada (viimased köited: 1988, 1990, 1993), kuid mitmed teised jäid pooleli.

Kirjeldatu põhjal võib jääda mulje, nagu olnuksid kirjanike teostesarjad nõukogulik nähtus. Nii see muidugi ei ole, ehkki nendega liialdamist tol perioodil tuleb tunnistada. Igal juhul oli uuema aja saabudes kohe selge, et ühegi kirjaniku teostekogu väljaandmine ei saa olla kommertsprojekt, vaid selgelt kultuuri(loo)line ettevõtmine. Raamatute müügitulust seda ei finantseeri, toetust peab saama kõrvalt. Lootusi andis Kultuurkapitali taastamine 1995. aastal.

Teostesarjade väljaandmise tavale üritas uuesti jalgu alla saada kirjastus „Virgela”. See oli missioonitundega kirjastus, aga kahjuks üks neist, mille tegevus lõppes 1998. aasta majanduskriisi järellainetuses pankrotiga — ühte nišši kahte ühesugust tegijat ei mahtunud ning tugevamal põhjal seisnud „Ilmamaa” oli seal juba olemas. „Virgela” alustas 1995. aastal Karl August Hindrey „Kogutud teoste” väljaandmisega (jõudis ilmuda 3 köidet), järgmised olid Jaan Krossi ja Arvo Valtoni kogutud teosed. Krossi teostega alustati 1997. aastal ja kuni 1999. aastani jõudis neid „Virgela” nimemärgi all ilmuda 6 köidet; 1998. aastal ilmus Valtoni teoste esimene ning 2000. aastal 3. köide. Siis avaldamine seiskus ja võis karta, et jäädavalt, nii nagu Hindrey teostega ka läks. Jaan Krossi sarja jätkamise võttis üle Eesti Keele Sihtasutus, 7. kuni 19. köide ilmusid ajavahemikus 2002—2006; publitsistikaköited on tänaseni ilmunuta. Olgu öeldud, et „Virgela” pole ainus, mis teostekogudega on katsetanud. Tartu kirjastus „Hermes” võttis 2008. aastal ette Mati Undi „Kogutud teosed” ning jõudis 2011. aastaks 6. köiteni. Kahjuks pole ka sellele rohkem lisa tulnud (puuduvad lühijutud, teatritekstdid ja muu).

Arvo Valtoni teostesarja nõustus jätkama „Kirjastuskeskuse”-nimeline kirjastus, millele see oli samuti missiooniprojekt, sest kasumit üllitiselt loota ei olnud, isegi kui Kultuurkapitalilt peaks väljaandmistoetust saama. „Kirjastuskeskuse” nime leiame tiitellehelt alates 4. köitest 2003. aastal. Töö käigus selgus, et Kultuurkapital pole mitte iga kord helde ning otsida tuli ka muid sponsoreid. Teostekogu viimase köite kommentaariumis tõdeb autor, et tal on tulnud sarja ilmumisele ka ise mingil määral peale maksta. Honorarist ei tasu niisiis rääkidagi. Kokkuvõttes on tähtis aga tulemus: kirjastuse ja autori jõupingutused on vilja kandnud ning teostekogu on viimase köiteni kaante vahel.

1 A. Valton V. Vallikivi, *Kogutud teosed* 9. Tallinn, 2005, lk. 565.

Ent nagu öeldud, lõpuni väljavedamine ei ole ainus asi, millega Valtoni „Kogutud teosed” erineb nii kõigist nõukogude ajal ilmunud sarjadest ja sarjakestest kui ka neist vähestest, millega uuemal ajal on algust tehtud (kui Tammsaare välja arvata). Vahest veel olulisemana torkab silma kirjaniku enda suur osa oma teoste kokkupanekus. Sarja planeerides andis autorile suure vabaduse juba kirjastus „Virgela”,² hiljem on see olnud ilmselgelt puhtakujuline paratamatus ning üks sarja lõpuleviimise tingimusi (kes teine oleks veel nõus koostamistööd ilma palgata tegema!). Kõigil ülejäänud kogutud teoste väljaannetel on olnud mitmest liikmest koosnevad toimetuskolleegiumid või vähemasti peatoimetaja, kes on juhtinud koostamist, tekstikriitikat jms. Nõnda oli see nõukogude ajal Tammsaare ja Tuglase kogutud teostega, aga ka „Virgela” algatatud Hindrey ja Krossi ning „Hermese” Undi kogutud teostega. Nõukogudeaegsete valiksarjade puhul me tiitli pöördelt enamasti kolleegiumi nimede loetelu ei leia, kuid tollast tööpraktikat arvestades on selge, et sama asja tegid ära kirjastuse palgalised. Teame ka fakte, kus mõne teose sissevõtmisse-väljajätmisse sekkus EKP Keskkomitee. Kui autor ise oli elus, arvestati rohkem või vähem ka tema tahtega. Valtoni „Kogutud teosed” aga on olnud algusest peale autori enda kokku panna, teda on abistanud ainult keeleteimetajad, mõnes küsimuses ka kirjastaja.

Esmapilgul võib selline meeleolu — jätta kõik autori enese otsustada — tunduda võõrastav. Kas ikka autor üksipäini suudab oma teoste üle objektiivselt otsustada? Ent selle kõrval ei tasu tähelepanuta jätta, et kirjaniku koostatud teostekogul on olemas ka eelised. Kõigepealt: kes muu kui autor ise tunneb kõige paremini oma teoseid, teab nende kirjapanemise tagamaid, avaldamise käiku ja muud kõrvalist, aga kirjandusloo jaoks siiski vajalikku ja huvipakkuvat informatsiooni. Kõrvalseisja peab selle välja uurima ning võib lõppkokkuvõttes ikkagi eksida. Nõnda näemegi Valtoni teostekogus seda, mida me teistest teostekogudest, kaasa arvatud omamoodi etaloniks saanud Tammsaare ja Tuglase asjatundlikult koostatud „Kogutud teosed”, ei leia (ega saagi leida): iga köite lõpus on autori kommentaar seal ilmunud tööde kohta — loominguperioodi üldiseloostus, üksikteoste tegelikud kirjutamisajad, olulised andmed esmatrükkide ilmumiskäigust, kirjutamisajendid ja esialgsed eemärgid, ning lisaks, kui vaja, täiendavaid teateid kõnealuse teose kohta. Kommentaaride pikkus kõigub paarist lausest (lühipalade puhul) mitmete lehekülgedeni mõne eriti keerulise saamislooga teose puhul. Näiteks 6. köites ilmutat romaani „Teekond lõpmatuse teise otsa” saadab umbes 30-leheküljeline kommentaar, mis sisaldab põhjaliku ülevaate teose ajaloolisest ja filosoofilisest taustast ning teest, mis autori selle materjalini on viinud. Ma ei jaga sugugi Jaan Unduski seisukohta, et „teoste autoriseeritud tõlgendustesse [tuleks] suhtuda sama ettevaatusega kui igasse teise kriitilisse seisukohta”.³ Isegi kui on nii, et autor annab oma teostele tagantjärele meelevaldseid tõlgendusi, jääb ta siiski isikuks, kel on

2 A. Valtoni e-kiri autorile 27. X 2015.

3 J. U n d u s k, Mälupaik sinepigaas. „Looming” 2015, nr. 9, lk. 1313.

teosega loojasuhe, ning see teeb tema ja ta tõlgendused kõigi teiste indi-
viidide omadest põhimõtteliselt erinevaks.

Üks asi, mis võib skeptikutes kahtlusi tekitada, on see, et omaenda teos-
tekogu koostades võib autor sinna sisse võtta ka niisugust materjali, mida
kolleegium või toimkond igavese jäädvustamise vääriliseks ei peaks. Ka
kogutud teosed tähendavad siiski teatavat valikut: absoluutselt kõike kokku
koguda on nagunii võimatu, pealegi tekib lõpuks küsimus, kustmaalt õieti
algab „teos” ja mis on tähtsusetu sirgeldus. Valtonil on iga kõite koostamis-
printsiipt kommentaariosas samuti välja toodud. Seal valgustatakse ka nende
kirjatööde sissevõtmist, mis köites esmakordselt ilmuvad. Peab mainima, et
varem avaldamata teoseid jätkub Valtonil peaaegu igasse köitesse, ühtainsat
romaani sisaldavad kaantevahed muidugi välja arvatud. 1. köites, mis hõl-
mab aastatel 1954—1962 kirjutatud lühiproosat, on ilmumata töid tervelt
kahe kolmandiku jagu. 2. köites on neid veerand, edaspidi kuidas kusagil.
Ent kahtlemata pole oluline varem ilmumata teoste määr, vaid see, mida
nad endast kujutavad. 1. köitesse on autor oma sõnul lisanud „1997. aasta
valik[u] märksa suuremast käsikirjalisest materjalist. Valiku üks põhimõt-
teid on näidata otsingute erinevaid suundi.”⁴ Vastav plokk on pealkirjasta-
tud: „Harjutused”. Aga tähelepanu — just siinkohal võib näha ka teist olu-
list eelist, mis on kirjaniku koostatud teostekogul: ei teki mingit küsimust
autori n.-ö. viimase tahte asjus. Raamatusari esitab tema teoseid just sellises
kogumis, mahus ja kujul, nagu autor neid avalikkuse ette tuua on soovinud.

Esmailmunud palade kommentaaridest loeme, et redigeeritud on väga
väheseid. Mõne on autor siiski algsete kavatsuste põhjal ära lõpetanud.
Niisiis on tegemist algupärase, võimalikult vähe muudetud materjaliga,
mida on kas või hea võrrelda sama perioodi trükis ilmunud novellidega
ning püüda mõistatada, kui palju toimetajad viimastega tööd on teinud;
mõistagi võib võrrelda ka taset. Ent valdavalt pole puudutatud varem raa-
matukaante vahel ilmunud teoseid. Selgitustes antakse teada, et köidetesse
on nad lülitatud (reeglina) ilmumisaegsel kujul.⁵ Teades, et tsensorid (ka
kirjastustöötajad tsensorite nõudel või nende nõudmisi ette aimates) tegid
Valtoni tekstides üsna palju parandusi — sellest loeme järjepidevalt ka
kommentaaridest —, on säärase muudatustega tekstide aktsepteerimine
lõpliku variandina isegi mõnevõrra ootamatu. 11. köites ilmunud „Raua-
kolina etüüdides” on küll algsed vene nimed taastatud, ent ühele vististi
kõige enam rappid saanud teosele, jutustusele „Kannatuste aastamiljon”
(7. köide; kuulub tsükklisse „Üksildased ajas”) pole peetud vajalikuks ori-
ginaalkuju tagasi anda. Selle asemel tuuakse väljakärbitu ära kommentaa-
riumis — kokku täpselt 100 tekstilõiku —, märkides vahelejättude kohad
tekstis viitenumbriaga. Kupüüride-õgvenduste avaldamist põhjendatakse
tagasihoidlikult: need „võiks pakkuda n.-ö. ajaloolist huvi”.⁶ Nagu näha,
tunnistab autor kord juba ilmunut oma tööde lõppvariandina isegi siis, kui
seal on tema tekstiga üpris hoolimatult ümber käidud.

4 A. Valton Vallikivi, *Kogutud teosed 1*. Tallinn, 1998, lk. 482.

5 Sealsamas, lk. 481; *Kogutud teosed 2*. Tallinn, 1999, lk. 469.

6 A. Valton Vallikivi, *Kogutud teosed 7*. Tallinn, 2005, lk. 575.

Teise köite kommentaarides tuleb esmakordselt ette paar märkust, millest ilmneb, et teos on jäänud avaldamiseks pakkumata põhjusel, et see poleks tsensuurist nagunii läbi pääsenud. Kokkuvõttes tuleb aga üllatusega tunnistada, et seesuguseid töid, mis ilmuvad esmakordselt alles teostekogus sel põhjusel, et tsensuur oli kirjatöö välja praakinud, on ääretult vähe. Ometi teavad kõik, kes nõukogudeaegset kirjanduselu natukegi mäletavad, misugune tsensuuri kirstunael Valton oli. Ja ega ta ise seda salgagi. Tuleb aga välja, et ka sel ajal viis järjekindlus sihile: kui jutt ühest kogust välja jäeti, suskas Valton ta järgmisse, ning need palad, millel mitte kuidagi õnne ei olnud, ilmusid lõpuks 1988. aastal kogus „Rännak giidi saatel”. Glavlit oli veel ausasti alles, aga keelama-käskima enam ei kippunud.

Kommentaarid on üldse väga huvitav lugemine. Avastame näiteks, et üks tagasihoidlik kirjatükk on sahtlisse jäänud „prototüübi soovil”. Hoopis intrigeerivam on aga formuleering, et see või teine töö on jäänud avaldamata „teema tühisuse”⁷ (autori jutumärgistus) tõttu. Kui uurida asja lähemalt ja lookestega tutvuda, tuleb välja, et teemad võisid olla tühised kompartei poolt kirjandusele esitatud sotsialismi ülesehitamise ülesannete taustal, mitte aga lugeja jaoks, kellele need vaimukad, enamasti foljetoni tunnustega jutukesed oleksid kindlasti meeldinud: isegi tänapäeval panevad nad mõnusalt muhelema. Omaette nähtus on 3. köitesse võetud tsükkel „Kolm eeskujut”. Selles parodeerib Valton tol ajal levinud sotsrealistlikke olukirjeldusi. Esitatud paroodiatel on aga üks huvitav nüanss: nad on parodeeritavatega täiesti identsed. Ehk teisisõnu: Valton pakkus toimetustele stiilipuhataid nõukoguliklike olukirjeldusi *à la* „Rahva Hääl”, mis jäid ilmutamata üksnes autori nime tõttu, sest mitte keegi — ei toimetust, tsensor ega ka võimalikud lugejad — poleks uskunud, et Valton asja tõsiselt võtab. 9. köite (romaan „Masendus ja lootus”) kommentaariosale on aga lisatud kirjastusele mõeldud nn. siseretsensioon Hendrik Allikult — näide avaldamisele mittekuulunud kirjanduskriitika žanrist, mille olemasolu on tänapäeval peaaegu unustatud.

Kuna Valton õppis Moskva Üleliidulises Kinematograafia Instituudis filmidramaturgiat ja töötas mõnda aega ka „Tallinfilmis”, on esmakordselt avaldatud tekstide hulgas ka filmistsenaariumide kavandeid ja muud sellist. Isiklikult pakkus mulle kõige rohkem huvi hiljem palju laineid löönud filmi esialgne käsikiri pealkirjaga „Marienthali kloostri viimane reliikvia” (16. köide), olgugi et kirjanduslikku stiili pole seesugusest tarbetekstist mõtet otsida.

Teostesarja teise poole köidetes, millega jõutakse kaasajale juba lähemale, ilmuvad mitmed kirjatööd esmakordselt seetõttu, et mujal polnud neid veel jõutud avaldada. Nõnda on lugu *ca* viiendiku 17. köites leiduvate miniatuuridega, umbes samasuguse hulga luule (21. köide) ja ligikaudu kaheksandiku aforismidega (22. köide). 19. köites avaldatakse värskelt kirjutatud novellitsükkel kirjanik Juha Mikkunenist, 20. köites lühiromaan „Ravitseja” jne. Lisaks varasema loomingu kokkupanekule on autor kasutanud „Kogutud teoseid” ka uudisloomingu lugejate ette toomiseks. Kõik

7 A. Valton Vallikivi, *Kogutud teosed* 2, lk. 473, 474.

see aga tähendab, et „Kogutud teosed” sisaldab tõepoolest täiskomplekti Arvo Valtoni järgmistele põlvkondadele pärandatavast loomingust — 2014. aasta selle kuupäeva seisuga, millal viimane raamat trükki läks.

Niisugune näeb välja too autori enda koostatud teostekogu kõigi oma iseärasustega. Toimkonna tehtu oleks kindlasti olnud natuke teistsugune. Mis aga saab teostekogude publitseerimisest edaspidi? Kas keegi julgeb veel midagi ette võtta? Ja kes see „keegi” sel juhul oleks? Kirjastus vaevalt, aga missugune institutsioon siis? Või kas kirjanike teostekogude väljaandmisel ongi ülepea mõtet? Mina arvan, et teostekogud on vajalikud juba kas või seepärast, et nende poole võib alati kindlusega pöörduda, kui on vaja kasutada mõne arvukates kordustrükkides avaldatud teksti usaldusväärset ja lõplikku varianti. Valtonil on selliste usaldusväärsete tekstide kogu kõige kiuste olemas. Mis edasi saab — elame-näeme.

15. detsembril tähistab kirjandusteadlane, kriitik ja kirjanik Endel Nirk oma 90. sünnipäeva.

Tööka ning enese ja kolleegide suhtes nõudliku mehe ellu on mahtunud hulk administratiivseid tegemisi ja algatusi, mitu eriilmelist biograafiat, tegelemine kogu eesti kirjandusloo ja eriti romaani ajaloo uurimisega, lisaks ilukirjandust pea igas žanris. 1980. aastal kirjutas Endel Nirk alla 40 kirjale. Tunnustust on varem ja hiljem jagunud teenitult: Juhan Smuuli nimeline preemia kogumiku „Mosaiikvõlv” eest (1979), Karl Ristikivi biograafia „Teeline ja tähed” sai Eesti Kirjanike Liidu aastapreemia (1992), romaan „Siin maa peal” Eduard Vilde nimelise kirjandusauhinna (1994). Aastal 2000 tunnustas president Lennart Meri Endel Nirki Valgetähe IV klassi teenetemärgiga ja aastal 2006 president Arnold Rüütel Riigivapi IV klassi teenetemärgiga.

Vestlus Endel Nirkiga toimus tema kodus Viimsis 3. novembril 2015, kohvi pakkus ja mõne väärtusliku lisanduse jutu käigus tegi Lehte Tavel.

JANIKA KRONBERG: *Ma alustaksin kust mujalt kui ikka algusest. Te olete sündinud Valgamaal, maapoiss ja taluperest pärit, kust tuli huvi kirjanduse vastu ja äratundmine, et elu võikski siduda kirjandusega?*

ENDEL NIRK: See oli palju hilisema aja mõte, kuigi huvi oli kirjanduse vastu olemas juba lapsest peale. Hakkasin lugema 5—6-aastaselt ja mäletan ka esimesi loetud raamatuid, üks neist oli Mark Twaini „Prints ja kerjus”. Koolis kiideti kirjandeid ja lasti ette lugeda. Siis tekkiski tahtmine ise proovida, ka omast peast midagi teha. Kuni ülikooliajani tuli neid katsetusi. Aga ma sain aru, et selle sädemeraasuga kaugele ei lenda ja pigem kasutan olemasolevat sulejooksu ära kirjandusloo juures, nagu see ka juhtus. Mind huvitasid rohkem kirjanike isiksused kui kirjanduslik protsess, rääkimata poetikast. Ma ei ole kunagi närinud värsside kallal. Keskmes olid ikka isikud, see, mida kujutab endast kirjutav inimene. See oli siis ka ajendiks, et ma õppisin kirjanduse ajalugu, ja edasi läks ajalehe juures juba nagu jooksva lindil.

Teadsin siis, mis on võimalik ja mida saab teha ja sai ka tehtud.

J. K.: *Kui veel meenutada kooliaega ja noorust. Kus te olite 1940. aasta sündmuste ajal?*

E. N.: Ma olin siis Tõrva Keskkooli õpilane. Olin läinud varakult kooli ja 12-aastaselt olin juba keskkoolis. Praeguses mõttes 7. klassis. Seega olin alamõduline teiste hulgas küll, aga sain hariduse varem kätte. 1940. aasta oli muidugi segane aeg, kõik muutus ja liikus, riigikord muutus ja lipud muutusid. Seda oli poisikesel omamoodi huvitav jälgida, enne kui ma hakkasin taipama, koduste mõjul muidugi, mis tegelikult toimub. Olen olnud oma talupoegliku keskkonna mõju all täiesti, lapsel ei saanud siis veel ollagi iseseisvat mõtlemist.

J. K.: 1941. aasta küüditamine, kas see puudutas lähedasi, sugulasi või koduümbrust?

E. N.: Ei juhtunud nõnda. Aga minu ema oli sattumisi sel päeval Valgas käinud, tuli koju ja rääkis hirmuvärinaga, mida ta oli näinud. Kuidas inimesi veeti veoautodega ja aeti vagunitesse. See oli täitsa arusaamatu. Siis tulid sõjasündmused peale ja eks siis olid sakslased kui suured vabastajad, ja asi läks veelgi rohkem sassi, kui needsamad venelased tagasi tulid, ja oh jumal küll...

J. K.: *Saksa okupatsiooni aegne teenistus omakaitstes ja sõjaväes. Kas see oli paratamatus?*

E. N.: See oli paratamatus. Omakaitsesse läksin sellepärast, et isa oli olnud kaitseliitlane. Ta oli siis juba haige. Isa suri 1942 ja tema püss anti mulle üle. Poiss juba pikk küll. Mobilisatsioon võttis 1925. aastakäigu, käsutati Valka komisjoni ette, viidi Poolasse ja tehti väljaõpe. Rindesõdurit minust ei saanud. Õnneks. Kuidagi on nii õnneks läinud, et ma ei ole inimese pihta pauku teinud, seda võin südamest kinnitada, ja mulle piisab sellest. 3 kuud olin Poolas väljaõppel, siis viidi mitte kaugele Venemaale, Pihkva oblastisse. Siis tuli õnneks kollatõbi peale ja saadeti tagasi. Rindepiirkonnas olin alles päris lõpus, Sinimägede juures. Meie kompanii oli lahingus, aga ma olin seal lähedal reservis, mitte päris rindel. Enne mu rindele jõudmist tuli taganemine ja nii jäi mul päris võitluse paigas käimata. Siis sai taganetud läbi Tallinna kuni mereni välja ja paatidesse ka. Oli veel paate. Sõuame, sõuame, aga paati jooksis vett sisse, ennast uputada ei tahtnud ja tuli kaldale tagasi minna.

J. K.: *Seega oli reaalne väljavaade ja tahtmine Eestist põgeneda?*

E. N.: Muidugi. Tõenäolisem oleks küll olnud, et kui me oleksime jõudnud Muhumaale või Saaremaale, oleks meid sealt küüditatud Saksamaale. Meil oli veel munder seljas. Aga kui me juba merelt tagasi olime tulnud, otsisime kuskilt külast abi, saime tsiviilriided ja mängisime sõjapõgenikke.

J. K.: *Siis olid juba püssid põõsasse visatud?*

E. N.: Jah! Kuulipildujad ja miinipildujad maeti maha. Kõik see oli üks hämune aeg. Midagi kangelaslikku sealt mäletada ei ole. Lihtsalt noored poisid segaduse keskel.

J. K.: *Kui Pihkvamaal, siis oleks olnud võimalus kokku sattuda seal kirjutajana sõjaväes olnud Ristikiviga?*

E. N.: Päriselt vist mitte, ma ei tea, kus ta seal oli. Pioneeripataljon oli muidugi Bernard Kangro väljamõeldis, see oli tegelikult politseipataljon. Ristikivi kandis politseipataljoni mundrit, pildil on see näha. Ta laskis end värvata sellesse politseipataljoni ja siis sai hiljem aru, millisesse jamasse oli sattunud, ning põgenes Soome, kui selleks võimalus tuli. Ja õigesti tegi.

J. K.: *Kui mere äärde jõudsite ja paati läksite, oli september 1944.*

E. N.: Tallinn oli langenud ja järgmisel päeval olid Vene tankid sealsamas rannas. Aga mul oli siis juba tsiviilkuub seljas ja ma kündsin põldu. Ühes peres oli poeg läinud sõjaväe eest Rootsi pakku ja mina asendasin teda, tegin kõiki talutöid umbes kuu aega. Sealt Läänemaalt läksin jalgsi koju Valgamaale. Saksa sõjaväe säärikud olid küll jalas, aga sõitsin vahepeal vene-

laste autokolonniga kaasa ja purssisin vapralt vene keelt. Mõnel veab vahel.

J. K.: *Kas Saksa sõjaväes olek õnnestus maha vaikida?*

E. N.: Ma panin oma ankeeti küll, et olin mobiliseeritud, aga põgenesin, mis oli ka õige. Kuigi põgenes ju armee, aga mina jäin maha. Ülikooli diplomi ma sain, aga kui mind aspirantuuri taheti võtta, siis kaadriosakond segas vahele. Tegin isegi eksamid aspirantuuri astumiseks ära, aga siis tõm-mati kriips peale.

Kui ma läksin jõuludeks koju, olin juba üliõpilane. 1949. aastal lõpetasin rahulikult. Töökoht oli ka määratud, õpetaja koht Valka, läksin sinna, aga seal öeldi, et neil on õpetaja olemas ja pole vaja.

J. K.: *Tollases ülikoolis oli veel vaba vaimu?*

E. N.: Eesti aja järg oli veel täitsa tugevasti tunda kuni 1950. aasta puhastuseni. Neil endil olid asjad segamini. Kui ma läksin sügisel 1944 Valga Keskkooli, et mind Punaarmeesse ei pandaks — selline oht oli olemas —, siis lauldi seal „Isamaa, mu õnn ja rõõm”, sest muud Eesti hümni ei olnud.

J. K.: *Kes õppejõududest on olnud kõige määravamad hilisema elu suhtes?*

E. N.: Villem Altoa muidugi, luges väliskirjandust ja oli huvitav. Taev. Võttis Kampmaa kirjandusloo ette ja luges külmalt maha. Midagi eriti huvitavat see ei olnud. Käosaar tuli alles hiljem, tuli Soomest ja hakkas õpetama rohkem soome keelt. Kirjandusega hakkas ta tegelema alles halvemal ajal ja siis ma olin juba ära.

J. K.: *Aspirantuuri asemel läksite tööle „Sirpi ja Vasarasse”. Kuidas see juhtus?*

E. N.: Mingit kaastööd ma ikka sinna pakkuma läksin ja kuidagi see nii sattus, et koht oli vaba. Oskar Kuningas oli arreteeritud ja siis oli sinna vaja kedagi asendama. Aga mind ei pandud kirjandusosakonna, vaid teatriosakonna peale. Mingid kombinatsioonid olid seal vajalikud. Üldiselt läks seal päris hästi, kitsas kaastööliste ring, ja mul on sealt kõige paremad mälestused.

J. K.: *1953. aastal kutsuti teid KKI-sse teaduriks. Kes ja kuidas?*

E. N.: Pean tunnistama küll, et see oli Endel Sõgla initsiatiiv. Ta korjas kokku selliseid inimesi, kellest nägi, et nad natuke oskavad töötada. Nii ma siis seal olin. Tema teadis, et ma olin Saksa sõjaväes teeninud, aga see teadmine oli ähmane, need asjad ei olnud lõpuni lahti räägitud. See oli selline timmimise mäng ja mina pidin kaasa mängima. Eks ta rõhuv oli. Ega me ei riienud.

Selles mõttes ei juhtunud midagi, nagu juhtus Alekõrrega,¹ sest Sõgel oli mul selja taga ja polnud ka sellist põhjust.

J. K.: *Sõglal oli niipalju mõistust, et ta pidi hoidma enda ümber ja insti-tuudis tarku ja töökaid inimesi?*

E. N.: Just töökaid. Neid oli seal üksjagu, hiljem võeti tööle ka Siberist naasnud, nagu Rudolf Põldmäe ja Erna Siirak. Aga eks meietaolistel oli töötamine tihtipeale keeruline.

1 Keele ja Kirjanduse Instituudi teadur Richard Alekõrs vallandati 1961. aastal poliitilistel põhjustel. — Toim.

J. K.: *Teile sai õnneks tegelda Kreutzwaldiga?*

E. N.: Kreutzwald oli juba enne instituuti jõudmist minu huvialune ja üks pikem tekst oli ka olemas. Kui ma sinna läksin, oli enesestmõistev, et jätkan seda tööd doktorikraadini välja.

J. K.: *Kreutzwaldiga paralleelne oli Eduard Bornhöhe, kaks väga erinevat natuuri, mõlema kohta ilmus 1961. aastal teie sulest lühimonograafia.*

E. N.: Bornhöhega alustasin ma juba varem ja selle tõttu, et Paul Rummo oli riiklikus kirjastuses eesti kirjanduse peatoimetaja ja tegi mulle ettepaneku kirjutada järelsõna Bornhöhe ajaloolistele juttudele (1952). Neil jutudel oli tohutu menu, jälle tuli kordustrükk ja tõi mulle raha sisse, nii et ma ehitasin Nõmmele maja.

Minu huvi kirjaniku isiksuse vastu oli oluline just Bornhöhe puhul, sest paljud asjad olid tundmatud. Bornhöhe elu oli ju ka väga huvitav ja värvikas, aga kui ta kohtunikuks sai, siis oli ametnik, nagu ta pidi olema.

(*Sellest seigast seoses Paul Rummoga on Endel Nirk kirjutanud oma autobiograafias, millest on ilmunud katkendeid pealkirjaga „Põgusused. Meenu-tusi kirjanduslikest tutvustest” „Looming” 1991, nr. 1.*)

J. K.: *KKI 1950. aastate õhustikust. Mis inimene oli tollane KKI direktor Heinrich Tobias?*

E. N.: Imelikul viisil oli ka Tobias, nagu minagi, Endel Sõgla toodud. Sõgel oli siis haridusministeeriumis mingi tähtis tegelane, aga Tobias oli tema õpetaja parteikoolis. Ta oli Siberi päritoluga eestlane ja hakkas alles siin kohalikku kirjandust uurima, nõukogulik metodoloogia oli tal selge. Ta oli oma loomult väga kena ja sõbralik mees ja kedagi taga ei kiusanud. Tema selja taga valitses Sõgel instituuti juba ammu enne seda, kui ta ise etteotsa asus. Tobias võttis endale uurimisteemaks Tammsaare kui kõige suurema kirjaniku. Kui juba uurija on kõrgel tasemel, peab ka uuritav olema, ja ega see kõige halvem ei olnud, mis ta tegi. Tammsaare teosed said ilmuda.

J. K.: *Kreutzwaldi ja XIX sajandi kõrval jätkus teil mahti ka kaasaegse ilmuva kirjandusega tegelda. Seda oli küll vähe. Aga tulemuseks oli nõukogude ajal esimene eesti kirjanduskriitiliste artiklite kogumik „Laias laastus” (1957). Saatesõnas leiame ka viite varasema kirjandusteadusliku „kirvetöö” kohta. Aga eriti uudisluule osas väärrib tähelepanu üsna täpne ja kriitiline toon mõnegi luuletaja ülevohava kujundiloome suhtes, vildakas kujundiloo-gika pannakse kohati teravalt paika.*

E. N.: Kõik see on ikka ühenduses „Sirbiga”, sest eeskätt seal ma kaastöid avaldasin. „Looming” hakkas siis ka kohe avaldama, ja pikapeale, mõne aasta jooksul tekkis võimalus selline kogumik välja anda. Tollal teised imestasid, kuidas sa said. Tagasivaates muidugi jätab see pealiskaudse mulje, aga peaasi oli näidata, et me saame vähemalt mingeid põhiseisukohti mõne autori kohta välja öelda.

Mina mõtlesin seda pealkirja üldistes joontes ja otseses tähenduses.

J. K.: *1962. aastal sai teist KKI oktoobrielse kirjanduse sektori juhataja. See periood kirjanduses oli suhteliselt turvaline, ideoloogiat palju sisse segada ei tulnud. Kas sai iseseisvalt tegutseda?*

E. N.: Sektorid tehti sellepärast, et meile mõlemale Sõglaga oli vaja sektori juhataja kohta. Sektorid tehti kirjandusloo köidete järgi. Kolme esimese köite koostamine ja toimetamine käis oktoobrieelses sektoris. Kui kirjanduslugu oli ilmunud, kadus selle järele vajadus ja me püüdsime ümber profileeruda teooriale, mis oli siis küll hulljulge ettevõtmine. Hiljem, 1968, nimetati oktoobrieelse kirjanduse sektor ümber teooria sektoriks.

J. K.: *Kas parteisse mittekuulumine oli sektori juhatajale probleem?*

E. N.: Ei. Tänu Saksa sõjaväele olin ma sellest väljaspool. Aga julgeolek tahtis mind ikka värvata. See kestis kaua aega ja üks hiljem Saaremaale põgenemise põhjusi oligi see, et ma tahtsin sellest kuradi Viktorist, kes mul kannal peal käis, lahti saada. See oli üks Kirjanike Liidu „hooldajaid”, mees oli üldteada, sõja ajal lastekodus olnud major.

J. K.: *1971. aastal saite filoloogiadoktori kraadi, doktoritööks oli 1968. aastal ilmunud monograafia „Kreutzwald ja eesti rahvusliku kirjanduse algus”. Kas kraadi taotlemine läks kergelt?*

E. N.: Nojah, mina ei pidanud sellega eraldi vaeva nägema, sest raamat oli ilmunud. Leedulane Kostas Korsakas oponeeris seda saksakeelse resümee põhjal, nii seda asja aeti. Moskvas läks mõnel mehel kiiremini, aga vähemalt ära ta seal kinnitati. Mingeid takistusi ei tehtud.

J. K.: *Plaani võetud teooriaraamatut ei sündinud, aga peale selle oli teie ammune algatus eesti kirjanduse biograafiline leksikon, mille vajadusest ja tegemisest räägiti KKI-s juba 1950. aastate teisest poolest peale.*

E. N.: Ma koostasın teooriaraamatu prospekti ja panin kirja, mis seal pidi olema. Ka autorid olid olemas ja osa käsikirja koos. Eeskuju võtsime mõnevõrra Wellek—Warrenist.

Algul oli leksikonis pagulaskirjanike valik suurem, neid visati sealt välja üksjagu. Teine asi oli kaks toimetajat.² Aga siis olin juba instituudist ära, ka tehnilised töötajad olid vaheldunud, igal juhul algasid seal siis sellised toimetamised, et oma meestele jäeti alles teenelised asjad, sõjas osalemine ja isegi sõjalised kraadid. Parteisse kuulumine oli probleem. See oli siis mitme aasta jooksul kana, mida kitkuti. Lõpuks jäi Sõgla tahtmine enamasti peale, ma läksin mitu aastat enne leksikoni valmimist instituudist ära ja ega ma ei vaevunud ka eriti vaidlema. Aastaid läks, enne kui raamat tuli, see ilmus 1975.

J. K.: *1970. aastal ilmus ingliskeelne eesti kirjanduse ajalugu („Estonian Literature”, 2. tr. 1987, soomekeelne tõlge 1986, eesti k. 1983). Kas selle tegemisel oli ajendiks pakkuda Eesti poolt välja suhteliselt asjalik ja mitte liiga ideoloogiline vaste Läänes ilmunud pagulaste kirjanduskäsitlustele?*

E. N.: Inglisekeelne kirjanduslugu sai suure surmaga ära ilmuda fennougristika kongressi ajaks. Aga enne seda oli suur sõda Sõglaga. Sõgel nõudis, et seal oleks tema nimi toimetajana. Aga toimetajat on kombeks nimetada kadunukese puhul. Inglisekeelse kirjandusloo otsene ajend oli fennougristika kongress, ja otsiti materjali, mida pakkuda välislugejale, fennougristile väljastpoolt. Üks ajend võis olla küll ka vastukaal pagulastele, Mägile, Orasele

ja Ristikivile, niiviisi seda kindlasti ka motiveerisid need, kes otsustasid, kas ingliskeelset kirjanduslugu on vaja või mitte. Minul oli puht erialane huvi kirjutada niisugune mõõduka mahuga eesti kirjanduse ajalugu. Mõni aeg hiljem tõlgiti see ka soome keelde, aga vene keeles ei ole see kunagi ilmunud.

J. K.: *Kas selle tõttu, et ta oli mõeldud mitte-eesti lugejale, sai ka käsitusviis olla vabam?*

E. N.: Vähemalt autor üritas! Aga valvur oli omas majas, kes sellele kohe tähelepanu juhtis, et siin oled sa läinud... Mind korrigeeriti instituu-dis alati ja ma pidin alati arvestama võimaluste piire. Ega ma peaga vastu seina jooksmas ka ei hakanud.

J. K.: *Kui 1950. aastate lõpus hakkasid ilmuma mõned kirjutised eesti pagulaskirjandusest, oli probleemiks, et pagulaskirjandust ei saa kätte.*

E. N.: Sõgel sai kätte. Tal olid nii kõrged tutvused, et seda probleemi tal ei olnud. Luba sai kusagilt taotleda. Akadeemia raamatukogus oli eriosa-konnas kõik olemas. Kui luba oli, sai ka lugeda, aga kirjutada ei saanud. Eri-osakond oli Andrus Roolahe käpa all, tema oli seal juhataja. Ma käisin seal tihti lugemas, teada oli vaja. Mind kunagi ei kontrollitud, märkmeid ära ei võetud, ja ma arvan, et see oli Sõgla teene. Nad olid omavahel kokku lep-pinud, et las poiss tudeerib. See Roolaht oli muidugi provokaator, kuram. Ta proovis ka mind, tsiteeris Kalju Lepikut, siit nurgast ja sealt nurgast, Kesk-Siberisse kokku, naeris ja vaatas, hahahaha ja vaatas, kas poiss naerab kaasa. Ma ei naernud. Niisugused kombesid olid tal.

Lugeda sai enamasti oma teema piires, pidi olema motivatsioon, miks sa seda või teist loed. Aga kui olid seal pidev klient ja nähti, et sul on Sõgla usaldus, siis loe pealegi.

J. K.: *Kas Sõgel jagas muljeid väliskomandeeringutest, näiteks siis, kui ta käis koos Paul Aristega Lundis Bernard Kangro juures. Või kellega „emig-rantlikest kirjanikest” ta kohtus?*

E. N.: Ma küll ei mäleta. Kui ta kirjalikult seda kuskil tegi, siis küll, aga oma isikut ta vältis nimetamast.

J. K.: *Maie Kalda kirjutab Endel Nirgi kohta, et ta on vaimukas isegi siis, kui ta sõimab. Keda? Kas Sõglaga tuli ette ka sõjakamat ütlemist?*

E. N.: Ei. Seersant ei saa polkovnikuga riidu minna, see ei ole võimalik. Ma võisin sõimata kedagi, kes jättis oma tööülesanded täitmata.

J. K.: *1972. aasta kohta on mulle KKI ajaloost meelde jäänud, et Sõgel ei hoolinud käsilolevatest teemadest, vaid tõi juurde oma teema — kodanlike kirjanduskontseptsioonide kriitika —, millega kõik tegelema pidid hakkama.*

E. N.: Siis olin ma juba ära.

LEHTE TAVEL: Sellega ei pidanud tegelema kõik. Välismaa ideoloogi-liste voolude uurimise töögrupp ehk VIVU koondati mingi otsusega KKI koosseisu direktori otsese juhtimise alla. Need isikud, kellest kaks olid tul-nud otse julgeolekust, peideti ära teiste sektorite koosseisu. Teooriaspektori „liikmed” olid vist siis Peipsi venelane, säärikuis ohvitser Vsevolod Naidjon-kov, tehnikat tundev August Kuuseoks, endine Tartu parteitöötaja Valdar Leede. Neil ei olnud instituudi erialadega midagi tegemist. Aga Sõglale meeldis, et tal oli ülevaade ja võim sellise tegevuse üle.

J. K.: 1972. aasta juulis teostasite niisiis oma kavatsuse, lahkusite KKI-st ja palusite tööraamatu saata postiga Laimjala sidejaoskonda. Aksel Tamm kirjutab selle kohta: „Lausa sensatsioonina mõjus, kui KKI ukse lõi enda järel kinni Endel Nirk. Ta ei läinud parema koha peale, vaid esialgu lausa pagendusse, saarele.”

E. N.: Üldine õhkkond oli muutunud üsna rusuvaks. Martin Neithal ütles hiljem, et õigesti tegite, et ära läksite, siin ei ole enam elu. Võib siis ette kujutada, mis toimus. Teine asi oli see, et kirjandusloo kirjutamine oli edasi jõudnud ja mul ei olnud seal enam rolli. XX sajandi kirjandus ja vana vabariigi aeg — ma ei tundnud seda enam nii hästi ja ma ei tahtnud seal enam juures olla. Vabanemise tunne oli ka, Kirjanike Liidu liikmena oli võimalik pretendeerida vabakutselise tööle, ja nõnda kavatsesingi teha ühte ja teist. Olin suvise aastapoole Saaremaal ja see oli hoopis teine seisund või staatus.

J. K.: *Te olite sisemaa poiss. Kas sünnipaika tagasi ei tõmmanud?*

E. N.: Minu kodupaik oli siis juba lage maa. Nagu oleks põletatud maa taktikat kasutatud. 1944. aastal pandi kõik põlema, sakslased olid seal sees olnud ja venelased põletasid kindluse mõttes kõik maha. Siiaamaani on lage maa. Mõned sugulased elasid veel kuskil seal, aga kodupaika enam ei olnud.

J. K.: *Kuidas just Saaremaale asumise ja suvekodu loomise mõte tuli?*

E. N.: Mart Mäger oli seal juba ees. Ta oli omal ajal seal keele kogumise praktilal käinud ja olid tekkinud tutvused. Tema juurde ma siis läksingi ühel suvel, bussiga, ja kokkupandav süst oli ka veel kaasas. Mägra lähedal oli tühi elamine, kena rookatusesega talu saadaval. See talu sai siis üle võetud ja oli olemas juba enne instituudist lahkumist.

Jah, ma läksin sinna aprillis ja olin sügiseni, püüdsin kala ja oma pool aastat olin seal kindlasti. See oli täitsa kosutav ja ma mäletan seda kui head aega senini. Talupidamise mõte see ei olnud, aga oli äraelamine. Mind pani imestama, kui vähe seal raha kulus, kala sai merest ja leib oli peaaegu ilma hinnata. Kui ma rääkisin Kirjandusmuuseumi direktorile Eduard Ertisele, et 25 rublaga kuus on võimalik ära elada, siis ta vangutas küll pead.

J. K.: *Juba juulis 1972 ilmus „Loomingus” teie „Paigamehe tööd ja päevad”, reportaaž või mõtisklus eemaletõmbumisest, enesepagendusest saarel ja looduslähedase elu eelistest. Mul seostub see valgustusliku oma aia harimise motiiviga, mida näiteks samuti maale läinud Jaan Kaplinski on kuskil nimetanud retreat.*

E. N.: Oma aia harimise motiiv oli seal kuskil kindlasti olemas. Aga see ei olnud reportaaž, sest on kirjutatud enne Saaremaale minekut. Igatahes ei oleks ma instituudist ära läinud, kui seda kohta ei oleks olnud.

J. K.: *Kas suvekodu on alles?*

E. N.: 2003. aasta suvel tulin ära. Nüüd on seal uued omanikud.

J. K.: *Paigamehe tööde ja päevade kõrval tekkis biograafia kirjutamise idee, 1977. aastal ilmus raamat Ants Laikmaast „Kaanekukk”. Miks just Laikmaa?*

E. N.: See on puhtalt otsitud teema. Ma olen tare lakas heinte peal ja mõtlen, millise kuhu peale võiks ehitada üles ühe elulookirjelduse. Ja siis

tuligi Laikmaa. Linnas talvel materjali kogudes läks asi järjest huvitavamaks. Ja see on just isikulugu, mitte loomingu analüüs, kuigi ma ei saanud muidugi ka loomingust mööda. Püüdsin kõike arvesse võtta, mis oli varem kirjutatud.

J. K.: *Travestia, E. N. Hermelini trükki toimetatud „Krahviproua Genova veva pihtimised” on kavatsuslikult lõpetamata, nagu ka Karl Ristikivi „Rooma päevik”?*

E. N.: See on ka niisugune, nagu ta olla tahtis, natuke humoorikas ja vahest ka õelavõitu, ei arvanudki, et keegi seda avaldab. Aga LR avaldas 1982. aastal ära. Ristikivi peale ma siis ei mõelnud, see võib olla väga kaudne seos.

J. K.: *1976. aastal olite linnas tagasi ja kuni 1983. aastani ametis Pedagoogilises Instituudis.*

E. N.: Ma olin professori kohusetäitja dotsendi palgal, *исполняющий обязанности профессора, вот так!* Ma olin esitatud ja kutsutud professoriks. Sel ajal koormati ainukest doktorikraadiga kirjandusteadlast väikelaste pedagoogikaga, aga siis läks see asi Moskvasse atestatsioonikomisjoni kinnitamiseks ja ära ei kinnitatud. Kes selle taga oli, seda ei tea. Ma jäin kohusetäitjaks lõpuni, kõik need seitse aastat, ja miski jäi kripeldama. Et seitse aastat olid teeninud ja ikka jäi midagi puudu. Kateedrijuhataja Hoide Sikk suhtus muidu väga lugupidavalt, aga see mittekinnitamine tekitas kibestumist. Näris närve päris tükk aega.

J. K.: *Esimene katkend Ristikivi-biograafiast „Teeline ja tähed” — „Õhtuvarjud” — ilmus juba 1987. aasta septembrikuu „Loomingus”, raamat ise alles 1991. Kust tuli julge idee kirjutada Ristikivist juba sel ajal, mil erifondid polnud veel avatud?*

E. N.: Konkreetne ajend on üks inimene, Helgi Ebber, kelle vend oli Rootsis muusikateadlane Harry Olt. See pidi olema tema initsiatiiv, tema algatus. Ebber korraldas mitmel pool Ristikivi näitusi 1982. aastal, ja kuidagi ta minuga rääkis ja veenis ära. Aga Oskar Kruus tegeles Ristikiviga juba ammust aega, tal oli Ristikiviga ka kirjavahetus olnud, oli Läänemaal instituudi uurimisreisi kaasa teinud ja kogunud kastitäie materjali. Ma mäletan seda Oskariga rääkimist, ja kuidagi kripeldab südame peal, nagu oleksin temalt teema ära võtnud. Vladimir Beekman, keda kirjastuses kohtasin, arvas, et Kruus ei tee seda valmis. Raske on siin endal seisukohta võtta.

J. K.: *Te olete kirjutanud luuletusi, travestia, värssdraama, romaani, biograafiaid. Seega kirjandusteadlane ja kirjanik ühes isikus? Mida annab kirjandusteadlasele juurde loomisprotsessi kogemine, oma n.-ö. objektiga üks olemine?*

E. N.: Mina kujutasin ka seda nii ette, et see peaks olema positiivne. Paistab, et see ei ole kõigi meelest niiviisi. Muidugi peab kriitik olema objektiivne ja hindama kõike, ja muidugi mitte isiklikust seisukohast. Luuletaja ja luulekriitik võib olla üks ja sama, hindab ja samas propageerib ja arvustab teisi. Üldreeglit on raske leida. Aga see, kes ei tunne huvi isiklike motiivide vastu, ei peaks ka kriitik olema. Ta on lihtsalt väljaspool. Neid asju on raske seletada.

Sain kirjanduslike katsetuste järel ülikoolis aru, et ainult ilukirjanduse peale ma ei jää, ei vea välja.

Kirjutasin kunagi ühe käsikirja pealkirjaga „Peegelgalerii. Analüütilise autobiograafia katse” ja pakkusin kirjastusele. Sain selle mõne aja pärast tagasi ja mõistsin, et seda ei taheta avaldada ja et ega see noortele eriti huvitav ei olegi. Tegin sellest hiljem eri variante ja toksisin ka masinasse, näitasin mõnele, aga tundsin, et asi ei lähe täppi. Siis kirjutasin selle ümber romaaniks, millest sai kolm köidet. Esimese trükkis „Koolibri” ära ja teised tuli juba omal kulul välja anda. Mure hakkas siis peale, kui trükikoda tahtis laopinna tühjaks teha. Siinsamas kapi taga on pakid. Mul ei ole südant, et viia need pakid paberikasti. Kümne tuhande pealt tuhande peale kukkuda oli ka rumal. Viis tuhat lasin teha ja käisin neid ka ise pakkumas kauplustele.

Kirjutati, et suur hulk paberit on ära kasutatud, aga suurt raamatut ei ole sündinud. Heideti ka ette, et siinse ja Kanada kirjavahetaja kirjad on liiga sarnased. Aga see kirjavahetus on olemas siinsamas toas ja selle jaoks sai küsitud kasutamissoigust.

Eks pettumisi ole palju olnud, aga iseendale hinnangu andmine ei ole minu asi.

J. K.: *Mul tuleb teie tööle mõeldes meelde üks tuntud vanasõna — eks ikka tegija kiituse kohta. Tänan jutuaajamise eest ja soovin head tervist ning üha erksat vaimu!*

HELLE-IRIS MICHELSON

Merike Riives. Provence

Minu kõige sagedasem peatuspaik Lõuna-Prantsusmaal on olnud iidne linn Arles, mille on VI saj. e.Kr. rajanud kreeklased ning mis oli II saj. e.Kr. roomlaste koloonia. Neist on maha jäänud silmapaistvaid antiikehitisi, võimsaim muidugi amfiteater. Selles linnas tegutseb tõlkijate keskus, kuhu kutsutakse prantsuse keelest tõlkijaid kogu maailmast. Mina oma 60-aastaselt tõlkijateel, ja just prantsuse keelest, olen sinna sattunud ligi kümnel korral, ja see on alati olnud üks ütleмата õnnis aeg. Soojal ajal pole Vahe-mere lõbud ka teab mis kaugel. Pool tunnikest bussisõitu läbi kuulsa looduskaitseala Rhône'i jõe deltas Camargue'i, kus kasvatatakse valgeid hobuseid ning väledaid musti väiksemat sorti hargi ning kus silmailu pakuvad flamingod, kuni Saintes-Maries-de-la-Mer'ini, mille taga on ilus liivarand ja mõnus soe ning sinine, kuid meie mõistes oi kui soolane meri.

Tunneme rõõmu, et meil on prantsuse keelest juba üksjagu igati arvestatavaid tõlkijaid. Ent alati pole see nii olnud, mõtlen muidugi nõukogude aega, sest mina olen selle aja „Eesti Raamatu” toimetajana ning tõlkijana nii kaasa kui ka läbi teinud. Olin laste- ja noorsookirjanduse toimetuses, prantsuse keelest selles vallas suuresti ainuke tõlkija, kuid ega igal aastal mulle neid tihtipeale väikesemahulisi raamatuidki tõlkimiseks võimaldatud. Plaanimajanduses oli kõik paariks aastaks ette kavandatud, plaanid Moskvast kinnitatud, „kapmaade” kirjandus lükatud üldiselt kõige napima rea peale, õnneks küll mitte klassikaline kirjandus.

Esimese eestlasena pääses Arles'i loomemajja hiljem mitmel maal Eesti suursaadikuks olnud Malle Talvet, kes muuhulgas on tõlkinud Alphonse Daudet' „Kirjad minu veskilt”. Seesama veski seisab Arles'i lähedal künkal. Sageli on loomemajas vastu võetud suure pühendumusega tõlkijat Merike Riivist, aga ka siinkirjutajat.

Meeldejäävaim on muidugi esimene sealviibimine. Aasta oli 1995, kui mul õnnestus minna omateada kopsaka stipendiumiga kaheks kuuks Prantsusmaale. Olin poole ajast sõitnud mööda põhja- ja läänepoolsemat kanti ringi, kui asutasin end hilissügisel Pariisist Arles'i liikuma.

Aga oh häda! Prantslasel pakitseb rinnus tihtipeale rahulolematus ja protestivaim, mis peadib suuremate või väiksemate streikidega, seda eriti Pariisis, kus ma parajasti viibisin. Seekord olid esimeste seas transporditöötajad. Teated raadios ja televisioonis võtsid üha ähvardavama tooni. Hommikul seadsin sammud Lyoni jaama asja uurima. Jaamas oli rahvast pak-sult, teadetetahvel must. Kuulasin, mida inimesed räägivad. Mõnetunnise ootamise järel tuli teade, et paar rongi siiski Marseille'sse läheb. Uurisin ametimeestelt, kas nendega ka Arles'i saab, sest osa kiirronge läheb sellest mööda. Pärastlõunal istusin rongis. Arles'i jaama perroonile astusin alles õhtuses pimeduses. Bussist peatänaval maha tulles hakkasin taksot otsima, et Espace Van Gogh'i, loomemajja jõuda. Taksojuht osutas paremale, et sadakond meetrit edasi seesama paik asubki.

Astusin raudväravate vahelt pimedasse umbhoovi. Mõnes katusealuse kolmanda korruse aknas põles tuli, õnneks immitses seda ka värava kõrvalt ukse alt, valvuriruumist. Mind juhutati üle hoovi ühe ukse juurde ja sealt kolmandale korrusele. Suur kööginurgaga ruum oli tühi, edasi tuli koridor viie uksega mõlemal pool, ühel neist minu nimi. Panin kohvri maha ja hakkasin teisi ukseilte uurima, ent nagu Jumala juhatusel läks üks uks lahti ja minu ees seisis mu armas ametiõde Merike Riives. Siis tundsin, et nüüd olen ma tõepoolest kohale jõudnud!

Kui järgmisel hommikul leiba ostma tõttan, võtavad mind kohe värava taga vastu turismipoekesed postkaartide ja piltide väljapanekuga, millelt näen, et meie hoov Espace Van Gogh oma lilleklumpide ja veesilmaga nende vahel on linna visiitkaartide hulgas aukohal. Suure kunstniku nime kannab hoov seetõttu, et selle tänavapoolses tiivas oli kunagi haigla, kus teda raviti.

Ent streigivaimustus ei tahtnud vaibuda. Demonstrantide jõugud marsisid ka Arles'i tänavail, post ei töötanud, bussid sõitsid harva. Pärast minu Arles'i jõudmist pidi sõbranna Merike kolme päeva pärast olema lennukil Pariis—Tallinn. Tänu tema Arles'is elava armsa tuttava Geneviève'i lahkele abile sai ta Nîmes'i kaudu lennukiga Pariisi, kus tal tuli ikkagi loota vaid oma jalgadele ja taksole. Pariisis saime nii Merike kui mina ikka peavarju tuttava pensionieas härra Danieli kolmetoalises, lausa muuseumilaadses korteris, sest igal riuli- või lauanurgal seisis mõni suveniir või nipsasjake. Minagi jõudsin sinna suurima samovariga, mis tal Tallinnas oli osta õnnestunud. Ta ise reisis, ka Eestisse, koos teismelise poja ja puuris peetava eaka kassiga. Härra aga ei suutnud või ei tahtnud meid selles segases olukorras ei aidata ega lohutada. Oma eelmisel reisil ei olnud näiteks Merikesel lennujaama pääsemiseks jällegi jäänud muud üle kui sõita taksoga Lõuna-Pariisist põhja Charles de Gaulle'i lennuväljale, kergendades kukrut 400 frangi võrra... Õnneks oli tal küllaltki kopsakast stipendiumist raha veel alles jäänud. Aga nagu ta hiljem kuulis, käisid siiski südalinnast lennujaama mõne aja tagant ka bussid! Järgmisel reisil kümme aastat hiljem sai ta jälle streigivilju maitsta. Nagu eespool ütlesin, ei lähe kõik Pariis—Marseille' rongid Arles'ist läbi. Ja sel juhul tuleb Avignonis kohalikule rongile ümber istuda. Ent rong jõudis Avignoni hilinemisega ja edasi sai ainult taksoga, mis polnud just odav lõbu.

Ega minugi saatust nendest streigioludest puutumata jäänud. Pärast nelja nädalast tõlketööd Arles'i loomemajas oli mul plaan käia vaatamas oma sõpru Toulouse'i lähedal ja Tarbes'is Püreneede jalamil. Et rongidele loota ei saanud, pidin end bussile sättima. Vahemaa oli aga parajalt pikk. Reis toimus siiski ühe ümberistumisega, suurem osa teekonnast kulges mööda Vahemere kallast, läbi Montpellier, Béziers, Narbonne'i ja Carcassonne'i linnade. Kütkestav igatahes. Olen hiljem sedasama rada Arles'i loomemajas käies nii üht- kui teistpidi sõitnud.

Ja ühe otsa reisil Pariis—Arles—Pariis olen ka kiirrongi, TGV-ga teinud. Rongisõit on Prantsusmaal hästi korraldatud ja mugav. Mäletan, et kui ma 1979. aastal sõitsin esimest korda üksi rongiga Orléans'ist Kesk-Prantsusmaal Toulouse'i, läks mul suurest pabinast, aga vist ka harjumatust

sõidukiirusest süda pahaks. Palusin prouat oma kupees restoranvaginist Coca-Colat tuua, ent sellestki polnud abi. Oma tuttavate poole jõudes olin ikka veel näost valge ega suutnud süüa suutäitki proua hoole ja armastusega tehtud pitsast, mis meil oli siis veel vähetuntud roog. Näe nüüd, mida närvid võivad teha!

Et nüüd pakkuda esmast teavet Provence'i kohta, võtan abiks rohke pil-dimaterjaliga raamatu, kus on sissejuhatuseks ära toodud rida sealseid iseloomulikumaid märksõnu.

Tsikaad (*la cigale*): puuokstel vähemärgatav, ent see-eest suvesoojas valjusti siristav tirts, Provence'i sümbol.

Pétanque: kuulimäng, mis on jõudnud ka meie maile.

Pastis: aniisinaps, tuntud samuti juba meilgi.

Turg: Gilbert Bécaud' laul „Provence'i turud” ei räägi ainult neil tur-gudel valitsevatest värvidest ja lõhnadest, vaid ka sealt leitud maitsetest.

Köök: rohke päikese ja soojuse käes kasvanud viljad ütlevad innukalt oma sõna. Eriti suure panuse annavad Vahemerest püütud annid (*fruits de mer*). Visiitkaardiks on rohke tomati ja vürtsidega paks mereandidest supp (*bouillabaisse*), mille retseptid paikkonniti väidetavalt varieeruvad.

Maitsetaimed: need kuuluvad paratamatult mainitud köögi juurde. Tur-gudel püüavad enim pilku letid, kus ovaalsetes punutistes on mitmesugu-sed kollakat värvi jahvatatud maitseained, mis nimelt, pole uurinud. Võrd-luseks meenub alumine korrus Tbilisi turuhoones, kus kõiki lette katsid väljapanekud igasugustest rohelistest ja punakatest lehttaimedest, ja nagu kuulsin, süüakse neid küpsetatud liha juurde punktide viisi.

Rahvariided: tänapäeval kantakse neid üksnes rahvapidudel. Naistel on siis seljas ühevärvilised või väiksemustrilised maani siidkleidid laia, vöö vahele pistetud valge õlarätiga. Juuksed on üles keeratud ja lindi või väikese tanuga kinnitatud. Samasugust riietust kannavad ka tütarlapsed.

Santons: väikesed põletamata savist, värvitud kujukesed, üks sealsetest tähtsaimatest sümbolitest. Neid kasutatakse eeskätt Kristuse sünni nn. Pet-lemma stseeni, sõime (*crèche*) kujundamisel, kus peale püha perekonna on karjased, kolm kuningat, eesel, lambad, aga ka kõikvõimalikud külaelani-kud ja ametimehed, ühesõnaga, fantaasiat vaos ei hoita.

Corrida: härjavõitlus, mida peetakse Hispaania tõugu härjadega. Et paikkond oli kuulunud Rooma riigile, on sinna jäänud kuulsaid antiikseid rajatisi, ka uhked amfiteatrid Arles'is ja Nîmes'is. Saanud innustust koha-like elavast kaasaelamisest sellele traditsioonilisele võitlusele lihavõtete aegu Arles'is, ostsin pileti viimasesse ritta, et hankida endale mingitki här-javõitluse vaatamise kogemust. Seal taipasin, et areenil käib üksteise järel võitlemas kuus härga, kes sinna ka elu jätavad. Mina panin vastu kolmele hingeheitmisele ja lahkusin teiste imestavate pilkude saatel. Nii on lood selle võõra kultuuriga.

Camargue: Rhône'i mudast ja liivast moodustunud delta Arles'ist lõuna pool. Praeguseks on sealset ala mereveest kuivendatud ning mageda veega täidetud, nii et traditsioonilise soolatootmise asemel laiuvad seal riisipõl-lud. Karjamaadel kasvatatakse mustade väheldasemate härjade kõrval ka

valgeid hobuseid, kelle seljas ratsutavad karjased kantseldavad suuri härjakarju; või siis defileerivad pidustustel, seljas must vest, peas sama värvi laiaääreline kübar, pikk kolmeharulise otsaga kepp käes, selja taga uhke rahvusliku siidkleidiga arlitar. Ka Camargue'is endas peetakse härjavõitlusi, mis on rohkem sportlik mäng, kus härja ei tapeta, vaid püütakse erilise konksu abil tema otsmikult ära tõmmata sarvede külge kinnitatud kokardi. Seegi võitlus, sugugi mitte ohutu ega lihtne, pakub samuti vaatajaskonnale suurt elamust.

Mälestusrada käies ei saa ma naisterahvana, kes juba teismelisena endale ise riideid õmmelnud, jätta rääkimata sealsest tekstiilipruugist ning selle muutumisest. Kõigepealt jäi pilk põhjalikult peatuma värvidel ja dekooril. Nagu öeldud, kannavad naised piduliku rahvarõivana ühevärvilist või väikesemustrilist siidist, vahel ka puuvillast pikka kleiti. Samasugune väike muster, ka lopsakamad vöötkirjad, kaunistavad igasugust sealset tekstiili, värvideks enamasti roheline, sinine, kollane, ka veidi punast.

Varemalt oli südalinnas peaaegu igal tänaval pood niisugusest kangast õmmeldud rõivaste ja muude esemetega, ei puudunud meeste särgid ega lipsudki. Viimati aga trehvasin vist ainult paari poodi kõvasti tagasihoidlikuma sortimendiga. Üleilmastumisel on, nagu näha, kõva käsi! Ka turul ei märganud suurt enam lette nende kangastega, asemel on araablaste kirevad siidriided. Nendelt maadelt on nii müüjaid kui ka ostjaid hulgi. On ju Lõuna-Prantsusmaa ihaldatud randumispaik Aafrikast tulnutele — oma-moodi „paadipõgenikele”, seda siiski rohkem vormiliselt, kuid meil on siit sellele raske, isegi võimatu hinnangut anda. Kui jalutasin ühel hommikupoolikul peatänavas ääres pargis, nägin, kuidas pingi ümber minu lähedal kogunes kamp teismelisi koolitüdrukuid, mustajuukselised, minust tume-dama nahavärviga, aga nad kõik rääkisid omavahel prantsuse keelt. Kas riiklik integratsiooniprogramm või lihtsalt eluline vajadus? Lisan väikese mälestuskilli Arles'i loomemajast. Olen püüdnud talletada fotosid oma raamatute jaoks. Arles'i tuleb tõlkijaid ka Araabia maadest, ja kui ma pildistasin üht sealset seltskonda, siis palus vist Iraanist tulnud tõlkija mitte avaldada pilti, kus tema on peal, sest ta oli katmata peaga.

Need tähelepanekud Provence'i kohta on üpriski turistlikku laadi, ent sellest nii olulisest ja omanäolisest provintsist on pajatada oh kui palju.

Teadagi on Prantsusmaa tuntud Euroopa teaduse ja kultuuri ühe kandjajana, nii on ka prantsuse keel see, mis avab ligipääsu paljudele euroopalikele väärtustele.

Ent sellel avaral maal elab mitmeid oma keelega rahvakilde. Liikudes äärealade poole, võib märgata tänavavõi asulasilte kahes keeles, näiteks Bretagne'is, Provence'is, Languedocis (*oc*-keelne), Alsace'is, seda tänu nendesamade rahvakildude mitusada aastat kestnud võitlusele tsentralistliku kultuuripoliitika vastu. Eks ole teada, et ega üks suur enda kõrval väiksemaid kannata, eriti kui need nõudmisi esitama kipuvad. Nüüdseks on siiski riiklikult lubatud õpetada ka regionaalseid keeli, kuigi üksnes vabahtlikele. Ent praegune majandusareng muudab üsnagi kiirelt paikkonniti rahvastiku koosseisu ja hõrendab väljakujunenud keelekasutajate ridu.

Katkemas on kohaliku keele loomulik edasikandumine põlvkonnalt põlvkonnale. Ligikaudse arvutuse kohaselt pole Provence'i regiooni umbes viiemiljonilisest elanikkonnast enam pooled kohalikku päritolu, ja nendest, kes on, oskab seda keelt vaid miljon, kasutajaid on aga vaid veerand, enamasti maaperedes. Eks see asjaolu ole märgatav mitmel pool maailmas, vaid väikesed eraldatud maanurgad on võimelised säilitama oma iidset isikupära, nagu meil Eestis Kihnu ja Setumaa.

Aga ega siis kohalike keelte kadumist rahulikult pealt ei vaadata. Koguni riiklikult on kinnitatud, et kohalik eripära rikastab üldrahvalikku kultuuri. Ka meie, kes me oleme tõlkijatena lahkesti kutsutud Arles'i loomemaja rüppe, oleme saanud mingil määral osa sellest võitlusest kohaliku kultuuri ja keele eest. Nimelt oleme koos Merikesega iga kord võtnud ette tunniajalise bussireisi Salon-de-Provence'i, kus elab nii meie kui Eesti hea sõber, Provence'i kultuuri ja keele säilimise innukas eestvõitleja Georges Massieye oma taanlasest abikaasa Ella, poeg André ja tütar Anne'iga. Isa-ema olid 1998. aastal pikemal reisil Eestis, Georges esines loengutega Provence'i eripärast nii Tartus kui Tallinnas, tollest ajast on meil lähedased suhted: nad saadavad Merikesele nii Provence'i kui kogu Prantsusmaad puudutavaid trükiseid, millest ka mina osa saan. Saloni linna nimi on kirjanduslukku läinud tänu ühele seal elanud kuulsale mehele, kes ei ole keegi muu kui ilmakeelne ennustaja Nostradamus (1503—1566). Südalinnas paikneb suure turistide magnetina tema muuseum, selle kõrval tema kõrge modernne metallist kuju.

Provence ei olegi põline Prantsusmaa, kuigi on sellesse küll kuulunud poole viimasest aastatuhandest. II sajandist alates valitsesid seal roomlased ja nimetasid paikkonna *Provincia Romana*'ks, kust pärineb ka praegune nimi. Kohaliku kultuuri hiilgeaeg oli XI—XIII sajandil, kui juba tekkinud õukondades tegutsesid luuletajad, trubaduurid, kiitsid rüütlivoorusi ning laulsid ilust ja armastusest. Ka trubaduurid andsid oma hingestatud meelelaadi ja sõnaosavusega panuse provansi keele kujundamisse.

Eelmise aastatuhande algussajanditel oli Provence üks Euroopa kultuuri-lembesemaid paiku. XV sajandil pärandas kohalik krahv oma valdused Prantsuse kuningale. Aga nagu suure maa monarhidel tavaks, aeti väiksemate arvel kesket riigipoliitikat, provansi keel suruti tasapisi kodukeeleks ja rikkam ning haritum osa rahvast läks üle prantsuse keelele.

Kuid ega rahva mälu ja harjumisi pole lihtne lõplikult alla suruda. Tuli põleb tuha all ja XIX sajandi keskpaiku algas provansi keele ning kirjanduse äkiline taassünd. Eks meiegi ärkamisaeg lange samasse aega. 1854. aastal asutasid seitse noort meest jõukamatest taluperedest ühingu provansi keele, kirjanduse ja tavade kaitseks. Nad nimetasid end feliibriteks ja oma liikumist *Félibrige*'iks. Neist väljapaistvaim on luuletaja Frédéric Mistral (1830—1914), rahvaluuleliste poemide „Mirèio” ja „Calendau” (mida peetakse provansi eeposeks) autor, provansi-prantsuse sõnaraamatu koostaja, Arles'i etnograafiamuuseumi asutaja. 1904. aastal tunnustati teda Nobeli preemiaga.

Ega eesti lugeja provansi kirjandusest palju tea: mõned luuletõlked Ain

Kaalepilt, muinasjutud „Valge kana ja kuldsulg” Anne Kallingu tõlkes ja Joseph d'Arbaud' „Vacarési Peletis” Merike Riivese eestindatuna, kusjuures originaalkeelest!

Kui hakkasin kirjutama peatükki Prantsusmaa ühest huvitavamast provintsist Provence'ist (näide tautoloogiast!) ja sealsest ahistatud keelekillust, keerles mu mõtteis hoopis midagi lähemat, läbi ja lõhki eestimaist, üks kuu ja habras daam, minu ametiõde ja lähedane sõbranna Merike Riives.

Merike nägi ilmavalgust Tallinnas 31. oktoobril 1945. Ta käis Tallinna 4. Keskkoolis, õppis prantsuse keelt Tartu Riiklikus Ülikoolis ja õpetas seda keelt Tallinna 1. Keskkoolis, praeguses Gustav Adolfi Gümnaasiumis, ligi 15 aastat. Tema esimesed tõlked ilmusid kogumikus „Prantsuse novell” (1973), need olid Aragoni, Gary ja Le Clézio novellid. Järgnesid Anatole France'i, Pascal Lainé, Georges Simenoni ja Voltaire'i teosed, siis Michel Tournier' „Reede ehk Lootusesaar Vaikses ookeanis” ning „Kaspar, Melhior ja Baltasar”, ülimalt ilmekana aga Marguerite Yourcenari „Opus nigrum”, „Hadrianuse mälestused”, „Halastuslask”, „Silmapaistmatu naine”, edasi veel Christian Bobin, Saint-Exupéry, Christian Jacq.

Seni viimasena on eriti pidulik mainida tema koostatud, toimetatud ja osalt ka tõlgitud „Provence'i buketti” (2013) — Provansi luule antoloogiat XIX sajandi keskpaigast tänapäevani.

Mul on käes 2009. aastal kohalikus Provence'i ajalehes „Vaucluse Matin” ilmunud artikkel „La Provence, mon paradis” (Provence, mu paradiis) koos pildiga, kus Merike istub trükiseid täis laua taga Provence'i kultuuriarhiivis Bollène'is. Tekstis seisab: „Kõik sai alguse minu viibimisest rahvusvahelises tõlkijate keskuses Arles'is, Provence'is 1993. aastal. Tegelikult aga avastasin selle teise kultuuri, provansi kultuuri hiljem, siis, kui selle keele õpetaja Georges Massieye tuli Eestisse ja pidas paar loengut nii Tartus kui Tallinnas. Edasi kohtasin teisigi sümpaatseid inimesi, kes olid samuti lummatud Provence'ist.

Ilmselgelt on vaja seda rikast kultuuri tutvustada. Mul on olnud haruldane võimalus viibida seal mitmeid kordi, õppida tundma nende keelt, näha nende imelist loodust. Olen leidnud peavarju Jan-Marc Courbet' ja tema abikaasa pool, kes soovitasid tulla tutvuma Bollène'i linna kultuuriarhiiviga, kust leidsin palju vajalikku teavet nii kirjanduse kui keele tarvis, tänu neile käisin vaatamas provansikeelset näidendit, kuulamas kontserte tamburii-nifestivalil. Kõik oli imeline. Ma armastan seda paika lausa uskumatult ja mul on tunne, et mu vaim on aastasadu tagasi sündinud siin, kuigi ma armastan oma kodumaad Eetit, siin aga on minu paradiis.”

Merike Riives oli kutsutud 2013. aasta maikuu Saint-Rémysse provansi keele ja kultuuri eest võitlejate, feliibrite aastakongressile aukülalisenä, kus ta astus üles provansikeelse tervitusega, mis maakeelde ümberpanduna kõlaks nii:

„Mul on heameel olla taas Provence'is. Viibisin siin neli aastat tagasi. Nägin Santo-Estello pidustusi Salonis, mida ma ei unusta kunagi. Salonis anti mulle austav tiitel: *sòci dóu Felibrige* [*Felibrige*'i välisliige]. Olen selle üle uhke. Vahepealsetel aastatel koostas in meid tõlkisin eesti keelde koos üheksa

kaastõlkijaga uuema provansi luule antoloogia. See on, kui lubate võrdlust, minu seniste tööde *mount-joio* [maamärk]. Kakskeelne (provansi-eesti) antoloogia ilmus tänavu aprillis. See sai teoks tänu minu ustavatele sõpradele *Felibrige*'ist, eelkõige tänu Jan-Marc Courbet'le ja Jõrgi Massieye'le. Raamatu eesmärk on tutvustada Eestis provansi kultuuri, millest seni teatakse väga vähe. Tahan jätkata kultuurivahendamise tööd Frederi Mistrali „Noorusmälestuste” tõlkimisega.

XIX—XX sajandi rikkast provansi luulest valisin 38 poeedi ja poetessi 140 luuletust. See on nagu mitmevärviline lillekimp. Eestikeelne pealkiri „Provence'i bukett” sündis mu peas juba töö alguses. Alles veidi hiljem avastasin, et 1823. aastal oli Marseille's ilmunud provansi poeetide koondkogu pealkirjaga *Lou Bouquet provençaou vo leis Troubadours reviondas* [„Provence'i bukett ehk taaselustatud trubaduurid"]. See oli nagu soe terвитus kahe aastasaja tagant!

Küsite võib-olla, kuidas sai kahe teineteisest nii kaugel seisva keele — eesti ja provansi keele kohtumine võimalikuks? Pealegi, kas minu maa nimi — teie kaunis keeles *Estounio* — on ehk kuidagi seotud teie keele verbiga *estouna* [imestama, imestust äratama, pr. k. *étonner*]?

Ei, siin pole midagi imestustäratavat: tänu armastusele keele vastu, tõlkija hingestatud tööle, tõlkimise nõiakunstile saab kõik võimalikuks — või peaaegu kõik. Hoolimata sellest, et Euroopa ajaloos ja kultuuris on kulgenud eri radadel, leidub meie kahe maa kultuuris sarnasust. Oleme „vähe-muste” seisus, asetsedes „suurte” ja „võimsate” kultuuride vahel, ometi teades: kultuure ei saa ega tohi jagada rohkem või vähem väärtuslikeks. See on hea põhjus olla solidaarsed võitluses oma kultuuride püsijäämise eest!”

Illustreerimaks eelöeldut, toon lõpetuseks „Provence'i bukettist” ära Merike Riivese tõlgitud Henri Féraud' luuletuse.

*Sügaval minu olemuses
peitub mu kodukandi
nõmmede ja metsade joovastav hõng
See lõhn on ka minu ihu lõhn
nii nagu segunevad anduvate armastajate lõhnad
Künkaharjal
tõusva päikese kiirtepärjas
tärbab elu alles rammestunud
õisest rahust
Minus kaiguvad armastaja armusõnad
selged kui allikavesi
kirglikud kui marutuul
soojad kui valminud puuvilja kuldne koor
Neis on minu keele muusika
mida ma kuulen mere kohinas
tuuleilist lummatud puulehe sosinas
minu tööka linna halas*

Kelle süda poleks hakanud kiiremini põksuma lugedes „Vendades Karamazovites” legendi Suurinkvisiitorist! Kujutusvõimeline tajub kohe, et siin peitub midagi põhimõttelist, ta tunneb „inimolu kiirtee” lähedalolekut. Mäletatavasti kritiseerib Suurinkvisiitor Kristust, kes on taas maa peale tulnud. Jeesus oli omal ajal inimesi usaldanud, jättes neile vaba tahte, et valida õige ja vale vahel. Ta arvas, et inimene väärib vabadust ja et see meeldib neile. Aga vana ja läbinägelik Suurinkvisiitor, kelle päevi lahutab Kristuse esimesest maa peal viibimisest poolteist tuhat aastat, teab, et asjad on tegelikult teisiti. Inimene võib algul küll vabadust tahta, aga saab peagi aru, et see on tema jaoks liiga raske koorem. Ühtlasi ei suuda inimesed oma vabaduses vallanduvaid egosid koordineerida, nii et tulemuseks on kõigi sõda kõigi vastu. Sellepärast on nad mõningase katsetamise järel valmis vabadusest loobuma, asetama selle tolle jalge ette, kes pakub neile vastu turvalisust ja stabiilsust, leiba ja tsirkust. Niimoodi on elu maa peal vahepealse aja jooksul juba enam-vähem korraldatud. Aga nüüd on Jeesus tulnud jälle ja hakanud inimestel pead segi ajama jutuga vabast tahtest ning igäihe kohustusest valida hea ja kurja vahel! „Miks sa tulid meid segama?” küsib Suurinkvisiitor. Tema hääles kõlab etteheide Jeesuse (tahtmatule) inimvaenulikkusele.

Tähtis on siinkohal see, et Suurinkvisiitor ei pea Jeesuse „mudelit” põhimõtteliselt valeks, ainult et see on n.-ö. tugevate tee, mis on sobilik väljavaliituile. (Muide, ristiusu varase ajaloo üks suuremaid õpetusalaseid vastasseise Augustinuse ja Pelagiuse vahel põhines mõneti analoogilisel seisukohtade erinevusel. Pelagius nimelt väitis, et kuna jumal on andnud inimesele vaba tahte, siis sõltub inimesest endast, kas ta läheb taeva või põrgu. Augustinuse meelest on inimene pärispatust märgistatud ja pole võimeline jumala abita õndsaks saama, elagu ta muidu ükskõik kui eeskujulikult.) Suurinkvisiitor ise kuulub mõistagi tugevate hulka, kuigi sellele üksnes vihjatakse — „meil õnnestus see asi juba peaaegu korda ajada”. Kes on see „meie”? Kirik? Kas igal ajastul — ka tänapäeval — on oma „meied”? Kui suur on säärase n.-ö. valgustatud isiku ühelt poolt altruistlik ja üldinimlik kohustus korraldada maist elu selle kõige laiemas sotsiaalpoliitilises tähenduses, teiselt poolt — kui suured on tema võimalused ja mis vahendeid ta selleks tohib valida? Mis ahvatlused ja ohud sellega kaasnevad ja milliseid sisetõrkeid tuleb säärasel indiviidil ületada? Need küsimused on igavesed ja ajaloost leiab neile väga erinevaid vastuseid. Nende ühisvaatlus ületaks aga kindlasti ühe kirjatüki piirid. Seepärast ma keskendun mõnele kirjandusteosele, kus nende probleemide üks või teine lahendus läbi mängitakse. Niisugune moodus tundub perspektiivikas ka sellepärast, et poliitkorrektsuse nõue kipub säärase probleemide reljeefsust mõnikord ähmastama. Aga kirjandusteose puhul

saab asju vanaviisi nimetada. Ühtlasi saan nüüd tegelda veel teisegi teemaga, mis ammu südamel; kõrvutada kaht eelmise sajandi mõjukamat antiutoopiat ja vaadata, kumb on rohkem märki tabanud. Need on Aldous Huxley „Uus uljas maailm” (edaspidi UUM) ja George Orwelli „1984”. Vähemal määral tuleb kõne alla kolmas märgiline teos, Ray Bradbury „451° Fahrenheiti”. Kõigi nende autorid on püüdnud kujutleda inimkonna tulevikku ja võimalikke ohte. (Muide, Huxley on oma vaimset võlga Suurinkvisiitori ees otsesõnu tunnistanud essees „New Brave World Revisited”).

Progress: kus, millal, kuidas?

Enne pean koormama lugejat põgusa taustavisanusega.

Utoopiate struktuuris on oluline element aeg. Progressi (või selle vastandi) idee aluseks on mineviku, oleviku ja tuleviku erineva kvaliteedi ja väärtuse teadvustamine. See ei käi niivõrd ühekordsete sündmuste — nagu sõda või ikaldus — kui üldisema elumustri kohta.

Nagu ikka, saame rääkida üksnes neist, kelle häält on ajaloos kuulda. Mida ajas tagasi, seda vähem neid suhteliselt on. Näiteks Vanas Roomas 3—5 % ühiskonnast (seega vähem kui kümnendik, keda peeti „varaga õnnistatuteks”). Maainimeste või „huumuse” kohta võime teha üksnes oletusi. Pleebsi elu oli värvikam, aga elu ja progressi kogesid nad ilmselt samamoodi.

Võib oletada, et progressi kogemiseks oleks lihtrahvas pidanud nägema silmanähtavaid ning jäävaid muutusi omaenda elutsükli jooksul. Seda polnud, sest stabiilne elu muutus toona võrreldamatult aeglasemas tempos kui praegu, samas oli eluiga lühem. Nõnda seisis aeg teatud mõttes paigal (lihtne näide — mõne toote hind püsis keskajal sajandeid ühesugune).

Kirjaoskajate või muidu eliidi puhul on aja tähtsust kultuuriti erinevalt käsitletud. Näiteks roomlased ei pidanud minevikust selle kõige laiemas tähenduses suuremat lugu (võrreldes näiteks hiinlaste või egiptlaste esivanematekultusega) ja nende ajalooteadus jäi mitme teise ala kõrval üllatavalt algeliseks. Sellele vaatamata tundsid nemadki kuld-, hõbe- ja teisi ajastuid.

Läbi ajaloo on muutunud see, mida kuldsuse või hõbeduse all mõeldakse. Pika aja vältel polnud selle kriteeriumiks mitte materiaalse tsivilisatsiooni võidukäik, looduse „alistamine” vms., vaid elukorralduse üldisem moraal-sus. Kas valitsejatel on arukust, õiglust ja teisi voorusi, kas inimesed on paremad või halvemad kui ennevanasti jne. Need väärtused olid tähtsad ka sellepärast, et nende olemasolu pidi aitama saavutada jumalate soosingut.

See ei tähenda, et halbade ja heade aegade üldisemad heiasused oleksid olnud lihtrahvale tundmatud. Aga need kahvatuvad progressiidee kõrval, mis vallandus uusajal. See oli seotud kapitalismi jõudmisega „huumuse” hulka. XVIII sajandi lõpul hakkas (alates Inglismaast) tööstus ja ühes sellega linnad kiirelt arenema. Selle kaudu muutus ka progressimõiste sisu. XIX sajandi esimese kolmandiku lõpust hakkab see üha enam samastuma materiaalse elukülje edenemisega. Viimane toimus tänu teaduse, tehnika ja tööstuse arengule nii kiiresti, et seda oli n.-ö. silmaga näha. Inimene mäletas, kuidas olid asjad olnud kaks aastakümnet tagasi, ja võis võrrelda. Maalt

linna minekuga paisati suured inimhulgad algul veel suuremasse vaesusse kui varem, mistõttu koos sotsiaalse kontrolli kadumisega hakkas lihtrahva moraal lonkama. Ometi oli neid, kes progressist osa said, võrreldamatult rohkem kui varasematel aegadel. Keskklass paisus ja eduusk kogus hoogu. Hakati arvama, et kord saavad edukäigust osa kõik.

Joovastus ei kestnud kaua. Läbinägelikumad märkasid peagi, et tehnilise tsivilisatsiooni areng tekitab probleeme, millega varem pole kokku puututud. Tajuti ohtu, et progress võib minna vääriti ja et tema eest makstud hind osutub liiga kõrgeks. See oli pinnas kaasaegse düstopia tekkeks. Hakkas meenuma vahepeal natuke unustatud Rousseau, kes oli kuulutanud, et tehnika areng ei ole muutnud inimest kübetki paremaks. Kuna Rousseau eluajal tehnika alles hakkas arenema, polnud ta sõnadel veel täit kandepinda. „Julia ehk uus Héloïse” ei olnud ka düstopia. Ometi, Rousseau kutsus looduse rüppe, ja — ütleme etteruttavalt — üks osa „Uue ulja maailma” paatosest ja protestist väljendub looduslaps Metslase kujus.

Esimene maailmateadvusse sügavama jälje jätnud düstopiate autor on ilmselt Wells. „Ajamasina” pessimism väljendub niihästi 8888. aastal valitseva olukorra kirjelduses kui ka tagasivaates teele, mis on inimkonna sinna viinud. Mäletatavasti näitab Wells inimtõu bioloogilist deformeerumist ja hargnemist kaheks haruks. (Seda suunda on jätkanud väga huvitav autor Olaf Stapledon.) Wellsi romaani „Kui magaja ärkab” märgigem sellepärast, et selles on kohati Orwelli eelkõla (selles toimub sotsiaalne revolutsioon alamklasside nimel, aga uued võimukandjad osutuvad peagi samasugusteks nagu endised isandad).

Utopia ning düstopia vaheline piir pole selge, ent teatud puhkudel võime neid siiski eristada. Vahel tundub, et utopiates on tehniline tsivilisatsioon iseväärtusena olulisem kui düstopiates. Vähemasti nii oleks loogiline. Utopiates leidub ikkagi midagi positiivset. Vähemasti taustana kuulub nende koostisse maaling elust, mille mugavamaks muutumisse on panustanud tehnika progress. Seevastu düstopiad tegelevad valdavalt elu sotsiaalse küljega. Utopiates jõuab inimkond mõnikord (tegelikult või näilikult) ka nn. Maslowi püramiidi tippu ehk kõrgemate eneseteostuslike küsimusteni. Düstopiates aga väärduvad kõige põhilisemad inimsuhted ning tehniline sujuvus näib seda kontrastina üksnes rõhutavat.

Asume nüüd vaatlema oma kaht objekti struktureaalselt ja funktsionaalselt.

Kõikides totalitaarsetes süsteemides võime täheldada mingit suurt ja üldist vastandust. Natsidel oli selleks konflikt härrarassi ja ülejäänute vahel, bolševikel eesrindliku ja tagurlike ühiskonnaklasside vahel jne.

Nii Huxley kui Orwelli maailmades võrsub konflikt massi ja eliidi polaarusest. Alamad ja ülemad on paigas sama kindlalt kui antiigis või keskajal. Seejuures täiesti avalikult ja häbenemata, kumbki kirjanik pole ette näinud tänapäeva poliitkorrektsust, mis massi ja eliidi olemust suhkruvõobastab. Ka ei tule mainitud teoste tegelastele mõttesse säärase polaarsuse otstarbekuse üle diskuteerida.

Erinevus kahe kirjaniku vahel on aga selles, kuidas mass ja eliit kujunevad. Huxleyle tekib ebavõrdsus juba sünnieelselt ja plaanipäraselt. Kvaliteetsemast lähtematerjalist (sugurakkudest) kujundatakse paremaid looteid, kehvematest kehvemaid (neid igaks juhaks veel vajalikul määral deformeerides). Juba aastaselt algab edasine töötlemine hüpnopeedia ja muu säärasega, mille toel kujundatakse lastel kas eliidi- või massinimese tingrefleksid ja üldine hoiak. Selle tulemusena on a) enam-vähem kõik inimesed oma kohaga hierarhias rahul ja b) ühiskonnas kehtivad harmoonilised proportsioonid kõrgelt- ja vähemarenenute vahel. Huxley ühiskond on totaalselt reguleeritud, seal ei ole tolknevaid otsi ega vabu valentse.

Orwelli ühiskonnas kehtib kolmikjaotus: Sisepartei, Välispartei ja proled (kusagil kaugel on veel ääremaade orirahvad). Proled on arvukuselt mass, aga erineb kvaliteedi mõttes Huxley alamklassidest, s. t. pooldebiilsetest gammadest ja üpsilonidest. Oma tasemelt on proled pigem sinikraed (Huxley skaalal siis beeta miinused või natuke allpool).

Seetõttu on mõisteta, et kui „1984” peategelane Winston Smith juurdeleb prolede olemuse üle ja isegi ihaleb neid, siis Huxley keskne tegelane Bernard Marx ei tunne ega saagi tunda gammade ja üpsilonide vastu mingit sümpaatiat.

Niihästi Välis- kui eriti Sisepartei liikmed valitakse välja noores eas komplektestidega. Sünnipära pole oluline, rass samuti mitte (Siseparteis on juute, neegreid, puhastverd indiaanlasi). Huxley maailmas pole rassist otseselt juttu, peategelased on kõik valged. Mustadelt saadud supermuna-rakkudest toodetakse mitmikuid, kellest tulevad alamklassid. Orwelli Siseparteis on 2 % ja Välisparteis 13 % kogu rahvastikust. Huxley alfade proportsiooni pole mainitud, aga see tundub umbkaudu samasugune.

On tunnuslik, et mõlemas teoses toimub põhikonflikt eliidi sees. Huxleyle on see paari nonkonformse alfa vastasseis ortodokssete alfade ja ühiskonna kontrollijate-kontrolöridega. („Väljastpoolt tulevat” alternatiivsust ei esinda rõhutatud alamklassid, vaid looduslaps Metslane.) Orwellil on vastasseis Sisepartei ja Välispartei üksikute esindajate vahel. Massis ei näe kumbki eituse mõõdet. Algul Winston Smith küll arvab, et „proledel on lootust”, aga see on lootus isikliku elu „ehedusele”, mitte maailmakorra muutmise võimele.

Massiühiskond

Düstoopiad on alati näinud ohtu industrialiseerimises ja standardiseerimises. Algul konveierilt tulevates esemetes ja teenustes, peagi ka massimeedia vaimsetes saadustes. Kui vaatame sotsiaalkriitikat avaramalt, näeme, et esimese suhtes on kriitikat aja jooksul vähemaks jäänud, ilmselt tänu mõistmisele, et standardiseerimine on paratamatu. Sadade miljonite elujärge ei ole parimalgi tahtmisel võimalik tõsta igaühel eriviisiliselt, mille ilmekaim näide on suured elamurajoonid enam-vähem ühesuguste majade ja korteritega. Seda energilisemalt on osundatud massikultuuri nivelleerivate mõjule. Viimast ei käsitleta kui materiaalse olme kaasnähet (põhimõttel „olemine määrab mõtlemise”), vaid kui iseseisvat nähtust, mis on (kellegi?)

sihipärase tegevuse tagajärg. (Sellest on võrsunud romantiline kliše, nagu olnuks inimesed vanasti igäiks isemoodi ja huvitav.)

Meenutagem, et sotsiaalkriitikute ja düstopikute meelest on niihästi materiaalse kui vaimse standardiseerimise taga kindel arvestus. Mida sarnasemad (või vähemasti tuntumad ja kontrollitavamad) on variandid, millega inimestel on võimalus oma vajadusi rahuldada, seda lihtsam on neid inimesi endid kontrollida. Massiühiskonna edenemisega suureneb alati inimestega manipuleerimise võimalus, sest kogu ühiskond on rohkem teljestatud ja selle masinavärgi hammasrattad haakuvad tõrgeteta.

Utopiaid seostatakse harilikult küllusega, kuigi näiteks Thomas Moruse „Utopia” on askeetlik, inimesed on seal õppinud oma vajadusi mõistlikult minimeerima. Ka düstopiad ei ole ses mõttes ühesugused. „1984-s” kehtib defitsiidimajandus ja hirmuvalitsus, eliidi kontroll masside üle põhineb suurel määral hüvede kinkimisel või keelamisel. „Uues uljas maailmas” näeme aga materiaalset küllust, ihade rahuldamine on ametlik ideoloogia. („451° Fahrenheiti” asub selles mõttes kusagil vahepeal.) Teadlaseharidusega Huxley põhjendas oma ühiskonnamudelit sellega, et — nagu olid näidanud Pavlovi ja teiste eksperimendid — elusolendeid saab pikas perspektiivis kuulekamaks muuta just hüvituste abil. Kindlam viis massidega manipuleerimiseks on lasta inimestel, kes on nõutaval viisil käitunud, oma ihasid pidevalt rahuldada, hüvitada head käitumist. See on kindlam, kui hoida neid hirmus ja puuduses, ehkki lühiajaliselt võib viimane efektiivsem olla.

Johtuvalt sellest on Huxley massiühiskonnas ostmine ja kulutamine voo- rused, mis Orwelli maailmas on mõistagi võimatu (nagu see oli ka N. Liidus). Siiski on nende ühiskondade peamine mõte sarnane. Me oleme harjunud seostama totalitarismi jõhkru, vägivalda ning vangilaagritega, aga see on asja väline külg. Tähtis on maksimaalne kontroll oma liikmete üle ja ter- viku prioriteet indiviidi ees.

See ei tähenda, nagu oleks kõik suhteline ja nagu ei võiks hedonistliku või askeetliku dütopia asukad oma elu väga erinevalt kogeda.

Võtame või dissidentide kohtlemise. UUM on ses mõttes täitsa hele. Kõik sealsed „isemõtlejad” on pagendatud kaugetele saartele (Bernard saadetakse Islandile, Helmholtz valib — *sic!* — Falklandi). Kuigi on ilmne, et neis paigus pole võimalik kõiki oma ihasid metropoli tasemel rahuldada, ei oota neid ees ei vasekaevandus ega täide tapmine kasarmunaril. Peamine on, et nad saavad seal segamatult tegelda südamelähedase vaimutööga ja suhelda omasugustega! Võib arvata, et nad elavad seal nagu Novosibirski „akademgorodokis” või Silicon Valleys (miks mitte ka „Klaaspärlimängu” Kastaalia vaimuprovintsis). Pole ime, et kontrolör Mustapha Mond ütleb end noormehi natuke isegi kadestavat.

Mälu ja Kõrgkunst

Tähelepanuväärne, kuidas mõned probleemid, millest võiks arvata, et need on *www*-ajastu tagajärg või äärmisel juhul pärit 1950.—1960-ndatest, kuu- luvad hoopis varasemasse aega. Enamik sellest, mida on tavaks kritiseerida tänase ühiskonna ja kultuuri puhul, hakkas kuju võtma juba eelmise sajandi

esimesel kolmandikul. Tundlikul ja laia silmaringiga isikul piisab tendentsi tabamiseks ju vähesest. Nii näiteks tegid mitmed intellektuaalid 1920.—1930-ndail esimesi samme astuva raadioringhäälingu najal järeltõlge kogu massimeedia mõjust kõrgkultuurile, mida IT-ajastu on üksnes kinnitanud.

Kõikides vaadeldud düstoopilistes ühiskondades on elitaarne kultuur likvideeritud ja massimeedia tähtsus erakordselt suur. On oluline, et viimane ei funktsioneeriks vabaturul, vaid tsentraliseeritult, riikliku propagandatalituse kujul.

Sellega haakub mälu põlustamine kõige laiemalt. Võimurite-sotsiaalinseneride meelest on see vajalik inimese õnne jaoks, sest liigne teadmine varem olnust pärsib tahet ja raskendab lülitumist tervikusse. Mäluvastane kampaania võib olla rohkem või vähem aktiivne ning agressiivne. Orwellil kirjutatakse ajalehti ümber, Bradburyl on raamatute hävitamine teose juhtmotiiviks, UUM-is on ligipääs raamatutele rangelt reglementeeritud. Vähegi laiemale publikule on ainsaks lugemisvaraks meelelahutusajakirjad.

Isiklikku ja kollektiivset mälu tuleb siinkohal käsitleda koos, ühe läbilõikamine on teise hävitamise eeldus. Kuna ka inimsuhted, iseäranis sugulusidemed kätkevad endas mälu, tehakse kõrgemalt poolt kõik, et seesugused vahekorrad oleksid võimalikud formaalsed ja invariantse, s. t. asendatavad. Mida vähem on inimelus vertikaalmõõdet, seda rohkem on seal horisontaalset. Üksiolemist peetakse patuks (eelkõige UUM-is, samuti Bradburyl, Orwellil välistab selle Suure Venna jälgiv pilk).

Ametlikuks ideaaliks on olla koos ja kuulata sama ajupesu. Riik ei maga! UUM-is pühitsetakse Fordi Päeva, toimuvad Kogukonna ühislaulmised ja solidaarsusteenistused. Tunnuslik, et kui Bernard Marx üksnes teeskleb, et ka tema satub nendel üritustel koos teistega ekstaasi, ja tunneb sellepärast ebamugavust ja piinlikkust, siis Winston Smith tajub hirmuga, et ta peaaegu et hakkabki uskuma!

Soositud pole pikaajalisem kiindumus või sõprus, igasugust sügavat tunnet ühe inimese vastu peetakse potentsiaalseks ohuks. Orwellil on paarisuhte ainus eesmärk riigile lapsi toota. Huxley pudeliklooniidil pole esivanemaid ega järeltulijaid. Mõistetavalt puuduvad UUM-is surnuaiad, mille tähistused võiksid meenutada eelnenud aegu. Põlvkondlik mälu seega sama hästi kui puudub. Ja kuna hedonismis on uute asjade pidev muretsemine kohustuslik ja defitsiidimajanduses on asju lihtsalt hirmus vähe, siis pole totalitaarse ühiskonna liikmele ette nähtud isegi vanu ja armsaks saanud esemeid, mis võiksid mälu toetada.

Samasugustel põhjustel ei tolereerita süvakunsti. See on ohtlik, sest tegeleb individuaalse saatusega, soodustab iseseisvat mõtlemist ja hälbi-mist pealiinist. Dramaatilised elamused võivad rahva meele ärevaks teha ja kokkuvõttes vähendada ühiskondlikku harmooniat. Bradbury ja Huxley ühiskondades on kunstilooming juba programmiga kõrvale heidetud. Luua tohib ainult põhiliinis, see-eest külluslikult.

Põlu all on ka n.-ö. puhas teadus. Teadusliku uurimise vabadus soodustab mõtete uitamist, mis võib viia ametlikes tõdedes kahtlemiseni, olles

seega subversiivne. Mõtlemine peab olema konkreetne, suunatud kindlate üldaktsepteeritud eesmärkide saavutamisele. (Mustapha Mond teab, et elu mõte on elus endas ja selle säilitamises. Ei tohi lasta teadusel omaenda head tööd hävitada!)

Vahelduseks natuke tehnika-alast pudipadi. Paaril Bradbury tegelasel on kõrvas kuulike, mis võimaldab kauge maa tagant rääkida-kuulata, mõneti sarnane mobiiltelefoniga. Niihästi Orwellil kui Bradburyl kohtame lame-telerit. „Fahrenheitis” võib see vastavalt omaniku jõukusastmele katta ühe või kõik neli toaseina, luues totaalse juuresoleku efekti. Viimast võimendab nimemuutmise seadeldis (äpp?), millega iga vaataja võibki justkui olla saatekülaline. Samas pole ükski olulisem kirjanik ette aimanud mitte midagi internetile ligilähedastki. Küll aga osutaksin siinkohal ühele kummalisele välgatusele Mihhail Bulgakovil, kes pole ju üldsegi klassikaline ulmekirjanik. Nimelt on Wolandil klaasist (maa)kera, mille pinnal võib suvaline punkt avarduda reaalmõõtmeliseks, näidates, mis selles maailma paigas parajasti toimub. Kas ei meenuta see natuke *Google Maps*’i või mõnd teist kaardisüsteemi, kus ekraanil pöialt ja sõrme laiali nihutades saad lõpuks näha omaenda maja ja kõrvalhooneid?

Utopia kontseptsioon

Huxley maailmast — eliidi liikmete vahelise konflikti tagant — vaatab vastu laiem ja süsteemsem vastandus. See puudutab liigi kui terviku ning indiviidi suhet. Viimasega on tegemist igasuguses ühiskonnas. Mis vahekorras on vabadus ja turvalisus, indiviidi ihade täit(u)mine ja kogukonna hea käekäik? Kui palju peab indiviid end liigi huvidele allutama? Kes selle määrab ja kes kontrollib täitmist?

Utopia on selles suhtes leebelt range, liik trumpab indiviidi. Kõik utopiad kätkevad endas vaikimisi eeldust, et iseenda hooleks jäetuna ei saavuta inimkond kunagi optimaalset eluviisi ja võib end vabaduse anarhias ruineerida või koguni hävitada. „Vabaduse utopia” on seega mõistealane vastuolu. Nagu öeldud, puudub utopia ja düstopia vahel põhimõtteline tihe eraldussein, erinevused on kvantiteedis. Düstopiat võib vaadelda kui liigvalvast ja -kartlikku ühiskonda.

Palju on mõtiskletud olukorra subjektiivsest kogemisest, ja nimelt, kas seda kohustuslikku osalust sipelgapesas, enda allutamist ei või tajuda õnnena? Õigemini, kas seda *ei tulegi* tajuda õnnena? (Siin taga on pikk ühiskonnafilosoofiline ajalugu. Fichte oli uuemal ajal vist esimene, kes arvas, et indiviidi kõrgem eneseteostus võib seisneda rahva eluga ühtimises, see oleks n.-ö. osalemine kollektiivses projektis.) Fašistide, natside ning bolševike käes muutus see osalus kõrgeimaks riiklikuks põhimõtteks, millele tänane isikuvabaduse ülimaks pidamine on pendlivõnkena mõistetav reaktsioon.

Lülitugem hetkeks ühiskonnakujundaja-sotsiaalseneri lainepikkusele. Selge, et asjad ei tohi areneda omasoodu ja erinevad inimrühmad peavad tegutsema neile määratud sektoris või aedikus, sest nii on kindlam. Võiks arvata, et kui karjane on selle saavutanud, on ta muredest suhteliselt prii.

Tasalülitatud mass sööb, sigib ja lahutab meelt, ühtlasi kannab järjepidevust. Kas nii ei või jätkuda põhimõtteliselt igavesti? Paraku mitte, sest elu ei seisa paigal ka kõige stabiilsemas ühiskonnas ning tuleb reageerida muutustele. Ja nende puhul ei saa lähtuda massile mõeldud propagandast. Järelikult on tarvis natuke ka neid, kes poleks ajupestud, kel on säilinud selge pilk, vaba tahe, kujutlusvõime ja muu säärane. See ei tähenda „kõrgemat tarkust” ehk metafüüsilist eneseteostust, vaid olukordade realistlikku hindamist, võimet eristada soovitud tegelikkusest jne. Ei ole oluline, et neid leiduks erakutena kõrbes või vandlitornis, neid on tarvis „tüüri” juurde või selle lähedusse. Nemad on need, kellele on teada niihästi kehtiva korra kehtestamise ja säilitamise viisid kui ka kõige selle aluseks olev algoritm. Selle viimase poolest võiksid niisuguste isikute protokujuks olla vana-aja gnostikud. Väiksearvulisse sekti kuulujad valdasid salateadmust, kuidas mõjutada ja kujundada olutervikut. Ent konkreetsete viiside teadmise tähenduses on nad lähemal revolutsiooniliste, isearanis totalitaristlike parteide tuumikule.

UUM-is mainitakse lisaks ühele peategelasele Mustapha Mondile veel seitset maailmakontrolööri (eri regioonide ülevaatajaid).

„1984-s” on keskne partei siseringi kuuluv O’Brien, kes teab liigagi hästi, „kuidas asjad on”.

„451° Fahrenheiti” annab sama rolli tuletõrjajate-raamatuhävitajate brigadirile Battyle.

Need inimesed ei ole meie mõistes tehnokraadid, saati veel ebaintelligentsed tarikad. Nad on läbinägelikud. Vähe sellest, et nende kappides luku taga leidub raamatuid — nad on neid ka lugenud ja oskavad hinnata! Oma isiklikus „arvepidamises” teevad nad näiteks selget vahet massimeedia rämpsul ja kõrgkirjandusel. Neid endid kunst ei „riku”, sest nad on juba niigi kõrge teadlikkusega ja näevad laiemat pilti.

Mõistetavalt kerkib küsimus, kas sääraseid inimesed ei õõnesta ühiskonda, ei hakka stabiilsust ohustama? See oht on olemas. Orwellil ei karda Sisepartei prolesid (massi), vaid Välisparteid (keskklassi), kelle ohjes hoidmiseks Mõttepolitsei peamiselt ongi. Just nende tarvis kirjutatakse ümber ajalehti. Hedonistlikus utopias on asi natuke teistmoodi. Ka alfad lülituvad „üldisesse harmooniasse”, aga teistel alustel kui ajupestud sipelgad. Nagu ütleb Mustapha Mond: alfad ei ole pimedad loomad (s. t. nagu kõik peale nende ja beetade), aga nemad allutavad end „uue ulja maailma” reeglitele teadlikult, mitte propaganda ja geneetilise programmeerimise tulemusena. Siit ülim nõue: neilt, kellele on jäetud vaba tahe, oodatakse enim. Nemad saavad mõistusega aru, kuidas on õige, mille nimel „mäng” käib, ja mängivad kaasa. („See on nende kohus olla lapsik, isegi vastupidiselt nende kalduvustele.”)

See, kuidas alfade südametunnistusele koputatakse, et nad oma vaba tahet vääralt ei kasutaks, meenutab, kuidas valitud kommunistidele, enne kui neid Läände ekskursioonile lasti, loeti nõukogude ajal epistlit, missugune eriline vastutus sellega kaasneb ja kuidas nad ei tohi lasta end pimestada sellest, mida piiri taga näevad.

Kui käibib legend valgustatud monarhist, siis miks mitte valgustatud diktaatorist? Esiteks pole autoritaarsus veel totalitaarsus. Teiseks kipuvad just üsna ähmased tegelased sageli arvama, et nende päralt on selgem pilk ja kõrgem tarkus. Asja komplitseerib see, et suur eneseusk ongi karisma tekkimise vältimatu eeldus. Nii on muidu üsna keskpärase vaimsete võimetega isikutel õnnestunud tõusta tüüri juurde ja hakata „sotsiaalseneneridenä” ühiskonda uueks looma. Näiteid pole eelmisest sajandist raske leida. Kui diktaatoritel alguses ka pole kinnisideid või meeletetteid, siis need tekivad aja jooksul kindlasti. Seepärast on just nende ümbrusse vaja halle kardinale ja propagandameistreid, nõunikke ja teisi tegelasi. Sääraste isikute olemasolu on kasulik mõistagi totalitarismi enda seisukohalt, nad aitavad selle iga pikendada. Võib-olla oli ka N. Liidu nii järsu kokkuvõttesemise põhjuseks reaalsusetaju täielik kadumine vananevas võimuladvikus, võimekate küünikute vähesus. Gorbatsšov ei purustanud kujutlusmaailmas elamist, vaid asendas vanad fantaasiad veidi värskematega.

Orwell on oma ühiskonnas sellest „mööda hiilinud”, pakkudes võimalikuna välja mõtteviisi, mille puhul täpsem pilk, adekvaatsem tegelikkusetaju ning selle valikuline tõlgendamine eksisteerivad üheskoos (nii on kirjas Goldsteini traktaadis) ja peaaegu samaaegselt. See on *tour de force*. Säärane topeltemõtlemine on kindlasti olemas, kuigi on küsitav, kas see saab oma süvakujul massiliselt levida. Ajalugu pole seda siiski kinnitanud, totalitaarse partei enamiku liikmete kaksikteadvus oli lihtsam. Nad olid tööajal üks ja muul ajal teine. See, et inimene hakkab oma teguviisile õigustusi otsima, on kolmas asi. Tundub ka, et kui orwelliliku topeltemõtlemissel varal on võimalik masinavärki käigus hoida, siis võimu haarata ei ole sellist mõttetehnikat viljeledes võimalik.

Praktikast on teada juhtumeid, kus luuludest lähtuva eluvaatega inimestel on pikas perspektiivis konkreetsete asjade suhtes erakordselt selge pilk. Tüüpiline näide on Goebbels. Ühelt poolt oli ta veel suurem ja jäigem antisemiit kui Hitler (kes taktikalistel kaalutlustel võis selleski teha ajutisi kompromisse), aga tema päevikud osutavad, et ta teadis igal etapil enam-vähem täpselt, „kuidas asjad on” — rahva meeleoludega, sõja võitmise võimalustega, rahvusvahelise õigusemõistmise karmusega jne. Aga see ei ole Orwelli topeltemõtlemine. Leninil ei olnud üldse vaja mingit topeltemõtlemist, kui ta bolševistliku riigipöörde läbi viis.

Eelnenu põhjal küsigem: kumma kirjaniku tulevikuvision on rohkem täide läinud?

Utoopiatega on nagu ennustustega üldse: mida kaugema aja peale neid teha ja mida täpsemalt püüda ette näha konkreetseid detaile, seda suurem on tõenäosus eksida. Huxley oli algul arvanud, et tema kirjeldatu võiks kätte jõuda kuue või seitsme sajandi pärast. Hiljem nihutas ta seda tunduvalt lähemasse tulevikku. Ikkagi on see aeg tunduvalt kaugem Orwelli-maailmast, mille tegevus võinuks vabalt 1984. aastal toimudagi. Seepärast pole ka imestada, et Huxley on mõnes kohas mööda pannud.

Ühtaegu tuleb arvestada, et UUM ilmus enne, „1984” aga pärast Teist maailmasõda (vastavalt 1933. ja 1948. aastal). Kuigi Hitleri-maailma olemus võis selgemapilgulisele nähtav olla juba 1930-ndail ja Orwelli teos valmis siis, kui Stalinit jätkus veel viieks aastaks. Orwell suri üks aasta pärast „1984” ilmumist (1949). Huxley elas kauem ja sai tagasivaatavalt reflekteerida. Aga ta oletas isegi veel oma mammutessees „New Brave World Revisited” (1964), et lähema kahekümne aasta pärast (s. o. siis 1980-ndateks) on enamik arengumaid, kus elanikkond kiirelt kasvab, muutunud kommunistide eeskujul totalitaarseks ja kuuluvad Moskva leeri, ohustades Ameerikat. Huxley meelest sünnib tema uus uljas maailm just suurte aatomisõdade järgsest kaosest, kui inimkond on vabatahtlikult loobunud oma senistest ideaalidest ja valinud turvalisuse (s. t. võtnud omaks Suurinkviisitori ettehooldusliku mõtteviisi). Muide, ka „451° Fahrenheiti” mainib möödunud aatomisõdu ja üks säärane puhkeb just teose lõpulehekülgedel, kätkedes võimalusi uueks alguseks. (Nagu puhastav äike „Külmale maale” finaalis!) „1984-s” käib permanentne, ent enam-vähem traditsiooniline sõda (kuigi tänaselt vaateveerult ei saaks me selles kindlad olla, sest tegu võib olla virtuaalse manipulatsiooniga).

Huxley eugeenika-alased visioonid pole täitunud. Kuigi on raske uskuda, et UUM-i hiiglaslik „inimhaudejaam” oleks ka muidu sel kujul materialiseerunud, on kindlasti võimalik, et eugeenikale pööratakse praegu suuremat tähelepanu, kui natsid poleks seda täielikult diskrediteerinud.

Ka meelemürkide asjus ennustas Huxley valesti. Teatavasti eksperimenteeris ta enda kallal psühheedeelsete ainetega ja oli arvamusel, et nende abil võib tulevikus lahendada ka laiemaid sotsiaalseid probleeme (näiteks pakuda massidele lihtsaid lõbusid). Vaevalt ta kujutles, et enamikus riikides on tema poolt soovitatud ainete käitlemine tänini kriminaliseeritud.

Huxley kirjutas oma essee tagasivaatavalt, et kuigi Orwelli mudel kehtib veel mitmel pool maailmas, siis kaugem tulevik kujuneb selliseks nagu temal. Seda näib kinnitavat tõsiasi, et külma sõja võitis Lääs, N. Liit (mis seisis kirjutamise ajal Orwellil silme ees) on kadunud ja padurepressiivseid riike on jäänud mõni üksik. Tarbimisühiskond on globaalselt võidukas ega piirdu liberaalse ühiskonnaga, juhitevates demokraatiates — nagu Hiinas — tarbitakse sama hoogsalt. Siiski, mis laadi ühiskond meil (pean silmas Õhtumaad) praegu ikkagi on?

Kui otsustada hedonismi leviku, hetkele elamise, suhtelise turvalisuse, ajupesululuse, mälu kaotuse jt. tunnuste järgi, siis võiks Õhtumaad taas väisav Voltaire'i Micromégas arvata, et siin ongi uljas uus maailm. Mõne aja pärast arvab ta ometi, et ruulib siiski Orwell. Mitte üksnes sellepärast, et kõik kohad on täis ekraane (ta saab peagi aru, et neid võib kauemaks välja lülitada kui 30 minutit ööpäevas, nagu oli siseparteilaste privileeg), vaid et meil kohtab *new speak*'i, uuskeelt. Meie kõnes on palju metafoore ja ümberütlemisi, samuti rohkelt sõnatüvedest tehtud lühendeid ja neist kokku pandud liitsõnu. Siiski näeb Micromégas üsna pea, et erinevusi on vähemalt

kaks. Esiteks pole meie uuskeele grammatika ideoloogiliselt sel määral „laetud” nagu Orwellil. Lühendamise taga on sageli lihtsalt ökonoomsus, efektiivsus või ka korporatiivse ühtekuuluvuse rõhutamine. Muidugi ei saa säärane keel olla ideoloogiliselt täiesti neutraalne ja ka näiteks USA ringkondade uuskeel edastab mingil määral mõtteviisi ja inimkäsitlust. Ent seda keelt ei looda teadlikult riikliku ideoloogia tasemel nagu „1984-s”, vaid see kujuneb spontaanselt. Selle kasutus piirdub teatud ühiskonnatasandiga ja on vabatahtlik, traditsiooniline keelekasutus säilib.

Kui Micromégas süüvib nii-öelda ühiskonna alustesse, avastab ta üllatunult, et massimeedia, inimestega manipuleerimise ja muu seesugusega paralleelselt eksisteerib peaaegu jumalikustatud isikuvabadus. Enamik on tasalülitatud, ja rumalad ongi suures ülekaalus, aga ometi on ka arukate absoluutarv küllaltki suur.

Vaba tahe on säilinud suhteliselt paljudel ja iseseisvalt mõelda suutvate inimeste skaala on igakülgsest liigendatud. Ja võib-olla peamine — kellegi saatus pole jäigalt ette määratud, sotsiaalne mobiilsus on täiesti erinev niihästi „1984-st” kui UUM-ist. Eliit niihästi pärandub kui ka uueneb pidevalt värske vere värbamise teel.

Samas pole inimkond astunud sammu, mida on soovmõelnud ka Hesse oma „Klaaspärlimängus”. Mäletatavasti oli inimkond seal pärast suurt allakäiku ja vintsutusi aru saanud, et vaimse tegevuse jaoks on tarvis luua eritingimused, oasid, kus tarkust taastoodetaks ilma otsese praktilise kasuta. Selle tulemusena olid loodud Kastaalia, Ordu, Waldzell ja muu. Meie mõttekojad, millest enamik on päevapoliitika teenistuses, on selle kahvatud varjud.

Vaadeldud düstooapiates valitseb stabiilsuse ja vabaduse vahel pinge, nende kahe vahel tuleb valida. „Uues uljas maailmas” päädis see Metslase enesetapu ja Bernardi pagendamisega. Orwellil tasalülitatakse mõtlev inimene Winston Smith eriti piinarikkalt. Bradbury raamatu lõpul jääb mulje, et tekkimas on vaimne geriljaliikumine. Kõigil kolmel puhul on asi draamaatiline. Seevastu tänases heaoluühiskonnas on konflikt isiku ja ühiskonna vahel pehmenenud või pigem hägustunud. Düstooapiate dilemmadest laveeritakse mööda, lepitatakse lepitamatut, tahtmata loobuda millestki. Mitte kas vabadus või turvalisus, vaid vabadus ja turvalisus. Niihästi õigus ajupesule kui ka õigus olla ülimal määral isiksus. Õiguse kõrval konformeeruda ja lasta enda eest otsustada on ka õigus ja isegi hea toon olla vaba kodanik. Kuna mõlema arhetüübi järele on nõudmist, siis peavad mõlemad turule mahtuma. Kaupmees muigab: vabadus või orjus, peaasi et oleks kasulik.

Vahel väidetakse, et kodanikuvabaduste piiramine on Läänes tõusev trend. Siin tuleks olla ettevaatlik. Kerge on ühiskonna läbipaistvuse ning avalikustamisega lagedale tulevat hakata pidama millekski uueks ja erakordseks. Sel puhul meenutame, et UUM-is pole pealtkuulamisaparaate. Bernard ja Helmholtz arutavad oma (subversiivseid) teemasid, ilma et neil tuleks pähegi öördajaid karta. Nüüdismaailmas on nuhkimine tänu IT-

süsteemidele muutunud üheks aktuaalsemaks probleemiks. (Ja kas pole Orwelli kahes suunas töötav teleekraan jahmatavalt sarnane veebikaameraga, mille „silma” mõni teadja kodanik kinni kleebib, et keegi teda ennast selle läbi jälgida ei saaks!?) Anakronismid on inimlikud. Pole mingit põhjust arvata, et varasemate sajandite võimurid poleks suurima heameelega oma alamate eraelu järele nuhkinud, kui neil oleks vaid selleks tehnilisi võimalusi olnud. Tehnikasaavutused muudavad natuke ka inimest kui niisugust, aga suhteliselt aegamisi ja pealispinnalt. Sageli nad lihtsalt toovad tema loomupärased kalduvused esile, pakkudes vastavaid võimalusi, niihästi tehnilisi kui moraalseid.

Kuigi võib tunduda, nagu oleks Suur Vend alles tänapäeval tõeliselt ärganud, olles tehnilises mõttes võimekam kui kunagi varem, on ta samas ilma erilise sanktsioonijõuta, sest tal puudub ju käepikendus vägivallaaparaadi näol. Ta nuhib, aga jätab andmed enda teada või kasutab kaudselt ja mittepoliitilistel eesmärkidel. Ta ise on parajalt korrumpeerunud vennike, s. t. ta ei aja puhtalt „ideeasja”, vaid jagab nuhkimisandmeid turutootjatega.

Paparatsode palkamine ja nende eest kaitsmine on võrdselt arenenud „tööstusharud”. Seda kõike nimetatakse ka pluralismiks, mis kõlab kui käsk ja prohvetid. „Ülalpool” soovitakse kõikidele anda kõike, ja seda tahetakse ka allpool.

Micromégas kratsiks kukalt. Teoreetiliselt ei tohiks nii vastandlikud suundumused koos eksisteerida. Ta järeldab: inimene ei ole pikemas perspektiivis süsteemselt ning järjekindlalt tegutsev olend. Samas ta möönab, et väikestele käärimistele ja protestidele vaatamata ei paista see praktikas enamikku segavat — seni, kuni on ruumi ja pole jõutud oma piirideni.

Väga üllatunud oleks Micromégasi rollis aga Huxley ise, sest tänased Metslased käituvad hoopis teistmoodi. Nad ei tunne hingeahastust, et pühad väärtused on tiritud muljeahne publiku ette. Nad ei tapa end Shakespeare'i õilsatest tegelastest inspireerituna. Vastupidi, enamik on aru saanud, et siin peitub hea äri. Nad näitavad end meelsasti. Igal õhtul tantsivad nad oma suguharutantsu kohalikus „suurtelgis” järjekordsetele turistidele. Vähe on veel saari ja džungleid, mis poleks muudetud metslaste teemaparkideks.

Niisiis tundub, et suuremal määral on täitunud Huxley visioon. Vähemasti paistab olevat väljaspool kahtlust, et enamik ihaleb just seda. Siiski pole kattuvus täielik. Inimesed on küll suurel määral muutunud massiolenditeks, aga mitte nii monofunktsionaalseteks, nagu düstooapiates vahel kirjeldatud. Nad on ikka natuke keerulisemad, natuke ambivalentsemad. Raske muidugi öelda, mis on Huxley tegelaste puhul autori kunstikavatsus, mis tema kujutamiskiisi iseärasus, tema kui kirjaniku omapära. Aga natuke õõnesfiguurid või konstruktid nad on, võrreldes Orwelli lihast ja verest tegelastega. Nii et tundub, nagu pärineksid meie tänane keskkond ja suhted natuke juba „Uuest uljast maailmast”, aga paljud inimesed on tõstetud sinna elama „1984-st”.

Isegi südant valutavad Winston Smithid pole tänasest maailmast kadunud. Miks läheb see tegelane meile nüüdki veel südamesse? Kuna Orwelli inimestel ei ole kujundatud tingreflekse, vaid nad on oma rollidesse ja kastidesse surutud, siis on selles maailmas pingeid märksa rohkem ja ühiskonna õnnelikkuse määr tunduvalt madalam. Õnnetus ja ebastabiilsus on alati vaatamängulisemad kui õnn ja turvalisus. Orwell nägi inimesse sügavamale kui teised düstopikud, keda huvitas eeskätt mudel. Mäletatavasti ei piisanud O'Brienile, et inimene konformeeruks, s. t. võtaks väliselt omaks mängureeglid (nagu see kujunes Idabloki argipäevas, kus me kõik õppisime varjama oma vastalisust välise riigitruuduse maski all). Ei, inimesele ei tohtinud jätta isegi sisemist vabadust, teda tuli vaimselt murda, nii et ta tõesti hakkakski uskuma. See oli tõeline, mitte pseudometamorfoos. Siinkohal meenub Stalin, kelle arvates ei tulnud vastast ära tunda üksnes tegude, vaid usu järgi. Ta ütelnud Beriale, et rahvavaenlane pole üksnes see, kes saboteerib, vaid see, kes kahtleb parteiliini õigsuses. („Ja neid on palju ja me peame nad likvideerima.”)

Nagu öeldud, tänane uljas maailm sallib Winston Smithe ülihästi. Nood peavad ikka võitlust selle nimel, et võiksid öelda „kaks korda kaks on neli”. Nende vaigistamiseks ei piinata neid toas nr. 101, pea rotipuuris, vaid nende hääled upuvad kärasse, mis rõõmuga kuulutab, et $2 \times 2 = x$. Algupärane Winston vajas meelekindlust, et mitte hakata ise vastupidist uskuma. Täna läheb tal seda eriti vaja, sest kiusatus on suurem kui kunagi varem. See võib tunduda masendav, ometi peab olema Foucault' mõõtu elukauge fantasöör, et arvata, nagu oleks dissidendile meeldivam lasta endal keel füüsiliselt suust kiskuda, selmet seda suhtelisel tühikäigul loksutada. Et Winstonil on täna see võimalus, see ongi progress, ongi tsivilisatsioon!

Sajad mõttetargad läbi ajaloo on kinnitanud, et igasuguse meelerahu ja õnne eeldus on oma koha äratundmine (milleks sa sobid, kelleks oled loodud jms.). Seoses sellega võib kõikidel olla ka isiklik väärikus. Aga ei ole, inimene käitub nagu rahutu paavian. Ta on kade ja edev, arvab üha, et väärib muud, et teised takistavad teda jne. Huxley oleks nagu aru saanud, et kasvatus ja õpetamisega ei saavuta inimene kunagi harmoonilist valgustatust. Nii et kindlam on see asi tehnoloogiliselt korda ajada, anda inimesele vastav enesetunne kohe kaasa. Tulemusena ongi õnnelikke palju rohkem kui õnnetuid.

Võtame või Winston Smithi. Praegu ta pekstakse ja piinatakse alfa miinusest praktiliselt gamma tasandile, nii et ta hakkabki Suurt Venda armastama. Aga milleks nii palju jõudu kulutada, näib küsivat Huxley (kui ta poleks kirjutanud enne Orwelli). Sellele võib muidugi vastata, et tõelisele sadistile ei ole idioote käsutada suurem lõbu ja Huxley maailm lõhnab ses suhtes nekrofiilia järele. Tahaks ikka mõtlevat inimest täiega peedistada! Samas, kas sadism saab olla valitsev maailmakord?

Orwelli ja Huxley kujutatu erineb veel ühe ülimalt olulise nüansi poolest. Euroopa kultuuriruumis omandas kõikide inimeste inimeseks pida-

mine laiema kandepinna koos kristlusega. Mitte kohe algul, vaid umbes IV sajandi lõpu poole, kui kristlus kujunes Ambrosiuse, Augustinuse jt. tähtsate tegelaste töötlustes peamiselt ülikute riigiusust kõikide klasside totaalseks eluvaateks.

Mainin seda seepärast, et Suurinkvisiitor räägib inimeste õnnelikuks muutmisest. Siinkohal pole oluline, millise sisu ta sellele annab ja mis meetodeid kasutab. Tähtis on kavatsus. Ta peab seda oluliseks. Ka päris elus on mitmed diktaatorid seda silmas pidanud (kuigi nende puhul peab alati arvestama soovmõtlemise ja enesepettusega). Ja võimupüramiidi keskastmes on peaaegu alati siiralt uskuvaid andunud inimesi, kes tahavad inimesi õnnelikuks teha. Nüüdisajal kogeme, et võimurid kasutavad õnneretoorikat peaaegu kohustuslikus korras. Ka Huxley Mustapha Mond mõtiskleb täiesti tõsiselt inimeste õnne üle.

Seevastu Orwelli ühiskonnas on masside õnn päevakorrast maas. Seda ei eksisteeri, proled ja kaugete maade orjad pole täiel määral inimesed. Mustapha Mond vähemasti näib uskuvat, et kord on inimkond valmis suuremat vabadust nautima. Midagi ligilähedastki ei näe me O'Brieni puhul. Tema ühiskonna eliidil puudub arengukava ning dünaamiline visioon üldse programmist. Inimeste elu parandamine ei huvita Siseparteid vähimalgi määral.

Millel see ühiskond siis püsib? O'Brien vastab silmagi pilgutamata: ainus eesmärk on püsida võimul. Ja nii jäävat aegade lõpuni. Vahepeal oli esile kerkinud terve plejaad keskklassist pärit isikuid, kes taotlesid võimu selle enda pärast ja olid otsustanud võimule jääda. Muidugi on võim magus ka iseenesest ning leidub võimuhulle. Siiski tundub, et siin on inimest valesti „loetud”. Suuremat seltskonda ei saa säärane kirk pikemat aega tsementeerida. Esiteks ei taotle enamik võimu mitte selle enda, vaid ikkagi hüvede pärast, milleks seda saab konverteerida. Teiseks eeldab säärane ühiskond terasinimesi. Tegelik inimene on liiga „inimlik”, on pudedamast materjalist. Ükskõik millist totalitaarsest süsteemi me lähemalt ka ei vaatle, avastame igal sammul terveid emotsioonide ja komplekside puntraid, mida ei tohiks seal ideaaljuhul olemas olla.

Mõni näide ajaloost. Stalin klammerdus võimu külge nagu puuk. Tal oli vähe kirgi ja ilmselt ta põlgas oma riigi kodanikke. Samas oli tal pidevalt konkreetseid eesmärke, mida järgida. Ja isegi temal tuli ühtesoodu rõhutada oma hoolitsust rahva eest (sest dogmasid ei tohtinud muuta).

Hitler ei vajanud võimu selle enda pärast, vaid selleks, et luua tuhandeaastane *Reich*, hävitada juudid jne. Pärast võidukat sõda kavatses ta tagasi tõmbuda ja tegelda „kõrgemate asjadega”.

Hakka või arvama, et nii nagu mõned Lääne intellektuaalid sattusid Nõukogude Venemaast algul vaimustusse, nii langesid nad hiljem teise äärmusse. Nii lohutat ühiskonda, nagu on kujutatud „1984-s”, polnud olemas ka kõige hullemal stalinismiajal. (Suhteliselt lähedale on sellele jõutud Põhja-Koreas, kus inimeste reaalsusetaju ongi mitmes suhtes deformeerunud.) Orwell on hirmuäratavalt läbinägelik oma raamatu mõnes osas, aga tervikuna kukub tal ikkagi välja sünge karikatuur. Tunnuslik, et sellest

suurejoonelisest groteskist on raske leida ainsamatki huumorikildu, mis on ilukirjandusteose puhul nähtus omaette. Lihtne lugu „Loomafarm” on ajaloolisele tõele lähemal, sest selle kohal hõljub huumoriga segatud tarkus, et mida rohkem asjad muutuvad, seda rohkem nad iseendaks jäävad. See teadmine oli ka Stalini ajal küllaltki paljude inimeste teadvuse tagamaadel siiski lohutusena alles. „1984-s” on see teadmine neilt võetud.

Kes juhivad meid praegu?

Kui Suurinkvisiitor tuleks uuesti maa peale, öeldaks talle etteheitvalt: „Miks tulid meid segama? Meil on ilma igasuguste teooriateta niigi muret küllalt. Ja kuidagimoodi asi siiski töötab.” Üldisemalt ei juhi keegi kedagi. Võimalik, et on tõesti saabumas uus varjatud anarhia ajajärk.

Meenutagem, kuidas Mustapha Mond tutvub Helmholtzi teosega. Ta saab aru, et selles leiduvad ettepanekud on julged ja targad. Aga... liiga vara, ütleb ta endale. Rahvas pole veel küps.

Kas me kujutleme, et kusagil teeb keegi graafikuid inimese seesmise arengu, tema hingetugevuse kasvamise kohta? Et ta mõtiskleb ja ütleb siis: „Nii, paistab, et inimene on küllalt arenenud, aeg on küps.” Küps milleks, kerkib kohe küsimus. Pole ju midagi erilist, milleks küps olla. Kogu säärane kujutus on ajast ja arust.

Konstantin Päts arvas, et rahvas on haige ja tuleb terveks ravida. Kas on võimalik kujutleda, et ta ise oleks kontrafaktuaalse ajalookäigu korral tosina aasta pärast öelnud, et „soh, nüüd on rahvas terve, kaotame vaikiva ajastu”?

Tänapäeval kõneldakse progressist eeskätt aspektide ja järkudena, instrumentaalses võtmes, ühe või teise elukülje edendamise mõttes (nt. inimea pikenemine, epideemiade kaotamine jne.), mitte sünteetiliselt ja kompleksselt.

Heaoluühiskonnas väljendub progress tarbimise kasvus ja uute tehnikaimede jõudmises järjest laiemate massideni. Arengumaades on kriiteeriumiks elustandardi lähendamine heaoluühiskonnale. Iga teistsugune sihiseade — iseäranis selline, mis puudutab nn. inimsoo õnnelikkust — tundub *eo ipso* kahtlane. „Sotsiaalsenerid” on selle igaveseks diskrediteerinud. Niisiis — kui üldse õnne, siis ainult igapäevast tahetat tükiõnne!

Tõsi, arvamusuurijad küsitlevad inimesi nende eluga rahulolu kohta, üritavad mõõta elukvaliteeti, mille puhul materiaalne külg on ainult üks komponent. Aga n.-ö. vooruste ja sisemise tarkuse või sügavuse SKP-d ei ole tänini ja pole ka näha, et see kedagi eriti huvitaks või morjendaks, välja arvatud kaunishinged ja virisejad.

Inimese üldteiline areng ei kuulu globaaluuringute nimekirja, selle eest aspirandid teaduspunkte ei saa. Nimekirjas on üksnes need probleemid, mis on globaalsed ellujäämise materiaalsete tingimuste mõttes. (Kõnelemine sellest, kas inimese loomuses võib täheldada mingeid nihkeid, on *out*, sest see on poliitiliselt ebakorrekne, võib haakuda eugeenikaga jms.)

Hüva, demokraatliku põhiseaduse kehtestamine ja selle toimimise kindlustamine tähendavad rahva usaldamist. Mõnel pool (sõltuvalt varase-

mast praktikast) võib laiendada valimisõigust paigaloleku või keeleoskuse nõuete leevendamise, vanusepiiri langetamise, presidendi otsevalimiste sisseseadmise jne. kaudu. Rahva küpsuse usaldamist tähendaks ka see, kui valitsus otsustaks läbi viia reforme, mis on vajalikud, kuigi löövad keskmise kodaniku rahakoti pihta. Aga sealt edasi? Saab näidata täisrohelist tuld kodanikuühiskonnale. On intrigeeriv teema: „Kodanikuühiskond kui klassikalise utoopia roigitud variant”.

Suurinkvisiitori mõtteviis valitseb maailma, aga inertsist ja alateadlikult. Tema-nimelist instituuti pole olemas. Ta on vanamoodne. Inimesed on uute, suurenevate ja järjest keerulisemate probleemidega aina rohkem hõivatud ja vanadele „neetud küsimustele” ei jää aega. Täna inkvisiitorid ongi väikesed müüdavad hinged selle korporatsiooni teenistuses, mis paremini maksab.

Kui Suurinkvisiitor tuleks uuesti maa peale, otsiks ta asjatult partnereid-valitsejaid, kellele õpetust jagada. Esiteks ta ei leia kedagi, kes oleks vajaliku „pumba juures”, teiseks on ta sõnum poliitiliselt ebakorrektned. Inimesed kuulaksid ta „julget” juttu algul isegi huviga ja kutsuksid teda õhtusöögile. Kui ta aga hakkab rääkima imest, autoriteedist ja saladusest, mis aitavat masse lõas hoida, siis talle öeldaks sõbralikult, et tõstku endale veel kartulisalatit ette.

Teda kutsutaks võib-olla isegi televisiooni vestlussaatesse, kus ta peab debateerima Jeesusega tahtevabaduse üle. Suudios on publik, kes aeg-ajalt plaksutab, ja punkte jagav žürii (noormees arvab: „Muhe vana!”; näitsik: „Vihakõne!”; esteet: „Modernistlik jura!”). Teda tahetakse isegi „Tantsudesse tähtedega”.

Suurinkvisiitorit kutsuvad esinema vanad kommund ja noored natsid, aga mõlemad pettuvad.

Uued taskuinkvisiitorid, kes teenivad korporatsioone ja reisivad äriklassis, annavad talle visioonikonverentsi kohvipausi ajal sõbralikult nõu: „Võta lihtsamalt! Üks asi korraga! Massile pole tähtis ime, autoriteet ega saladus kunagises mõttes, vaid iseliikuv vorst ja *Windows-22*, mis on tegelikult seesama.”

Suurinkvisiitorit ei hurjutata ega pagendata, ta jääb lihtsalt kõrvale. Ta ei sega kedagi elamast, aga on vaja uusi tõekuulutajaid, muidu hakkab inimestel igav.

Suurinkvisiitor lõpetab disniländis, kuhu uusima atraktsioonina on püstitatud hiiglaslik võrdkõlne kurgaan ehk Maslow'i püramiid. Selle tipus on platvorm, kust võib sooritada gondlilende transtsendentaalsete väärtuste juurde. Suurinkvisiitor müüb pääslas pileteid ja teenib pensionilisa.

Viimasel ajal olen pannud tähele, et inimesed tahavad mulle midagi öelda. Midagi olulist, lausa märgilist ja tähenduslikku. Mõni nädal tagasi helistas mulle üks mees, ta esitles end, aga nagu alati — paar sekundit peale nime kuulmist oli mul ta nimi peast pühitud. (Veidi ennatlikult, aga siiski õige on selle peale küsida: kas ma ei huvitu inimestest, ei väärtusta neid ega oska neid kuulata? Jah, see on tõsi.) See mees, kes helistas, oli väga viisakas, rääkis vaikse häälega, pikkade läbimõeldud lausetega. Ta oli heasoovlik, ei lennanud kohe peale, et läbi suruda oma agendat nagu tükkiläinud jahukastet läbi sõela. On ka selliseid, nende numbrid olen ma enda telefonis ära salvestanud. Nemad on enesekesksed ja rutakad, hoolimatud, ja nad teavad kõike kõigest ja tahavad terve maailma ühe telefonivestluse jooksul kiiresti-kiiresti sulle ära seletada. Nimeks olen neile pannud Hull-Ants, Maniakaalne Tõnu, Segane. Nii näen ma kohe ära, kes helistab, ja ei hakkagi vastama. Aga Segane on väga kaval, tema helistab eri telefonidelt ja saab mu ikka kätte. See mees, kes nädal tagasi helistas, tahtis mind vaid tänada.

Ta oli teatris käinud mu näidendit vaatamas ja see meeldis talle, ja seda ta ütleski. Vähe sellest, tuli välja, et ta on vist kõike, mida ma olen kirjutanud, lugenud! Ta analüüsis ja kiitis mind oma vaoshoidlikul moel, sain aru, et mees ei ole hull ega maniakk ega segane. Vaid erudeeritud, hea maitse ja suure lugemusega. Olin muidugi tema jutust meelitatud. Ta ütles isegi, et ma olen kirjanik suure tähega — Kirjanik. Ajasin vastu, mis te nüüd, mis te nüüd, kuigi tegelikult oli mul hea meel, et keegi on seda märganud. Rääkisime pikalt, mul hakkas juba veidi imelik, et minuga räägib üks mees, kes on kõiki mu tekste lugenud. Aga siis lõpuks — ta oskas ka telefonivestlust õigel ajal lõpetada, et mitte muutuda pealetükkivaks, tal oli kõik läbi mõeldud. Ning lõpetuseks ütles ta mulle, juba üle korrates, et olen võimas ja kõitev kirjanik: aga kui midagi saaks teie käest paluda või teile soovida, soovitada, siis tahaksin ma näha teie tekstides rohkem traagikat. Jah, mitte palju, aga veidi võiks rohkem olla, sest inimese elu on traagiline ja ka tõeliselt suur kirjandus on alati traagiline. Ta võib olla ka naljakas, nagu teil on, aga traagikat oleks juurde vaja, siis te oleksite minu jaoks valmis. Mees oli lõpetanud. Sellist lõppu polnud ma oodanud, küsisin veel enne, kui ta toru ära pani: kelle jaoks valmis? Mees ei mõelnud pikalt: üks ikka igaviku jaoks. Siis soovis ta mulle jõudu töös ja kordaminekuid, ja kõik.

Jäin, telefon käes, mõttesse, olin lausa pahviks löödud, mis see siis nüüd oli? Oli mis oli, tuju läks nulli. Ma tahtsin järele vaadata, kes see mees selline on, proovisin tema nime meelde tuletada, kuid midagi ei meenunud. Viimaks mõtlesin, et see oli kellegi halb nali ja see vestlus on kellegi lavastus. Alguses vooderdatakse sind ära, meelitatakse, ja siis tõmmatakse järsku seljast nii kasukas, püksid, särk kui ka aluspüksid. Kus on su traagika, ah? Meenub lugu, kuidas üks mu tuttav naisnäitleja kirjutas oma kursaakaslasele, et on

tema suur fänn ja tahab temaga kokku saada, lausa põleb nii suure ja hea näitlejaga kohtumise ootusest. Nad vahetasid omavahel kümneid kirju, siis viimaks kohtusid kusagil kohvikus, kursavend ja kursaõde. Tüübil oli ilmselgelt piinlik ja ka kursaõel, et ta oli selle lolli nalja nii kaugele ja pikaks venitanud. Arvasin, et nüüd toimus midagi samasugust ka minuga. Ehkki, kui aus olla, siis selle mehe häälest ja olekust peegeldus siirus ja soov mind aidata, ja see ei tundunud nagu kellegi lolli nali. Ilmselgelt valutas mees südant, kuidas mulle seda öelda, et minu tekstides ei ole piisavalt traagikat. Viimaks otsustasin, et tegemist on siiski hulluga. Tahtsin telefonis tema numbri salvestada ja panna talle nimeks — Meeldiv Hull. Aga kui ma hakkasin oma telefonis sobrama, siis ma ei leidnud seda kõnet. Seda lihtsalt ei olnud mälus. Veider värk. Nagu ma alguses ütlesin, mul on inimeste kuulamisega veidi raskusi, ma ei suuda ka inimeste nime kohe meelde jätta. Ja ma ei kuula neid kindlasti nii tähelepanelikult, nagu ma soovin, et mind kuulataks. Küll aga meeldib mulle ise rääkida, sest see tundub mulle olulisem ja huvitavam kui paljude teiste jutt. Kas see telefonivestlus üldse leidiski aset, võib-olla oli see minu sisekõne. Või siis oli tegemist minu muusaga, kes helistab numbrit maha jätmata? Ma oleksin muidugi oodanud oma muusaks kedagi teist, mitte ühte viisakat ja meeldivat vanameest! Kas see võiks olla minu traagika?

Oli see kõne, mis ta oli. Läks mööda päevi, aga mulle jäi sisse see tunne, et mu tekstid on tühised, nendes puudub traagika ja tõeline sügavus. Kiusasin end ka mõttega, et kas ma ikka olen igavikuline kirjanik. No vist ikka ei ole, jõudsin järeldusele, kuigi tahaksin olla. Kui saaks valida, kes eesti kirjanikest jääb ajalukku alles ja on igavene, siis (vabandust, kolleegid) tahaksin see olla just mina. Aga kas selleks on ka põhjust, küsisin endalt. Läksin raamaturiigi juurde ja vaatasin oma raamatuid. Palju neid just pole. Mul on ka näiden-deid, aga kui ma lasen need oma peast läbi, siis ka näidendites on traagikaga kehvasti. Igavikule neid juba ei müü. Võtsin kätte ühe ja teise enda raamatu. Jah, traagikat on vähe. Ja mida päev edasi, seda sitemini ma end tundsin. Täiesti tühise, keskpärase ja mittemidagiütlevana. Lohisesin lihtsalt ringi, midagi teha ei tahtnud, kõik käis närvidele, karjusin laste peale, asja ees, teist taga. Ja siis tundsin ennast veel halvemini, et ma nende peale niimoodi karjun, milles nemad süüdi on, et nende isa ei suuda rääkida igavikuga.

Ka unes nägin igasugu painajaid, peamiseks küsimuseks ikka see minu kui kirjaniku tõsiseltvõetavus ja traagika. Nägin, et pean käima mööda Tartu linna kõrtse ja baare ja igasugu urkaid. See meenutas Dante põrgut. Minu saatjaks oli seesama vanamees, kellega olin rääkinud telefonis. Selgus, et tema ongi tõesti minu muusa. Nägin kõrvallaudades istumas traagikuid kaunite muusadega, mõnel oli neid isegi viis. Minul oli aga üks viisakas ja puhas vanamees, rietatud üleni pruuni. Me ei saanud endale mitte üheski kõrtsus midagi tellida, „Atlantisese” ei lastud meid isegi sisse. Ma küsisin oma muusa käest, miks me koos peame käima. Tema vastus oli huvitav: sellepärast, et kui peaks tulema tugevam tuul, siis me hoiame teineteisest kinni. Peab ütleva, et mul oli häbi näidata end avalikes kohtades sellise vanamehega. Ja ka üks oli häbi. Genialistide klubis anti meile kahe peale klaasitäis vett. Vanamees

peaaegu ei puutunudki seda, võttis vaid ühe väikese lonksu, sain kogu klaasi endale. Zavoodis istusime kahe hiigelsuure ja raske mehe vahele surutuna, nad lausa lämmatasid meid, keegi rääkis, et nad olevat Puškin ja Lermontov. Nende nägusid me ei näinud. Enne hommikut käisime läbi ka Krooksust nagu ikka. Oli näha, et vanamees on juba väsinud, ta ohkas ja ütles viimaks oma vaikselt ja viisakal moel: tahad, ma panen sulle jalaga munadesse. Milleks, küsisin. Ta vastas: asi seegi.

Mida päevad edasi, seda rohkem see küsimus mind vaevas. Et pole traagikat. Ja minus süvenes see tunne, et ma ei suuda teist inimest näha. Ja ehk oligi see tolle vanamehe jutu mõte, kui ta mulle helistas, isegi kui ta ei helistanud. Et mul puudub empaatia, võime tunda teisele inimesele kaasa, jagada tema kannatusi ja mõtteid. Ma ei suuda inimesi isegi korralikult kuulata ega nende nimesidki meelde jätta, mis siis veel kõnelda teiste kannatuste ja mõtete mõistmisest. Ja oma tekstides olen ma irooniline, vahest ka küüniline, keeran kõik naljaks. (Muuseas, viimasel ajal on mulle ka öeldud, et mu naljad korduvad ja ei ole enam naljakad.) Ja ma teen seda sellepärast, et ma ei suuda teist inimest näha ja temast aru saada, ja kõige lihtsam on teda naeruvääristada. Proovisin teiselt poolt end kaitsta, sirvisin laual oma raamatuid, aga sain ka sealt aina enam kinnitust, et tõepoolest, ei mingit empaatiat ega traagikat, ainult naeruväärsus. Olen ikka tahtnud oma tekstides öelda, et elu ongi naeruväärne, väheste eranditega. Aga nüüd tundus ka see mõte labase eneseõigustusena sellele, et ma ei suuda teiste inimestega suhelda ja neid näha, mõista, kuulata, jagada nende saatust ja hinge.

Nojah, nii ma siis istusin ja kiusasin end ja keerutasin oma mõtet kokku, kuni jõudsin arusaamisele, et ehk oli see viisakas vanamees üldse esimene inimene, keda ma kuulasin ja kelle jutu üle ma olen sügavalt järele mõelnud, ja enesele, olgugi see nii neetult valus ja raske, otsa vaadanud? Aga ka selle mõtte peale ei läinud tuju paremaks, ikka vasardas peas, et ma pole kirjanik, kes räägiks igavikuga. Mõtlesin isegi kibedalt, et kui ma prooviksin sellest telefonikõnest ja oma unenäost kirjutada, kas ma suudaksin siis ennast või seda viisakat vanameest kujutada sügavana ja traagilisena. Ja vastus on — ei suudaks. Ja kuidas ta saakski olla tõsiseltvõetav, kui ta on minu muusa! Halb valik tema poolt. Ja ka mul pole asi kiita.

Nädal tagasi helistas ta uuesti. Ta tutvustas ennast uuesti, ütles, et ta nimi on Jaak. (Kuidas on võimalik nime Jaak mitte meelde jätta?) Ka telefoni-number oli tal olemas, vaatasin seda kohe, kui ta ennast tutvustas, jälle pikalt ja viisakalt, isegi veidi vabandades, et ta kirjaniku aega raiskab. Kirjutasin „Postimehe” servale tema numbri üles. Ei mingit kahtlust, seesama vana. Tundsin, kuidas süda taob, kuulasin vanameest hoolikalt, lausa salvestasin tema lauseid. Ta jälle kiitis mind ja vabandas, et raiskab mu aega. Ootasin huviga, mis tuleb lõpuks, mis on tema jutu point. Õige pea see selguski. Mees oli Palamuse (nimi muudetud) näiteringi juht. Peale seda ta ütles, et kindlasti on teil kõik ajad juba planeeritud, aga ehk leiduks aega ka meie näiteringi jaoks. Sest neil on selline kuulus kirjanik nagu Oskar Luts (nimi muudetud) ja temal oli ka vend Theodor Luts (nimi muudetud) ja sellest vennast võiks

kirjutada ühe näidendi. Küsisin millegipärast, et midagigi küsida, milline see näidend olla võiks. Ja mees vastas otsekohe: naljatükk. Nalja peaks saama. Olin ilmselgelt kaitseasendis ja tõrjuv, ütlesin, et ma ei taha kirjutada naljatükki. Aga mees ütles: miks mitte, te tehke proovi. Te ei ole küll naljakaid näidendeid kirjutanud, aga meie jaoks äkki võiks? Kuradi huvitav, kaks nädalat tagasi ei olnud ma traagiline, nüüd ei ole naljakas. Ma isegi vihastasin ja küsisin, et kust te mu numbri saite. Vastus tuli jälle kiiresti: Rakvere teatrist (nimi muudetud) anti. Järjest veidram. Ma olen tõesti Rakveres ühe lavastuse teinud, aga ometi kuidagi imelik. Vana jätkas: mina ei teadnudki, et te seal enam ei tööta, et olete nüüd vabakutseline, kirjutate palju, eks see tasub ennast muidugi ära. Katkestasin vanamehe: ma ei ole kunagi Rakvere teatris töötanud. Vanamees: mis te nüüd räägite, ikka olete. Mina: ei ole. Vanamees: mis te räägite, ma olen isegi teie kabinetis käinud. Mina: mul ei ole Rakvere teatris mingit kabinetti! Vanamees: enam muidugi ei ole, aga enne, kui seal töotasite, siis oli. Mina: ei ole olnud! Vanamees: on-on... See jutt läks kuidagi niimoodi edasi, ja siis hakkas mul midagi koitma ja ma küsisin: mis mu nimi on? Nüüd oli vanamees hetke segaduses ja vaikis, aga kogus end ja vastas siis: Urmas Lennuk. Seda ma arvasingi. Ohkasin kergendatult: mina ei ole Urmas Lennuk. Vanamees: kuidas ei ole? Mina: lihtsalt ei ole. Vanamees: kes te siis olete? Mina: Urmas olen, aga Lennuk ei ole. Vanamees: ei olegi Lennuk? Mina: ei ole. Vanamees: kes te siis olete? Mina: Vadi olen. Vanamees: ah nii. Vaat teda ma ei tea. (Väike pettumus.) Mina: mis seal ikka. (Paus.) Vanamees: et ei olegi see Urmas. Mina: ei. (Kõne lõpp.)

NOSTALGIA-TÜDRUK HÜÜMÄRGI TAGANT Mari Peegel

Kai Aareleid: „Naised teel”.
Eesti Keele Sihtasutus, 2015. 102 lk.

Luulekogus „Naised teel” kirjutab Kai Aareleid nii palju mälestustest ja läinud aegadest, et tekib vaimupilt autorist kui eakast luuletajast, kellel on viimane aeg elus kogetu läbi kirjutada, sest pole teada, kas järgmist raamatut enam tulebki. *Wikipedia* annab Aareleiu sünniaastaks aga kõigest 1972 ning raamatu kaanetekstil saame teada, et „Naised teel” on tema luuledebüüt.

Aareleid on endale seni nime teinud eelkõige tõlkijana — ta on eestindanud teiste hulgas nii menukirjanikke Carlos Ruiz Zafóni ja Paolo Coelho kui ka Tšiili kirjandusrevolutsionääri Roberto Bolaño. Proosa kirjutamine pole talle samuti võõras ning seda tööd on saanud märkimisväärne edu — 2013. aastal sai ta „Loomingus” avaldatud novelli „Tango” eest Tuglase novelli-preemia ja tema omaelulooline fragmentaarium „Vene veri” (2011) oli nomineeritud Kultuurkapitali kirjanduspreemiale. Kui harilikult alustab kirjaoskaja inimene luulega, siis Aareleiul on see järjekord formaalselt veidi sassis, küll aga on tema kogust aru saada, et luuletanud on ta ilmselt juba mõnda aega. (Ja luuletab ka edasi, sest peagi on temalt ilmumas juba teine luulepõimik.)

„Naised teel” on läbimõeldult kahe-mõtteline pealkiri. See võib olla liiklusemärgi stiilis hoiatus, nagu „Loomad teel!”, mis kutsub lugejat (eriti vastassugupoole esindajast lugejat) veidi provokatiivselt endaga arvestama, sest muidu on oodata kokkupõrget. Seda muljet toetab kaanekujunduses kasutatud punane hüüumärk, mis mustal taustal julgena silma kargab. Kuid fraas „Naised teel” võib loomulikult tähis-

tada ka naiste rännakuid, nii otseses kui ka ülekantud tähenduses. Tähelepanu väärib, et autor kasutab pealkirjas mitmust — „naised”. Kas Aareleiu luule räägib kõigi naiste nimel ja kas ta usub naiskogemuse universaalsust? Pealkiri on paljutõotav.

Etteruttavalt võib öelda, et selles raamatus tegeldakse siiski rohkem enda isikuga. Vaid paar teksti keskendub soolisusele veidi laiemas plaanis: näiteks „Nimekiri tütrele” ja „Tüdruk kõrvalpeeglis”. Mõlemad luuletused näitavad lugejale, et naine-olemist nähakse siin kogus pigem traditsiooniliselt. Teksti „Nimekiri tütrele” on Aareleid pidanud piisavalt oluliseks, et trükida see ka esikaane siseküljele: „osata kanda kontsad ja kübarad / lahkuda pidudelt õigel ajal / mitte karta elu / naeratada / öelda rohkem jah / öelda rohkem / teada et / on mis on / kõik / läheb / mööda”. Võib-olla on see välist elegantsi ja sisemist leebet leppimist siduv tekst luulekogu kreedo?

„Tüdruk kõrvalpeeglis” (lk. 8—9) kirjeldab end oma maailma keskpunktiks pidava tüdruku vananemist tavaliseks naiseks: „mõelda // homme on ta juba natuke vanem / natuke väsinum / ja seda pilku / neid silmi / ei varja varsti / isegi värvilised läätсед / ükskord on ta tavaline naine”. See on natuke nukker, ent levinud vaatepunkt, et erinevalt meestest ei muuda kogemused ega kortsud naist rafineerituks, vaid üheks paljude omataoliste seas. Erilisest tüdrukust saab aja jooksul tavaline naine, kelle ilmudes lõpeb nii luuletus kui ka luule.

„Naised teel” on jagatud alapeal-kirjadega neljaks: „Viimane õnnelik õhtu”, „Buhhaara nokturn”, „Armastused”, „Kivid ja lilled”. Tekstid on enamasti mälestuspildid mõnest hetkest, mille tähendusrikkus on kultuuriliselt kinnitust leidnud, ehk siis need on teemad, millel on alati potentsiaali luuletuseks saada. Seal on lahkumisvalu, lapsepõlvehetki, armastust, luhtunud

armastust, mitte kunagi teoks saanud armastust, nimetut ja nimelist igatsust, soovi kogemust jagada ja teise kogemust mõista. Need teemad on väga inimlikud ja ilusad.

Suurem osa luuletusi tegeleb ajajoonega tüdruk—naine ja poiss—mees. Skeem on järgmine: tüdrukupõlves toimunule antakse tähendus tänases hetkes, mälestus või mälestuse mälestus saab mõtte juba täiskasvanud naise kogemuse ja teadmise kaudu. Ka kõnealune poiss on loomulikult vahepeal meheks sirgunud. Neid refleksioone iseloomustab äkiline äratundmishetk, et minevikus oli kõike rohkem — erksust, armastust, aega. Ütleb luuletaja otsesõnugi: „elu ei lõhna enam nagu vanasti” („Lõhnavad”, lk. 48). Aareleidu, kelle peamiseks aineks on magusvalusad tunded, mille aju mandeltuumas on aktiveerinud lõhnad ja puudutused, võib vist nime-tada nostalgiliseks autoriks. Niisugusel minevikuhõllanduslikul luulel on oma ajalugu ning ka palju kaasaalajaid, sest pole ju lugejat, kel puuduks millegi helge meenutamise või mäletamise kogemus. See on universaalne.

Aareleiu nostalgia siin raamatus pole aga kindlasti kuidagi haiglane või kibe, vaid pigem rõõmus, et kunagi on midagi erilist kogetud. (Äsja Amélie Nothombi „Helget nostalgiat” lugenuna julgen pakkuda, et Aareleiu nostalgia on lähedane seal selgitatud jaapani mõistele *natsukashii*, rõõmsale nostalgiale. Nukker nostalgia olevat täielikult läänelik tunne ning oma-keelset vastet jaapani keeles sellele polegi.)

Muidugi mitte kõik luulekogu tekstid pole ajendatud nostalgiast. Mulle ongi Aareleiu kogust sümpaatsemad luuletused, kus ollakse tänasele hetkele lähemal, kus paistab, et teksti ajendanud sündmuse jälg oli kirjutamise hetkel veel värske. Näiteks „Põrgu”: „hiline õhtu / vanalinn / reede // hüvastijätt tänavanurgal /

mina lähen koju / nemad veel ei lähe / kell ongi veel vähe // keegi viskab: / peab olema tugev / et minna // teine ütleb: / kelle õlul / see maailm siis püsib // kolmas vastab: /nõrkade / sest neid on enamus” (lk. 28). Siin on tunda aja ja ruumi puudutust: käisin vanalinnas kõrtsis, tekkis küsimus, kas lõbule järeleandja on tugev või nõrk? Kas mina olen tugev või nõrk? Mil-leks ja kellele? Minevikuhõllandustes on tunded küll kõrge kraadiga, autori tundlikkus fenomenaalne ja sõnad ilusasti seatud, kuid lugemise aegu kaotavad need oma jõu ja pointi ning jäävad õhku rippuma. Minule, lugejale tänavalt, pole antud piisavalt asju (kujundeid), millest paremaks mõistmiseks kinni haarata.

Jan Kaus on raamatu „Naised teel” kohta kirjutanud, et „Aareleid maalib otsekui pintslitsa kerge puudutusega silme ette sise- ja kooselu olulisi detaile, kuid ometi on sõnade mõõdukuse all selgelt tunda suurte tunnete — armastuse, hirmu, igatsuse — kaasakiskuvat hoovust.” („Maaleht” 9. IV 2015.) See on õige, sest kui Aareleid oleks kunstnik, oleks ta akvarelist või siidimaalija, aga mitte näiteks fotograaf. Fokuseerimine ja selgepiirilisus pole tema stiil. Kaus leiab ka, et niisugune luule sobib tõlpluse vastumürgiks: „See kogu räägib kõige lähedasematest inimsuhetest ning teeb seda vaoshoitult, ettevaatliku tundlikkusega, mida läheks meil kõigil päriselus rohkem vaja.” Teise Aareleidu arvustanud kriitiku, (:)kivisildniku sõnul ei sisalda „Naised teel” üldse luulet — tekstides on puudu kujund ja kompositsioon. Kogu sobib lugeda, kui on kange armuvalu, aga muidu pigem mitte. (Vikerraadio „Luuleatlas”, 18. X 2015.) Kuigi ma kahtlustan, et punane hoiatav hüüumärk kaanel oligi mõeldud (:)kivisildniku-taolistele halastamatutele, on (:)kivisildnikul mõnes mõttes ju täiesti õigus — meeldejäävate kujun-

dite leidmisele oleks pidanud rohkem tähelepanu pöörama ning luuletuste ülesehitus tundub kohati juhuslik.

Ent kui Kaus arvab, et neid tekste on vaja „meile kõigile”, ning (:)kivisildnik, et ainult armupiinlejatele, siis ma leian, et see luuleraamat sobib eelkõige inimestele, kelle mõttelaad sarnaneb autori omaga. Neile, kes hindavad mehi ja naisi, kontsi ja kübaraid ning arvavad, et elu ei lõhna enam nagu vanasti.

POTENTSIAALSE LUNASTUSPAGULASE OHKAV VABAVÄRSS Alvar Loog

Kaarel B. Väljamäe: „Kohvi kõrvale”. „Verb”, 2015. 64 lk.

Alustan tsitaadiga, et seda siis parafraseerida. Kaarel B. Väljamäe kirjutab oma kolmandas luulekogus veebruari kohta: „Imelik kuu. Tal pole midagi öelda, mis öieti meelde jääks” (lk. 25). Mul on sama mure Väljamäe enda ja tema luuleraamatuga. Väljamäe on imelik, omamoodi tabamatu autor; lugesin tema värsket kogu mitu korda, aga meelde ei jäänud sealt peaaegu midagi.

Meeldejäävus on kalendrikuu hindamiseks mõistagi natuke juhuslik ja kõrvaline kriteerium. Samuti ei tundu see eriti pädev luulekogu üle otsustamisel — kui pole just üheselt selge, et meeldejäänud kvantiteet on tinglikult võrdsustatud kogetu kvaliteediga. Või on meeldejäävus siiski *ad hoc* esteetika kategooria?

Igatahes ei ole suutnud „Kohvi kõrvale” minu mälus endale sooja kohta välja teenida. Mis on eriti kummaline, kui arvestada tõsiasi, et oleme autoriga peaaegu põlvkonna kaaslased,

pealegi mõlemad meessoost.¹ Kas see tähendab, et Väljamäel pole mulle rohkemat öelda kui ühel kunagisel veebruaril talle endale? Või ei ole ta lihtsalt suutnud oma sõnumit värsivormis väljendada minu jaoks piisavalt selgel ja atraktiivsel moel?

Kõnealuses raamatus annab Väljamäe muuhulgas luule definitsiooni; ta kirjutab, et luuletamine on: „nõrkade signaalide töötlemine / tugeva müra taustal” (lk. 15). Ma pole ise kunagi luuletanud, niisiis ei oska kaasa rääkida, ent kirjutamise protsessi ühe võimaliku kirjeldusena tundub see mulle päris tabav. Ent kuidas on teoreetilise alusega selle protsessi tulemuste hindamiseks, kust seda võtta? Pole probleemi, sest samade kaante vahel esitab Väljamäe ühtlasi kirjanduse kreedo ja kriteeriumi: „ma usun et tuleb / kirjutada nii nagu / keegi paneks sulle käed ümber” (lk. 7). Miks? Sest see aitab leevendada inimestevahelise füüsilise läheduse defitsiiti: „mitte millestki siin maailmas / pole suuremat puudust / kui sellest” (lk. 7).

Kas puuduoleva „selle” puhul peab Väljamäe silmas kirjutajale või lugejale osaks saavat puudutust? Tema lausungi süntaks osutab, et mõeldud on kirjutajat, ent kontekst ja kõnealuse teksti enese avaliku avaldamise fakt viitavad pigem lugejale. Kuidas need „töeldud signaalid” minuni jõudsid, kas Väljamäe kirjutatu pani mind tundma end kallistatuna? Pean tunnistama, et

1 Mulle tundub, et kirjanduse, teatri, filmi, muusika ja kujutava kunsti valdkondades pole teist alamžanri, kus autori ja auditooriumi sooline kuuluvus teose vastuvõtu tingimusena nii palju määrab kui luule puhul. Samas paistab see suhe olevat natuke ebasümmeetriline: naislugejatel näib olevat meeste kirjutatud värse millegipärast lihtsam mõista ja nautida kui meeslugejatel naiste kirjutatud. Sama kehtib vähemal määral ka huumori kohta.

ma ei kogenud sõnade sünnitatud sülest (ega ka mitte sügelust), ehkki olen enda meelest müüdi üsna sensuaalne inimene. Võimalik, et ma ei oska lihtsalt psüühilisi aistinguid füsioloogilisteks tõlkida, mu teadvuse ja meelte vahel puudub seda laadi intersemiootiline ülekandemehhanism.

Väljamäe viljeleb proosalikku vaba-värssi, mis on sageli kirjutatud ainsuse esimeses isikus, ja tundub, et üsna varjamatu autobiograafilisusega. Kuid minu jaoks on see ausus kuidagi igav ja väljendusjõuetu. Sest Väljamäe luuleminaal puudub vedru: kandev kirk, kiiks ja/või konflikt, mis teda hinges-taks. Kui tema eelmine kogu „Suur mees juba” (2012) kujutab enesest sidusat ning sisemiselt pingestatud ter-vikut tekstidest, mis räägivad täiskasva-nuks saamisest, identiteedikriisis noor-mehe suhetest oma vanemate, vanava-nemate ja väikelapse ning kirjanduse ja surmaga, siis „Kohvi kõrvale” port-reteerib üsna laialivalguvalt usu toel identiteedikriisi ületanud subjekti, kes on argise ning igavikulise vastanduses oma valiku teinud, kuid ei jõua kuidagi selle positiivseid praktilisi tulemusi ära oodata. „Kohvi kõrvale” algab teoloogilise kõhklusega („ja kui juba uskuda / mida siis teha?”, lk. 5) ning võtab meta-religioosseid mõtisklusi üles ka hiljem, kuid need kõik jäävad ilma õige raami, arenduse ja sõlmitusest õhku rippuma.

„Tarbetut tusameelt” (lk. 16) tead-vuses kandva Väljamäe suhe reaalsuse ning iseendaga on üsna läbivalt ja muu-tumatult loid ning kriitiline. Ta leiab „igas rõõmus nukraid teri” (lk. 16): „ega otseselt viga ei ole midagi” (lk. 19), aga „meel on meeldivalt must” (lk. 17), „ohkad, aina ohkad” (lk. 19). Ja nii toimub see „Kohvi kõrvale” luu-leminaaga sõltumata kellaajast, nädala-päevast, kohast ja seltskonnast, ent ei ole sealjuures minu jaoks mingil moel isikupärane või üldistusjõuline.

Samas kumab selle soigumise tagant halvastivarjatud rahulolu nii enese

kui asjade üldise metafüüsilise kor-raga. Väljamäe on justkui potentsiaal-sest lunastuspagulasest prints Hamlet, kel on igav mitte oma isa, vaid ema-kese looduse kuningriigis; kellele see reaalsus ning sellest sündida võiv rõõm pole päriselt seisusekohane. Ta on üks neist väljavalituist, kes usub, et „kusa-gil on keegi kes teab sinu lugu / kusa-gil on keegi kes näinud tõde tõest / kes ongi tõde / kes teab sind nimepidi / et öelda: / ma viin su koju” (lk. 46).

Väljamäel on mure ka nende asjade pärast, millega tal minu meelest tegeli-kult muret pole. Ta pihib lugejale: „Ma ei oska kirjutada emadepäeva luuletust. Need on tihti nii nukrad ja pateetili-sed. Iroonia keelatud” (lk. 12). Samas tõestab ta ise järgnevate värsiridade-ga, et oskab küll, ja just nimelt esitatud standardi järgi. Üldistatult kannab see emadepäeva-luuletuse standard-meele-olu peaaegu kõiki Väljamäe kolmanda kogu tekste, mis on üsna eranditult nukrad, pateetilised ja pehmeid väär-tusi edastava pedagoogilise sõnumiga, ilma minu jaoks äratuntava (enese)-irooniata. Lugeja saab kaasa elada sel-lele, kuidas Väljamäe masohhistliku mõnuga värsivormis ohtes elule — mis teda tekstides esitatud informat-siooni järgi otsustades sugugi halvasti ei näi kohtlevat — üha uuesti pöske ette keerab.

Autori ebamäärase esoteerilisusast-mega vaimsed väärtused avalduvad kõige sihikindlamalt ja selgemini tema hingeheadusest kantud elufilosoo-fias, mis taotleb kohati otsesõnu inim-like põhiemotsioonide kastratsiooni („otsustada mitte vihata / see on tähtis”, lk. 9). Samas ei suuda või ei soovi ta ei selle ega teiste samalaadsete sei-sukohtade kasuks kuidagi argumen-teerida, neile kas intellektuaalsete või kunstiliste vahenditega tuleproovi kor-raldada, ta võtab neid enesestmõiste-tava antusena. Selline hoiak pole minu meelest kunstis kunagi huvitav ega vil-jakas. Sest erinevalt matemaatikast

loeb esteetikas lahenduskäik mõneti paradoksaalsel moel rohkem kui lahendus.

Väärtuste konflikti ning sellest potentsiaalselt tuleneda võiva kunstilise sügavuse ning pinge nullib Väljamäe tekstides autori enese kõiketeadev kõnetoon. Kasutades hulganisti kristlikust mütoloogiast pärinevaid allegooriaid ning parafrase, raiub Väljamäe värssides kohati nagu kantslist, kõndides raskete sammudega õhukesel piiril usupropaganda ning poeesiakunsti vahel. Väljamäe jutlustab silmatorkavalt sageli mõistukõneliselt teises isikus (näiteks: „Kardad ju iseennast. Kardad seda tõelist iseendas, mis sunnib püüdlema kõrgemale”, lk. 23), kasutades didaktilist tooni ning patroniseerivat hoiakut („Valutan ta pärast südant. / Valutan su pärast südant”, lk. 27).

Lugedes, kuidas Väljamäe võtab „süü korraks enda peale” (lk. 52) ja meile kõigile andeks andes meid „kokku korjab” ning ilmselt ka lunastab, tundsin „Kohvi kõrvale” kaante vahel esimest ja viimast korda kellegi puudutust: justkui kobaks kellegi isalikult patsutav karvane käsi mu taskutest midagi (spirituaalne kapital?), mida seal kunagi ei ole olnud, ei saagi olema, ei saagi olla.

Oma kahe esimese kogu tekstide vormilise väljapeetusega tõestas Väljamäe, et tunneb lühilause säriaega ning oskab seda kasutada hea fookusega pildi saamiseks. Stiil kandis subjekti, kohati lõi selle. Uues kogus on värside veninud keskeltläbi pikemaks, proosalikumaks ning üldmuljes prevaleerib lohisevus. Mitmed paljusõnalised tekstid (nt. lk. 12–14, 39–41, 57–59) vajuvad laiali nii sisuliselt kui ka vormiliselt, neis puudub kandev kompositsioon, tooni annavad eesmärgita arutlused.

Kui Väljamäe esimest kogu hoidis koos stiil ning teist lisaks stiilile ka teema ja luulemina, siis „Kohvi kõrvale” kannatab eelkõige temaatilise teraviklikkuse puudumise all. „Suur mees

juba” tekstid olid õnnestunult tsükli- teks koondatud (toimetaja Igor Kotjuh), ent uues raamatus on need läbi-segi: argise olme kirjeldused, teoloogilised mõistujutud, sürrealistlikud unenäopildid, vahendatud mälestused, esseistlikud targutused, mõtisklused rahvusest ja rahvusriigist ning kirjanduse olemusest ja rollist, portreed Kohilast ja Tallinnast jne.

Tekstide erineva teemapüstituse, eklektilise vormi ning kõikuva taseme tõttu meenutab Väljamäe kolmas kogu hoopis rohkem debüüti kui tema kaks esimest luuleraamatut. Kõrvuti väga nõrkade tekstidega (näiteks lk. 43–44, 47–49, 54–56) on siin mõned õnnestunud idüllid (lk. 18, 19, 29, 37–38), paaril luuletusel on tabav finaal (lk. 24, 33, 34). Luuleraamatu omamoodi puändina mõjub selle lõpuluuletus (lk. 61), mida võib lugeda õnnestunud katseks seda siinses mõtteavalduses eespool jutuks olnud väärtuste konfliktiga siduda.

Kuid luulekogu tervikplaanis jääb „Kohvi kõrvale” subjekt hajusaks, autorimina piirjooned paistavad justkui läbi uduse klaasi, mul ei teki lugejana temaga silmsidet ega dialoogi. Autori pilk endasse ei ulatu eriti sügavale, tema sõnad ei suuda endale liha peale kasvatada. Väljamäe luulemina konstitueerivad kvaliteedid (nukrus, südamevalu, üksindus, hingeheadus) vilksatavad kui alavalgustatud reklaamtahvlid öise maantee ääres läbi autoakna ning kaovad pimedusse, puutumata mu meeli, nad ei lähe mulle korda, ei jää mulle meelde.

PRÕMMUKUNINGA PROOSATRIKID Rolf Liiv

Jaan Malin: „Maa ja ilm I.”
„;paranoia”, Tartu, 2015. 158 lk.

Kirjastus „;paranoia” on välja andnud Jaan Malini esimese proosateose „Maa ja ilm”. Seni on autorilt ilmunud kümme-kond luulekogu, samuti näidendeid ja muid tekste. Esikromaani kaanekujundus imiteerib üsna äratuntavalt Tammsaare „Tõe ja õiguse” esmatrüki kujundust. Peab küll tõdema, et mingit intertekstuaalset seost ei õnnestunud parimagi tahtmise korral leida, seega jääb kujundus pisut efektitsemise tasemele. Kuid ehk on see mingi spetsiifiline malinlik kavalus. Anda tõlgendusniidike ja siis see puruks tõmmata, mängu võlust kantuna. Muuseas, Malini nimi (erinevalt tema asemantilisest tekstist) on vägagi semantiline — nimelt tähendab see prantsuse keeli „kaval”. Nii et frankofoonsete maade luuleslammidel võiks ta end esitleda nimekujuga Jean Malin. Ehk ongi just sellega teosesse juba aprioorselt sisse kodeeritud mäng lugejaga, trikitamine, ülekalvadamine? Anda üksikuid vihjeid äratuntavate nimede (Peeter Olesk, Tapani Kinnunen) ning eesti- ja ingliskeelsete sõnade sissepõimimise kaudu ja siis jätta ta vaeseke padrikusse üksinda ekslema, ilma ainsagi teejuhita, ainsagi viidata... Puhtemotsionaalselt teosele lähenedes on kiusatus kohe alguses välja prahvatada, et see on ärritav, väljakutsuv, provotseeriv raamat. Samas tekitab ta teatud jõuetuse ja abituse tunde — kogu see asemantiline tekstiladestu, sellest läbipuremine, mis võttis mitu nädalat... Kuid ometi on tal eksperimentaalne uudisväärtus, on see ju omamoodi mõistetavuse piiride kompamise katse. Autor ise on seda nõnda sõnastanud: „Lugu sellest, kuidas keegi millestki aru ei saa, kuid kõik ikkagi üritavad. Ning — enesele

aru andmata — jõuavad ikkagi punkti, kus nad teisi ja isegi ennast mõistavad.” (Lk. 8.) Romaani tagakaanel leiame veelgi selgema, otsesõnaliselt defineeriva kirjelduse: „„Maa ja ilm” on esimene Eestis kirjutatud asemantiline romaan. Asemantilisus ei võrdu tähenduse puudumisega.” Teost lugema asunud kriitikut tabas üsna kiiresti ärritus — kuidas on siit tekstipadrikust üldse võimalik midagi välja lugeda? Võetagu näiteks kas või selline lause: „Kurnelt gühe sohnep vagarbil somende mõnterl nes hereb emorab leshed” (lk. 19). Siin ei ole võimalik tuvastada mitte ühtegi kriitikule tuttavatest keeltest laenatud lekseemi. Kõik viimseni on Malini neologismid ja sellistena mõistetavad vaid nende loojale. Korra tekkis kiusatus kasutada sotsiaälvõrgustikku ning võtta autori endaga ühendust, palumaks mingeidki vihjeid teksti paremaks mõistmiseks. See tegu jäi siiski tegemata — kõnelgu ja kõnetagu siiski vaid tekst ise. Kuid siis kriitik leebus, hakates tekstist tasapisi avastama ortograafiliselt korrektsid või kergelt moonutatud ingliskeelseid sõnu, ladina või romaani keeltest tuttavate tüvedega keelendeid, sekka (oh rõõmu!) üksikuid eestikeelseidki lekseeme. Inglisekeelsed sõnad esinevad tekstis korduvalt kas otselaenudena (*set out, proposal, proposed, setting-up, reasonable level, promoting, smooth, promote*) või kergelt moonutatud kujul (*developimnt, induströ, teveloped, ves-ternig*). Üksikute lootuskiirtena tundusid tekstipadrikust leitud eestikeelsed sõnad või fraasid (*maitsemoos, kerasink, taevast tõusis, karovengide dünastia, mingem üles mägedelle, ilma Lindata, ülivõrdes, helilint*). Kahjuks ei toonud nende leidmine muud peale hetkelise heureka-klamuse ning nende seos ülejäänud tekstiga jäi vägagi hermeetiliseks ja obskuurseks.

Teost võib üritada lugeda kahel meetodil — püüdes üksikute semantiliselt äratuntavate eesti- või võõrkeelsete

üksuste põhjal teha oletusi ümbritsevate asemantiliste morfeemide kohta. Kuid see osutub peagi tulutuks vaimunärimiseks, sest tuvastamatute ja arusaamatute keelendite arv on selges ülekaalus. Teine võimalus on kasutada intuitsiooni, jälgida teksti rütmi, mitte sõna-sõnalt lugeda, vaid libistada end üle lehekülgede, püüdes tabada oletatavat süžeed (miskipärast on aimdus, et see mingil väga hermeetilisel kujul tekstipadriku sees või taga siiski peitub).

Läbiva süžeelise elemendina ilmneb tekstis Priema Viesta, mille taga pole raske näha kirjandusfestivali Prima Vista. Tegelasgalerii on kirju ning raske on kedagi kesksena esile tõsta. Ehk on peategelaseks Tapani Kinnunen? Tekstis esineb ta enamasti kaksiktegelasena Tapani+Juku. Pisut primitiivne oleks nimede esinemissageduse järgi statistikat teha. Nii jääbki kogu süžee kontuurseks, visandlikuks, vaevuaimatavaks. Lugeja tajub, et justkui toimuks midagi, mis on seotud Tartu, Prima Vista ja Tapani Kinnuneniga, kõik ülejäänud tegelased (Katinka, Aleksander Valgehobusekoppel, Peeter Olesk, Jaakob kunder, Linda) mõjuvad marginaalsete sähvatustena läbitamatus tekstitihnikus. Võib aimata mingeid probleeme esinemisjärjestusega, esinejatele tehakse ettepanekuid, tekib probleeme hindamisega... Midagi sellist võis vaistu abil kogu sellest tekstimassiivist välja lugeda, kuid see võib ka olla sügavalt ekslik tõlgenduskatse.

Kokkuvõttes tuleb öelda, et teost iseloomustab tohutu hägusus, ebamäärasus, poolikus, nõrk sidusus. Lugejalt eeldatakse meeletut vaimset pingutust, et panna üksikute selgepiirilistest kildude abil kokku hermeetiline tekstimosaik. Siinkirjutajal see kahjuks ei õnnestunud, mis on kurb. Kuid hinnatav on teose eksperimentaalne väärtus, katse rääkida lugu Malini keeles, mille kõnelejate arv maailmas taandub ühele. (See võib vabalt olla ka eksiarvamus...)

Peamiselt luuleprömmude korraldajana ja esinejana tuntuks saanud Malin mõjub ehk suulises esituses veenvamalt. Kui anda see käsitletav teos välja audioraamatuna, kõnetaks see ehk rohkemgi, mõistmist kergendaks oluliselt intonatsioon, autori ainuomasele tundlik prosoodia, intonatsioonimängud.

1. novembril esitles Aivar Kull Tartu Kirjanduse Majas oma kriitikakogu „Kull ja kiri”, autorit küsitles Mehis Heinsaar.

3. novembril toimus Tartu Linnaraamatukogus koostöös kirjastusega „Petrone Print” vestlusõhtu, mille külaline oli Marja Yano, raamatu „Minu Tökyö. Nähtamatu piiri taga” autor.

3. novembril oli Tartu Kirjanduse Maja „Arhiivis” kirjanduslik teispäev, teemaks „Heinsaar, Ristikivi, Baude-laire”. Oma lemmikpalu kolmest luulekogust lugesis Rauno Alliksaar, Sirel Heinloo, Hannelele Kaldmaa, Hasso Krull, Eelika Laane, Siim Lill, Indrek Ojam, Janar Sarapu ja Villem Varik.

3. novembril autasustati TLÜ Akadeemilise raamatukogu kohvikus pidulikul koosviibimisel Peeter Ilusat ja Artur Laastu kirgiisi rahvuseepose „Manas” populariseerimise ja eesti keelde vahendamise eest Kirgiisia rahvusliku Manasi Akadeemia medalliga „Suuremeelne Manas”. Väljaanne „Manas. Pärinus kangelasest — kirgiisi rahva epos” ilmus kirjastuselt „Penikoorem”. Raamatu koostaja ja sisesejuhatuse autor on Peeter Ilus, toimetaja ja järelsona autor Artur Laast.

3. novembril oli Tallinna Keskraamatukogu rõdusaalis lugemisprogrammi „Raamatuga kevadesse” aväiritus. Üles astusid näitleja Mari-Liis Lill ja dramaturg-lavastaja Paavo Piik. 2015./2016. aasta programmi teemaks on „Tänapäeva muinasjutt”.

3.—6. novembrini toimus Eestimaa raamatukogudes kirjanike raamatukogutuur „Sõnaränd 2015”. Tartu- ja Jõgevamaal käisid Doris Kareva, Kalju Kruusa, Ivar Sild ja Kai-Mai Olbri; Saare- ja Pärnumaal Urmas Vadi,

Mehis Heinsaar ja Veronika Kivisilla; Põlva- ja Võrumaal Teet Kallas, Kaur Rüismaa, Ingrid Velbaum-Staub ja Sveta Grigorjeva; Valga- ja Viljandimaal Livia Viitol, Wimberg, Sulev Oll ja Birk Rohelend; Ida- ja Lääne-Virumaal Indrek Koff, Olavi Ruitlane, Mait Vaik ja Maire Liivamets; Läänemaal ja Hiiumaal Kai Aareleid, Kätlin Kaldmaa ja Maarja Pärtna ning Järva- ja Raplamaal Karl Martin Sinijärv, Jan Kaus, Kaupo Meiel ja Jüri Kolk.

4. novembri kirjanduslikul kolmapäeval „Hullunud luuletaja. Koidulast Grigorjevani” esitasid Kirjanike Liidu saalis loeng-draama Jürgen Rooste ja Siim Aimla.

5. novembril esines Tiit Hennoste A. H. Tammsaare muuseumis loenguga „Kustutage kuuvalgus! 20. sajandi kirjandusmanifest kui programm ja tegu”.

9. novembril oli Tartu Linnaraamatukogus Pavel Varunini raamatu „Rääbu ja valge Peipsimaa” (väljaandja MTÜ „Piiri Peal”) eestikeelse tõlke esitus. Osalesid autor ja teose tõlkija Peeter Volkonski.

10. novembril toimus Tartu Kirjanduse Majas järjekordne Värske Õhtu. „Värske Rõhu” korraldatud üritusel vestlesid proosast Jim Ashilevi, Linda-Mari Väli ja Urmas Vadi.

10. novembril oli Tartu Linnaraamatukogus poola kirjanduse õhtu, mille kavas näidati dokumentaalfilmi „Różewicz jógikond”, leidis aset vestlus Tadeusz Rózewiczist ja Poola luulest filmirežissööri Artur Burszta ning laiemalt luuletaja Tadeusz Dąbrowskiga. Samas esitleti ka Tadeusz Dąbrowski valikkogu „Te Deum” (Hendrik Lindepuu Kirjastus). Õhtut juhis Hendrik Lindepuu, vestlust tõlkis ja tekste luges Marius Peterson.

Poola luulefestivali Kirjandussadam

(*Port Literacki*) üritus Tartus sai teoks Poola Vabariigi Suursaatkonna, Tartu Linnaraamatukogu, kirjandusfestivali Prima Vista ning Poola Vabariigi Kultuuri- ja Rahvusliku Pärandi Ministeeriumi toetusel.

10. novembril käisid Contra, Sulev Oll ja Jaanus Vaiksoo Eesti Lastekirjanduse Keskuse iga-aastasel lastekirjanike tuuril „Tuleme külla!”, sedakorda Ida-Virumaal. Noorte lugejatega kohtuti Narva ja Jõhvi Keskraamatukogu lasteosakonnas.

11. novembri kirjanduslikul kolmapäeval „Rahuruum” luges Kirjanike Liidu saalis oma luulet Kaarel B. Väljamäe, muusikat tegid Triin Kasemaa ja Liis-Helena Väljamäe.

11. novembril esitles TLÜ kirjastus A. H. Tammsaare muuseumis Ueda Akinari tondijuttude kogumikku „Vihma ja kuupaiste lood”. Jaapani tondijuttudest ja nende taustast vestlesid raamatu tõlkija ja eessõna autor Rein Raud ning raamatu toimetaja Alari Allik. Katkendeid luges Kristiina-Hortensia Port.

11. novembril autasustati Eesti Lastekirjanduse Keskuses Kultuuriministeeriumi, kirjastuse „Päike ja Pilv” ning Eesti Lastekirjanduse Keskuse korraldatud lasteraamatukonkursi „Põlvepikuraamat” võitjaid. Konkursi žürii koosseisus Asta Trummel, Jaanika Palm, Kätlin Kaldmaa, Piret Nii-nepuu-Kiik, Jaanus Kõuts ja Katrin Reinmaa otsustas välja anda kolm võrdset auhinda ja kolm eripreemiat. Võidutööd olid Helle Kirsi ja Piret Bergmanni „Tähtsad täpid”, Kertu Sillaste „Astrid ja Ott” ja Piret Mildebergi „Notsu ja nalg”. Eripreemia pälvisid Regina Lukk-Toompere käsikirja „Kasside salajane pagaritöökoda seina sees Tallinnas” illustatsioonidega, Kadri Kiho ja Katre Eesmaa käsikirjaga

„Kevadet otsimas” ning Kristi Kangilaski käsikirja „Sa oled alati hoitud” illustatsioonidega.

11. novembril oli A. H. Tammsaare muuseumis Mati Undi teemaline filmiõhtu, linastus dokumentaalfilm „Unditund”, filmile eelnes vestlus selle režissööri Maria Avdjuškoga.

12. novembril toimus Tartu Linnaraamatukogus luule- ja lauluõhtu „Mari Vallisoo 65”. Mari Vallisoo luuletusi luges Tuuli Vallisoo ja laulis Andrus Hämäläinen, õhtu juhatas sisse Jüri Kaldmaa.

13. novembril esitles Aivar Kull Tartu Linnaraamatukogus oma kriitikakogumikku „Kull ja kiri”. Teda küsitles Mehis Heinsaar.

13.—21. novembrini korraldati Soomes (Turus ja mujal) festival *Runoviikko*, kus Eestist esinesid Luulur, Muš Nadii, Asko Künnap ja Valeri Mikor.

14. ja 28. novembril toimus Tartu Kirjanduse Maja „Arhiivis” kirjandusviktoriin.

15. novembril leidis Tartus aset TarSlämm, finaali pääsesid Janar Sarapu ja Sirel Heinloo, külalisesinejaks oli Alzheimer Sex.

17. novembri kirjanduslikul teisipäeval esitles kirjastus „Tammerraamat” Tartu Kirjanduse Majas Lennart Meri koguteost „Ütlemissi” (koostaja Toomas Kiho). Kõnelesid Mart Meri, Jaan Kaplinski, Urmas Reinsalu, Kaja Tael jt.

18. novembri kirjanduslikul kolmapäeval oli Kirjanike Liidu saalis eestisoome luulekogumiku „8+8 II” esitus. Sõna said autorid ja tõlkijad, Maarja Kangro, Ly Seppel, Karl Martin Sini-järv, Mathura, Kalju Kruusa, Asta

Põldmäe, Kai Aareleid, Kätlin Kaldmaa, Mari-Liis Roos, Anniina Ljokkoi jt.

18.—25. novembrini toimus Pariisis esmakordselt „Seto nädal”, kus tutvustati traditsioonilist seto leelot, käsitööd, kombeid, köögikunsti, ajalugu, keelt ja kirjandust.

19. novembril andis Rahvusvahelise Noorsookirjanduse Nõukogu (IBBY) Eesti osakond tõlkija René Tendermannile üle Paabeli Torni auhinna Ameerika kirjaniku Rainbow Rowelli noorteraamatu „Eleanor & Park” („Pegasus”, 2014) eestindamise eest. Auhinna nominendid olid veel Katherine Applegate'i „Üks ja ainus Ivan”, tõlkija Mario Pulver, kirjastus „Pikoprint”; Chris Riddelli „Ada Goot ja kummitushiir”, tõlkija Kadri Kalm, „Tammerraamat”; Ursula Poznanski „Erebos: see on mäng, ta jälgib sind”, tõlkija Kristina Uluots, „Tiritamm”, ja Sarah Moore Fitzgeraldi „Lootuse õunakook”, tõlkija Riina Jesmin, kirjastus „Varrak”. Auhind anti üle IBBY Eesti osakonna sügisöhtul Eesti Laste- kirjanduse Keskuses.

19. novembril kuulati A. H. Tammsaare muuseumis Johanna Rossi loengut „Kuidas feministid raamatuid loevad?” loengusarjast „Teksti mõjutajad. Ideoloogiad ja kirjandus”.

19. novembril avati Eesti Rahvusraamatukogu kolmanda korruse trepigeraiis näitus „50 köidetud aastat”.

19.—21. novembrini toimusid Tartus restoranis „Vilde” ja Vilde Tervisekohvikus luuleprõmmu Euroopa meistrivõistlused (*European Poetry Slam Championship — EPSC*) ning festival „Hullunud Tartu 6. Tervis”. Luule esitamise võistlustel osalesid esindajad Serbiast, Horvaatiast, Belgiast, Tšehhist, Portugalist, Eestist, Ungarist, Itaaliast, Leedust, Prantsusmaalt, Austriast, Iiri-

maalt, Hispaaniast, Šveitsist ja Soomest. Euroopa meistriks sai Portugali esindaja Nuno Miguel García Piteira.

Kuuendat korda toimunud interdistsiplinaarsel festivalil „Hullunud Tartu” esitasid oma loomingut Veronika Kivisilla, Contra, Krista Ojasaar, Luulur, Marko Kompus, Jan Rahman, Siim Lill, Tõnis Vilu, Erkki Luuk, Kätlin Kaldmaa, Sveta Grigorjeva, Jürgen Rooste ja Helena Läks. Väliskülastajateks olid seekord Kung Henry (Rootsi), Peter Waugh (Austria/UK) ning Raquel Lima (Portugal). Klubis „Promenaadiviis” avati kunstinäitus, kus oma loominguga olid esindatud Lemming Nagel, Einar Vene, Vano Allsalu, Anna Hõbemäe, Alar Tuul, Andrus Peegel ja Urmo Mets. Kõlas Margo Kõlari kooripala „Meie kakskümmendkaks” esiettekanne.

Meistrivõistluste programmi raames korraldati ka Peter Waugh' juhendatud töötuba „Kõla- ja esitusluule laboratoorium” ja Raquel Lima juhendatud töötuba „Luule ja sugu”.

20. novembril esitles kirjastus „Fabian” Kirjanike Liidu saalis Mihkel Muti romaani „Kooparahvas läheb ajalukku” tõlget vene keelde (*Народ нещеры уходит в историю*, tõlkija Elviira Mihhailova). Öhtut juhtis Artur Laast, katkendeid raamatust luges Lidia Golovina. Sõna võtsid autor ning tõlkija ja toimetaja Olga Gretšiškina.

20. novembril oli A. H. Tammsaare muuseumis Paša Matšinovi (Paavo Matsini) romaani „Gogoli disko” („Lepp ja Nagel”) esitus.

20. novembril esinesid Tallinnas klubis „Sinilind” 2015. aasta *Poetry Slam*'ide meistrivõistluste võitjad eri riikidest: Salva Soler Hispaaniast, Nuno García Portugalist, Simone Savogin Itaaliast, Ari-Pekka Kivinen Soomest jpt. Eestist esindas Jaan Luulur Malin, eraldi etteaste tegi Jürgen Rooste.

21.—22. novembrini osalesid Helsingis Mardilaadal teiste seas kirjanikud Indrek Hargla, Kristiina Ehin, Ly Sepel, Heiki Vilep, Tiit Aleksejev, Rein Raud, Kätlin Kaldmaa, Asko Künnap, Maarja Kangro ja Urmas Vadi.

23. novembril anti Tartu Kirjanduse Majas Piret Jaaksile üle Betti Alveri nimeline debüüdiauhind proosakogu „Linnalegend” eest. Teised nominendid olid Billeneeve (luulekogu „Sügis nagu lõppev suhe”), Kristjan Haljak (luulekogu „Palavik”), Eero Lattu (romaan „Kaitstud Eesti”) ja Mudlum (proosakogu „Tõsine inimene”). Žüriisse kuulusid Pille-Riin Larm, Katrin Raid, Sirel Heinloo, Vahur Afanasjev ja Indrek Ojam.

24. novembril esitleti Soome suursaatkonnas Tallinnas Olavi Paavolaineni teose „Minek ja loits” (*Lähtö ja loitsu*) tõlget eesti keelde, mille andis välja Eesti Keele Sihtasutus. Kõnelesid Soome parlamendi liige Erkki Tuomioja, kirjandusteadlased Toomas Haug ja Panu Rajala, kirjastaja Toomas Väljataga ja teose tõlkija Piret Saluri; tervitussõnad ütles suursaadik Kirsti Narinen.

Samas anti Piret Salurile üle sihtasutuse *Viro-Säätiö* poolt väljaantav Aino Kallase preemia, millega tunnustatakse eestlastest üksikisikuid või kollektiive, kellel on märkimisväärsed teeneid Eesti—Soome kultuurisuhete arendamisel.

24. novembri kirjanduslikul teisipäeval esitles Paavo Matsin Tartu Kirjanduse Majas oma romaani „Gogoli disko”. Muusikat tegid Kristel Mägedi ja Barthol Lo Mejor.

25. novembri kirjanduslik kolmapäev Kirjanike Liidu saalis kandis nime „Nelikkõne: Kanadast Usbekistani. Neli raamatut, neli autorit, neli maailma”.

Tutvustati PEN-i Raamatukogu sarjas avaldatud ja PEN-iga tihedalt seotud kirjanike Goran Simići, Hamdam Zakirovi, Karen Connelly ja Sergei Zavjalovi loomingut. Esinesid Veronika Kivisilla, Kätlin Kaldmaa, Igor Kotjuh ja Pi Filimonoff.

25. novembril esitleti Eesti Kirjandusmuuseumis Kirjandusmuuseumi ja kirjastuse „Varrak” poolt välja antud ning Kristi Metste ja Eve Annuki koostatud raamatut „Minu lamp põleb. Betti Alveri ja Mart Lepiku kirjavahetus 1947—1970.” Kõnelesid Urmas Sutrop, Vallo Kepp ning raamatu koostajad. Kirju lugesid Anu Lamp ja Enn Lillemets, muusikat tegi Ants Johanson. Avati Eesti Kultuuriloolise Arhiivi ja Betti Alveri Muuseumi kogude põhjal koostatud näitus Betti Alverist ja Mart Lepikust kunstis.

25. novembril korraldas Tartu Linna raamatukogu „Vanemuise” suure maja kohvikus „Shakespeare” noorte *pop-up* kirjanduskohviku, kus arutleti Carlos Ruiz Zafóni raamatu „Marina” üle. Vestlust juhtis Irina Möldre.

26. novembril esines Eneken Laanes Eesti Keele Instituudi maja II korruse saalis Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse teadusseminaril „Raimond Kaugveri laagrikogemused kirjades ja kirjanduses”.

26. novembril toimus Eesti Kirjandusmuuseumi saalis seminar „Kas keelata või lubada: tsensuur Rootsi ajast Eesti taasiseseisvumiseni”. Ettekanded tegid Piret Lotman, Tiiu Reimo, Kristi Metste, Tõnu Tannberg, Malle Salupere, Vello Paatsi, Ilmar Kask ja Heino Mardiste.

26. novembril oli Tartu Linnaraamatukogu kirjanduskohvikus vaatluse all raamat „Viikingid Vínlandis. Eiríkr Punase saaga. Gröönlaste saaga”, mille

on vanaislandi keelest tõlkinud Arvo Alas. Külas oli tõlkija Askur Alas, katkendi „Egilli saagast” luges Enn Lillemets ja vestlust juhtis Margit Oja.

28. novembril esines KUMU-s Luulur.

30. novembril esitleti Viru Keskuse „Rahva Raamatus” Doris Kareva raamatut „Perekonnaalbum” („Verb”). Autoriga vestles Gaute Kivistik.

30. novembril toimus Eesti Keele Instituudi maja III korruse õppesaalis Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse teadusseminar „A. H. Tammsaare suhetest Friedrich Nietzschega”, kõneles Mirjam Hinrikus.

30. novembril oli A. H. Tammsaare muuseumis 11. sügiskonverents „Kirjandus ja haigus”. Ettekanded tegid Reet Hiimäe, Piret Kruuspere, Eve Annuk, Sirly Hiimäe, Anneli Kõvamees, Maarja Vaino, Jaanus Adamson ja Toomas Haug.

Õnnitleme!

- 3. detsember — Rein Sander 70
- 14. detsember — Arvo Valton 80
- 15. detsember — Endel Nirk 90
- 16. detsember — Malle Talvet 60
- 17. detsember — Jüri Talvet 70

Juhan Liivi lüürikat itaalia keeles

Rooma kirjastuse „Superstripes / Gattomerlino” väljaandel ilmus äsja väike kogumik Juhan Liivi lüürist luulet: *Rondine, dove hai preso il tuo grido?* (Pealkirja on inspireerinud Liivi luuletuse „Pääsuke” algusrida „Pääsuke, kust sa need lidinad leidsid?.”) Valimiku koostaja on Jüri Talvet. Tõlked valmisid Talveti koostöös itaalia kirjaniku, kriitiku ja kirjastaja Piera Matteiga, kes

on ühtlasi kirjutanud raamatule sisuka saate-essee „Üksildus, millest jääb kaja”. Piera Mattei valgustab selles eesti kirjanduse ja kultuuri ajaloolist tausta, mainib itaallaste rolli Tartu jesuiitide kolleegiumis XVI sajandi lõpus, Vello Salo panust eesti luule esmatutvustajana Itaalias, tsiteerib Kalju Kruusa luuletust (mis ilmus sama kirjastuse välja antud valimikus 2012. aastal) ning leiab lõpuks Liivi lüürikas ootamatuidki rööpjooni Liiviga samal 1913. aastal elust lahkunud itaalia luuletaja Giovanni Pascoli loomepärandiga.

Esimene „Kalevipoeg” hispaania keeles

Kirjastuse „Miraguano” väljaandel jõudis hiljuti hispaaniakeelse lugejaskonnani Eesti rahvuseepos „Kalevipoeg” (Madrid, 2015, 178 lk.). Esialgu ei ole kõne all siiski F. R. Kreutzwaldi värss-eepos, vaid selle lühendatud proosamugandus, mille briti entümoloo ja folklorist, Lönnsroti „Kalevala” kunagine tõlkija William Forsell Kirby (1844—1912) avaldas inglise keeles juba 1895. aastal.

Kirby „Kalevipoja” hispaania keelde tõlkinud Mariano González Campo on Põhjala kultuuride parimaid tundjaid Hispaanias. Varem on ta tõlkinud muinas-skandinaavia saagasid ja fääri ballaade. „Kalevipoja” proosamuganduse nüüdne tõlge valmis Eesti Instituudi *Estophilus’e* stipendiumi toel.

Lisaks W. F. Kirby omaaegsele saatesõnale, kommentaaridele, kahe eesti rahvalaulu näitele (lisas) ning tõlkija eessõnale leiab lugeja hispaaniakeelsest „Kalevipoja”-raamatust eraldi vihkuna Jüri Talveti pikema käsitluse „F. R. Kreutzwaldi rahvuseepos „Kalevipoeg” ja selle ümberjutustus W. F. Kirby’lt”. Raamat sisaldab rikkalikku pildimaterjali — Eesti kunstnike nägemusi „Kalevipojast” läbi aegade.

Veaparandus

Paavo Kivise artiklis „Suurmeister, meister, mäng” („Looming” nr. 10, lk. 1441) tsiteeritud luuletuse ridade autor on Ernst Enno.

Sirje Kiini monograafia „Marie Under. Elu ja luule“ ilmus vene keeles

Teisipäeval, 13. oktoobril esitleti Moskvas Hõbeajastu muuseumis Sirje Kiini monograafia „Marie Under. Elu ja luule“ tõlget vene keelde. Esitluseel kõnelesid Sirje Kiin, Boris Tuch ja Marina Tervonen ning Eesti kultuuriautark Moskvas Dimitri Mironov.

Mahuka biograafia (656 lk.) on tõlkinud Boris Tuch ja Igor Kotjuh, Marie Underi luule uued tõlked on teinud Marina Tervonen. Samuti on teoses tsiteeritud Igor Severjanini, Juri Šumakovi, Igor Koreiša, Svetlan Semenenko ja Boris Tuchi tõlkeid Marie Underi luulest. Teose kujundas Andres Tali.

Raamatu kirjastas Tartu Ülikooli kirjastus. Mahuka teose tõlkimist ja väljaandmist rahastasid Integratsiooni ja Migratsiooni sihtasutus MISA, Eesti Vabariigi Kultuuriministeerium ja Eesti Kultuurkapital.

Eestis toimusid teose esitlused kahes, eesti ja vene keeles. Narvas, Tartu Ülikooli Narva kolledži keldrisaalis esinesid neljapäeval, 15. oktoobril Sirje Kiin ja Marina Tervonen ning Narva Kolledži õppejõud Szilard Toth ning Enda Trubok. Tartu Kirjanike Majas toimunud esitlusel kõnelesid 20. oktoobril Sirje Kiin ja kirjastaja Ivo Volt, Marina Tervonen luges oma tõlkeid Underi luulest. Tallinna Keskraamatukogus esinesid 21. oktoobril Sirje Kiin, Marina Tervonen, Boris Tuch, Igor Kotjuh, Marie Underi luulet luges eesti

keeles näitleja Anu Lamp ja vene keeles luges oma Underi-tõlkeid Marina Tervonen. Viljandi linnaraamatukogus toimunud esitlusel kõnelesid 27. oktoobril Sirje Kiin ja Marina Tervonen.

16. oktoobril kohtus Sirje Kiin Jõhvi keskkoolis vanemate klasside õpilaste ja kirjandusõpetajatega ning pidas loengu teemal, miks Marie Under ei saanud Nobeli preemiat.

VÄIKE PIPAR Triinu Tamm

Prantslastel on olnud kombeks liigitada prantsuse keeles kirjutavaid autoreid prantsuse kirjanikeks ja frankofoonseteks kirjanikeks. See on iseenesest sisutu liigitus, sest ka prantsuse kirjanikud kirjutavad ju prantsuse keeles ja on seega frankofoonsed. Nende viimaste alla liigitatakse tegelikkuses aga kõik need kirjutajad, kes on pärit Belgiast, Šveitsist, Québecist, Magribist, prantsuskeelsest Aafrikast, Liibanonist jne. Prantsuse kirjanik ollakse eeldusel, et ollakse sündinud ja elatakse Prantsusmaal ning oma raamatuid avaldatakse mõnes Prantsuse kirjastuses. Ühes või teises punktis tehakse aeg-ajalt muidugi järeleandmisi, näiteks Samuel Beckett, Eugène Ionesco, Emil Cioran, Milan Kundera ja Andrei Makine omandasid üsna kiiresti prantsuse kirjaniku tiitli ja leidsid kirjanduskäsitlustes ja raamatupoodides koha nimelt prantsuse kirjanduse osakonnas. Beirutis sündinud liibanoni-prantsuse kirjanik, Prantsuse Akadeemia liige Amin Maalouf on märkinud, et põhja poolt tulijatel ongi siin eelseid, et nimelt lõunast pärit kirjanikke nimetatakse järjepidevalt frankofoonseteks kirjanikeks, isegi kui nad elavad ja avaldavad oma teoseid Prantsusmaal ja osalevad seega prantsuse kirjanduselus.

Sellises liigituses on kahtlemata annus sildistamist, mis pole päriselt neutraalne. Amin Maalouf on öelnud sedagi, et prantsuse kirjaniku puhul mõeldakse „meie”, frankofoonse kirjaniku puhul „nemad” ja „teine”. Selle patroneeriva üleoleku vastu on protestinud mitmed literaadid, teiste seas nobelist Jean-Marie Gustave Le Clézio, kes on öelnud: „Ma olen prantsuse kirjanik, see tähendab frankofoonse kirjanik.” Ja 2007. aastal andis hulk mõjukaid prantsuse keeles kirjutavaid kirjanikke oma allkirja manifestile „Prantsuskeelse „maailmakirjanduse” nimel” (*Pour une „littérature-monde” en français*), mis kuulutas, et oleks aeg liikuda uude ajastusse, kus prantsuskeelsel kirjandusel ei ole enam keskust, vaid seda kirjutatakse kõikjal, et aeg on küps tõmmata joon alla koloniaalpärandaigulisele frankofoonia mõistele ja liikuda edasi „prantsuskeelse maailmakirjandusega”.

Kuigi tavad on visad püsima, on küsimuse üle vähemalt tekkinud arutelu ning võib täheldada märke muutustestki, läbimurdeaastana tuuakse välja 2006. Sel aastal sai Prantsuse Akadeemia liikmeks esimene Põhja-Aafrikast pärit kirjanik, Alžeeria päritolu Assia Djebar (seni oli sinna Aafrika päritolu kirjanikest ainsana pääsenud senegali luuletaja, selleks ajaks juba surnud Léopold Sédar Senghor). Nii samuti on olnud märgata, et üha enam kandideerivad olulistele prantsuse kirjandusauhindadele ja ka pälvivad neid just väljaspool Prantsusmaad sündinud prantsuse keeles kirjutavad kirjanikud. 2006. aastal läksid mitmed prantsuse mainekad kirjanduspreemiad esimest korda mitte-prantsuse päritolu kirjutajatele (Goncourt'i ja Prantsuse Akadeemia kirjandusauhinna sai Jonathan Littell, Médicis' auhinna pälvis Sorj Chalandon, Fémina — Nancy Huston, Renaudot' — Alain Mabanckou). Ka tänavuaastases Goncourt'i kirjandusauhinna lõppvoorus oli nelja kan-

didaadi seas Tuneesias sündinud luuletaja ja romaanikirjanik Hédi Kaddour ja juudi-itaalia perekonnast pärit ja Kairos sündinud Tobie Nathan. Veel eelviimases voorus oli kandidaat ka Alain Mabanckou, kes on juba kümme aastat prantsuse kirjanduses n.-ö. pildil olnud ja kellest siin ka lähemalt juttu tuleb. Praktilise poole pealt: viimasel ajal on Prantsusmaa raamatupoodideski võinud täheldada, et aina valdavam on liigitus: frankofoonse kirjandus (kuhu kuuluvad kõik prantsuse keeles kirjutavad kirjanikud, näiteks ka Katrina Kalda) ja väliskirjandus (kuhu kuulub kogu tõlgitud kirjandus).

Alain Mabanckou on sündinud 1966. aastal Kongo Vabariigis Pointe-Noire'i linnas. 22-aastaselt sai ta stipendiumi, et jätkata ülikooliõpinguid Prantsusmaal. Kuigi tema erialaks oli õigusteadus, tegeles ta juba sel ajal ka kirjutamisega. Ometi läks veel kümme aastat, enne kui ühes väikeses kirjastuses, mis annabki välja nimelt Aafrika kirjandust, ilmus tema esimene teos „Sinine-valge-punane” (*Bleu-blanc-rouge*; 1998). Seitsaadik on ta järjepidevalt avaldanud nii proosat, luulet kui ka esseistikat. Suurem tuntus saabus aga siis, kui Mabanckou raamatuid hakkas avaldama mainekas kirjastus „Seuil”, ilmusid romaanid „Katkine klaas” (*Verre cassé*; 2005) ja „Okassee mälestused” (*Les Mémoires de porc-épic*; 2006). Tulid mitmed kirjandusauhinnad, muuhulgas sai ta 2012 kogu oma senise loomingu eest kaaluka Prantsuse Akadeemia preemia ja oli 2015. aastal *Man Booker International Prize*'i finalist. Goncourt'i auhinnale kandideeris praeguseks juba Californias Santa Monicas elav Mabanckou seekord oma viimase romaaniga „Väike Pipar” (*Petit Piment*; 2015).

Romaani „Väike Pipar” peategelane on orb Mabanckou kunagisest kodulinnast Pointe-Noire'ist. Tema täisnimi on Tokumisa Nzambe po

Mose yamoyindo abotami namboka ya Bakoko, mis lingala keeles tähendab „Tänagem Jumalat, must Mooses on sündinud oma esivanemate maal”, igapäevaelus kutsutaksegi teda hellitusnimega Moïse ehk Mooses. 13-aastane Moïse satub Pointe-Noire'i lähedal asuvasse orbudekodusse Laongos, esialgu pole tema elul seal väga vigagi, ta on kristliku lastekodu juhataja Papa Montelo ja kasvataja Sabine Niangui suur lemmik. Siis leiab aga aset „teaduslik sotsialistlik revolutsioon” ja lastekodu juhatajaks saab despootlik Dieudonné Ngoulmoumako. Jumala asemel tuleb nüüdsest ülistada sotsialismi. Seda Moïse ka teeb, kuni otsustab siiski lastekodust jalga lasta. Edasi tuleb tal ootuspäraselt tegemist iga-suguste jõukude ja kampadega ning nende omavahelise arveteklaarimisega, mõnda neist rühmitustest kuulub ta lühemat aega ka ise. Sellest ajast on pärit ka tema hüüdnimi Väike Pipar, kuna kahe kaabaka käest pääsemiseks paneb ta nende toidu sisse oht-ralt pipart, mis põhjustab nondel nii ägedaid kõhuvaevusi, et Moïse pääsebki minema. Viimaks leiab ta pelgupaiga pordumajas, mida peab emalik ja südamlilik Maman Fiat 500. Kuid poliitilise režiimi hammasrattad jahvatavad halastamatult edasi ja Väikese Pipra seiklused jätkuvad. Ühtepidi on tegemist n.-ö. arenguromaaniga, samas on kõige selle aktiivseks taustaks sotsiaalne ja poliitiline olukord 1970. aastate Kongsos.

Romaan on jutustatud lapse vaatepunktist, kriitikud on peategestlast võrrelnud nii Oliver Twisti kui Gavroche'iga. Autor ise on öelnud, et lapse vaatepunkt võimaldas tal läheneda keerulistele teemadele n.-ö. naiivse ja avatud pilguga, mistõttu oli ka kõige süngematel hetkedel võimalik kujutada helgemat tulevikku. Kindlasti väärib tähelepanu Mabanckou keelekasutus. Prantsuse keel ei ole tema emakeel, küll aga kirjutamiskeel.

Tema enda sõnul räägib ta kõiki Kongsos kasutusel olevaid kohalikke keeli ja eks ole standardist üksjagu erinev ka seal räägitav prantsuse keel. Samuti on ta öelnud, et kui ta kirjutama hakkab, siis läheb tema sees justkui käima väike tõlkimisemasin, mis ei tõlgi mitte üksnes sõnu, vaid ka mõtteviisi. Näiteks ei ole Mabanckou emakeeles palju sünonüüme, selle asemel väljendutakse piltlikult, seetõttu on ka Mabanckou tekstides palju ootamatuid võrdlusi, piltlikke ja lopsakaid kujundeid. Silmatorkav on kõnekeelsuse taotlus, tema tegelased räägivad tõesti nagu inimesed tänavalt. Tähelepanuväärne on ka Mabanckou lugudejutustamise oskus, seegi on ilmselgelt mõjutatud Aafrika suulisest muinasjututraditsioonist, lood aina hargnevad ning võtavad ootamatuid ja uljaid pöördeid, välistatud ei ole ka fantastikaelement.

Lõpetuseks võib tõdeda, et ehk on prantsuse kirjandus tõesti avanemas ja avardumas, kogu selle rikkaliku prantsuse keeles kirjutatava kirjanduse positiivsest hõlmamisest oleks tal ainult võita, seda nii teemade mitmekesisuse kui ka keelelise rikkuse mõttes. Väike pipar kulub vürtsiks ära.

PRANTSUSE AKADEEMIA ROMAANIAUHIND 2015 Indrek Koff

Väärrika institutsiooni — Prantsuse Akadeemia — niisama väärrikas romaniauhind anti tänavu välja juba sajandat korda. Kolmandat korda auhinna ajaloos läks preemia jagamisele kahe autori vahel: lõppvoorus said võrdselt 11 häält alžeerlane Boualem Sansal ja tuneeslane Hédi Kaddour. Eestist vaadates hakkab silma, et mõlemad võitjad on päritolult justkui välismaalased (Kaddour küll elab ja töötab juba aastaid Prantsusmaal), kuid õigupoolest ei ole prantsuse kirjanduses rii-

gipiire kunagi ülemäära tähtsaks peetud. Väga head kirjanikku tahetakse ju ikka omaks pidada, seepärast kehtib vähemasti tõeliselt suurte nimede puhul põhimõte: prantsuse kirjandus on see, mida tehakse prantsuse keeles.

Võitjate peamiseks ühisjooneks on Magribi päritolu ja tööik, et omal kombel räägivad mõlemad võiduromaanid tolle piirkonna ajaloost.

Boualem Sansali otseselt Orwellile viitav „2084” on düstopia, mille tegevus toimub Abistani-nimelises riigis, mida valitsevad jumal Yölahit kumardavad religioossed fundamentalistid. Tegemist on varjamatu islami-kriitikaga, mida Sansal on kartmatult viljelnud juba vähemalt viimased viisteist aastat. Romaanis kirjeldab ta varjamatu sarkasmiga mehhanisme, mille abil usust on tehtud poliitilise domineerimise tööriist, ning näitab ilmekalt, kui lühike on tee islamiäärmuslusest totalitarismini. Kuuldavasti ongi raamatu tugevaimaks küljeks ennekoike aktuaalse teema söakas käsitlemine. Mis kirjanduslikesse aspektidesse puutub, siis on romaanile ette heidetud liigset õpetlikkust, mille all kannatavad nii lugu kui karakterid.

Hédi Kaddouri romaan „Kaalukad” (*Les Prépondérants*) kirjeldab „õndsat koloniaalajastut” Marokoga sarnanevas 1920. aastate Prantsuse protektoraadis. Loo käivitab moodsa elu „sisetung” romaani peamisse tegevuspaika, Nahbèsi väikelinna saabub Hollywoodi võttegrupp. Tegelaste palett on ääretult kirju — nende seas on nii koloniseerijaid kui ka koloniseeritavaid, kusjuures heale kirjandusele iseloomulikult on mõlema seltskonna puhul esindatud palju erinevaid vaatepunkte (ehkki näiteks prantslastest koosneva „Kaalukate ringi” liikmeid näib ühendavat kõrk suhtumine koloniseeritavatesse, ei iseloomusta selline hoiak tervet prantsuse kogukonda). Ajakirja „Nouvel Observateur” kirjandusrubriigi on „Kaalukaid” nime-

tatud peaaegu täiuslikuks ajalooliseks romaaniks, kuid samas on oluline rõhutada, et tegu pole pelgalt ajalookirjeldusega — raamatus aimub saja aasta taguste sündmuste taustal selgesti ka praeguse, XXI sajandi globaliseerunud maailma kaost.

Prantsuse Akadeemiat kaldutakse sageli pidama paksu tolmukorra alla mattunud tagurlaste viimseks puhkepaigaks enne surematuse teele asumist (akadeemia liikmeid nimetataksegi muide „surematuteks”), kui aga selle sisulisse töösse süüvida, selgub, et nagu eelarvamused ikka, on seegi suhtumine põhjendamatu: mis saaks praegu olla aktuaalsem kui teemad, mida käsitlevad mõlemad 2015. aasta võiduromaanid?

Erik Linnolt *in memoriam* 10. I 1920 – 4. X 2015

Esimesel oktoobrikuu pühapäeval lahkus USA-s oma kodus Erik Linnolt, kes Eestis on tuntud kahes trükis ilmunud paeluva ja omanäolise mälestuse raamatuga „Linnu tiivul. Mõtteid ja mälestusi” (2000 ja 2005). Selle järel ilmus mõne aja pärast valik Erik Linnolti lühipalasid ja mõtisklusi „Üks vanamees Ameerikast kirjutab Teile” (2012). Raamatud andis koostöös autoriga välja kirjastus SE&JS.

Doktor Linnolt oli kolleegide ja patsientide poolt hinnatud arst, kes pensionipõlves tõdes, et oli töötanud kaheksateistkümnes haiglas neljal maal neljas keeles, kõige kauem psühhiaatriina USA-s. Samuti oli ta loodust hindav ja armastav inimene, kes tegi annetusi mitmetele looduskaitseorganisatsioonidele. Tema koduaias võis nautida puude ja lilledel ilu, ta kireks olid linnuvaatlused. Ta oli suurepärase suhtleja, kellel oli arvukas ja ustav sõprade ring, vaimukas vestleja, kes mõistis ja

oskas ka ise teha head nalja ning tsiteeris peast klassikuid.

Erik Linnolt sündis Kaluuga kubermangus Mossalski linnas eesti kooliõpetaja peres 1920. aasta alguses. Samal aastal vanemad repatrieerusid Eestisse ja perekonna elupaigaks sai Pärnu. Pärast gümnaasiumi lõpetamist ja ajateenistust alustas Erik 1940. aastal õpinguid Tartu ülikooli arstiteaduskonnas. Euroopas olid ärevad ajad, võimud ja võimkonnad vahetusid, Saksa mobilisatsioon ei jätnud ka Erikut puudutamata. 1944. aastal, kui Nõukogude Liit okupeeris uuesti Eesti, põgenes ka Linnolt nii nagu kümned tuhanded eestlased läände. Uuel asukohamaal Rootsis pühendus ta esmalt keele õppimisele ja uude paika sisseelamisele. Stockholmis tutvus Erik Linnolt Pärnu „Endla” näitleja Asta Willmanniga, kellega 1949. aasta sügisel abiellus.

Linnolt lõpetas 1951. aastal meditsiinikandidaadi ja litsensiaadina arstiteaduse-õpingud Stockholmis Karolinska Instituudis. 1951. aasta sügisel jätsid Erik ja Asta Euroopa ning asusid ümber Kanadasse, kontinendi läänerrannikule Briti Columbiasse, kus noorele arstile leidis tööd „inglaslikus linnakeses” New Westminsteris ja selle ümbruses. Doktor Linnolti haiglakabineti akna taga „kõrgus 4—5 meetri kõrgune rododendron. Kui suur ümar põõsas õitses, moodustas ta hiiglasuure punase palli nagu Tootsi maakera.” („Linnu tiivul”.) Iseloomuliku näite Erik Linnolti mõtteviisist pakub tema hinnang pärast jõudmist Briti Columbiasse: „Vaadates silmapiiri Vaiksel ookeanil teadsime, et lääne poole edasi ei tasu enam trügida, kui ei taha teiselt poolt maakera uuesti Stalini embusse langeda. Olime aga tänulikud Aleksander II-le, kes Alaska USA-le ära müüs ja nende riikide vahelt maismaapiiri likvideeris.”

Briti Columbiast siirdus Linnoltite perekond mõne aasta pärast Ameerika

Ühendriikidesse Connecticuti osariiki. Mõlemad olid innukad edasiõppijad, Asta Willmann sai teise kõrghariduse Yale'i ülikoolist, Erik Linnolt spetsialiseerus psühhiaatriale. Pärast kolme aastat õpinguid leidis ta soovitud töökohta Hartfordi psühhiaatriakliinikus (*The Institute of Living*), kus töötas üle 30 aasta, ravidest tihtipeale ka väga kuulsaid patsiente, kes oma hingehädadega olid temani jõudnud. Kodu loodi lähedal asuvas väikelinnas Farmingtonis. Seal kirjutas Asta Willmann oma peateosena viieköitelise romaani „Peotäis tuhka, teine mulda” ja mitmed teised teosed. Asta Willmann suri 1984. aastal.

1993. aastal saatis Erik Linnolt kirjandusmuuseumi kultuuriloolisele arhiivile Asta Willmanni käsikirjad ja teised arhiivmaterjalid. Koostöös kirjastusega SE&JS on taas avaldatud suur osa Asta Willmanni proosaloomingust. Erik Linnolt pidas AW teoste viimist lugejate käeulatusse kodumaal oma missiooniks. Tema enese kirjanduslikud võimed tulid esile alles siis, kui ta oli juba eas, mille kõrguselt on hea elule kiretult tagasi vaadata.

Erik Linnoltil oli hulk teravmeelset ja elutarku krestomaatilisi ütlusi. Meenutagem üht nendest tema raamatust „Linnu tiivul”: „Meie meeled on pargitud ja nõuavad üha enam üksteist ületrumpavaid ilminguid. Õnnelikud on need, kes oskavad veel leida lõbu lihtsatest tunnetest ja elamustest, mida meie viis meelt söödavad vahel harva ajju kui kallist tasuta andi, olgu selleks siis värske õhu puhang, puhta vee vool, lilleline aas, liblikas, kes tiibu lehvitades oma värvi demonstreerib, või sinine tsiitsitaja hommikupäikese säras.”

*Eesti Kirjandusmuuseum
Eesti Rahva Muuseum
Kirjastus SE&JS*

Peatoimetaja
MIHKEL MUTT
tel. 627 64 21
mihkel@looming.ee

Peatoimetaja asetäitja
TOOMAS HAUG
tel. 627 64 22
toomas@looming.ee

Vastutav sekretär
INNA LUSTI
tel. 627 64 20
inna@looming.ee

Ilukirjandus
ASTA PÕLDMÄE
tel. 627 64 24
asta@looming.ee
DORIS KAREVA
tel. 627 64 23
doris@looming.ee

Kriitika ja ringvaade
INDREK MESIKEpp
tel. 627 64 24
indrek@looming.ee

Keeletoimetaja
MAIGA VARIK
tel. 627 64 23

Sekretär
BRITT PERENS
tel. 627 64 20
britt@looming.ee

Toimetus:
10146 Tallinn, Harju t. 1
looming@looming.ee

Kaas ja kujundus:
JÜRI KAARMA

Praakeksamplari korral pöörduda trükikotta: Pakett AS, Tallinn, Laki t. 17, tel. 656 3639

„Looming” on müügil:

1. Eesti Keele Sihtasutuse raamatupoes „Ateena”, Roosikrantsi 6, Tallinn.
2. SA Kultuurileht müügiosakonnas, Voorimehe 9, Tallinn.
3. AS Lehepunkt müügikohtades.
4. Kõikides „Rahva Raamatu” kauplustes üle Eesti.
5. Kõikides „Apollo” kauplustes üle Eesti.
6. Tartu Ülikooli raamatupoes, Raevoja plats 11, Tartu.

Üksikud numbrid on müügil toimetuses, Tallinn, Harju t. 1.

„Loomingut” on võimalik tellida tel. 617 77 17 või www.tellimine.ee.

Ajakirja elektrooniline versioon on saadaval alates 2011. a. jaanuarinumbri „Apollo” ja „Krisostomuse” kaupluste kodulehekülgedel. E-Loomingu tellimisvõimaluste kohta lähemalt: www.looming.ee

„Loomingu” aastakäigud alates 1923. aastast leiab aadressilt www.digar.ee.

Honorari maksab SA Kultuurileht, Tallinn, Voorimehe 9, tel. 683 31 00.

Toimetus palub lisada kaastööle aadress, kodanikunimi ja telefoninumber, et oleks võimalik kaastöö asjus kontakti võtta.

LOOMING

2015

1810 Luuletused, poeemid

Aasta sisu

AARELEID, K.:	Unenägude tänavad	nr. 10	1403
	Nii kergeks ei saa keegi	nr. 10	1403
	Suled	nr. 10	1404
	Metsnaine	nr. 10	1404
	Meenutus	nr. 10	1405
ALAVEE, A.:	<i>Scripta manent</i>	nr. 3	375
	*vihm kergendava asjaoluna	nr. 3	375
ARU, J.:	Kirjutid valgusaasta kauguselt	nr. 3	375
	*kirjutasin rõõmsat laulu	nr. 2	214
	*rebisin viimase lehe	nr. 2	214
	*lind valvab mind	nr. 2	214
	*pisarates lootoseleht	nr. 2	214
	*pääsuke ärklilae all	nr. 2	215
	Vanaisale, Augustile	nr. 10	1426
ATLAS, T.:	Mängitaja	nr. 10	1427
	Peegli ees	nr. 1	82
BALJASNÕI, B.:	Käsmu. Oktoobri lõpp	nr. 1	82
	Vari	nr. 1	83
	<i>Vene keelest Mats Traat, kommenteerinud D. K.</i>		
BATURIN, N.:	*Silmä pilk...	nr. 11	1515
	*Silmä Pilk — ja löövat õnne!	nr. 11	1515
	*Mõnikõrd om kuu	nr. 11	1515
	*Et nooren põlven mängu muru	nr. 11	1515
	*Su silmi tahass selete	nr. 11	1515
	*Silmä Pilk...	nr. 11	1516
	*Silmä Pilk, mia kae aknest öhe	nr. 11	1516
	*Külland	nr. 11	1516
	*Omete — sa näet süamese	nr. 11	1516
	*Silmä Pilk	nr. 11	1516
	*Silmä Pilk...	nr. 11	1517
	*Vana miis	nr. 11	1517
	*Silmä Pilk, kuigi sul pole suud	nr. 11	1517
	*Ku peass lahkuma vellest	nr. 11	1517
BRISTOL, P.:	*Kaev lagunenu raudteeäärse maja kõrval	nr. 11	1528
	Mõisaküla	nr. 11	1528
	Äksi	nr. 11	1528
	*Minu uus kodu on järv	nr. 11	1529
	Tänavalaterna tund	nr. 11	1529
CONTRA:	Sjood luulõttust pääigu ma es tiiki	nr. 8	1078
	Jahisaak	nr. 8	1078
	Miis ja naanõ	nr. 8	1079
ELM, G.:	Sooja õhu värelemine asfaldi peal	nr. 7	944
	Enesetapumõtted	nr. 7	944
	182 cm ja 0 grammi	nr. 7	945
	Siis, kui keegi tuleb, tasub olla vait kui sukk	nr. 7	945
FS:	*ma kirjutan sinule	nr. 3	307
	*tule ja kallista puid	nr. 3	307
	*kui ma suureks saan	nr. 3	307
	*õhtul ma võtan pea küljest kõrvad	nr. 3	307

GODIŅŠ, G.:	*kolmandal reisil	nr. 3	308
	*varsti hakkab väga lõbus	nr. 3	309
	*Väljasurevas keeles	nr. 1	64
	*Ma kannan sind nagu sulavat lund	nr. 1	64
	*Avan teokarbi, selles on kiri	nr. 1	64
	*Rõõm laskus ämblikuna	nr. 1	65
	*Alustada teist luuletust	nr. 1	65
	*Tõeline minu biograafia	nr. 1	65
	*Lumi süttis valust	nr. 1	66
	*Igal õhtul	nr. 1	66
	*Valmistasin ukse	nr. 1	66
	*Tõlgin eestlast ja soomlast	nr. 1	66
	*„Millal tuleb lätlasele see aeg?”	nr. 1	67
<i>Läti keelest Contra, kommenteerinud D. K.</i>			
HALJAK, K.:	*tallinna <i>decumanus</i> A-st A-sse	nr. 7	971
	*kallis M. pjatigorski agulist	nr. 7	971
	*halb pääsukene oli üsna hea õmbleja	nr. 7	971
	*kas sa oled veel elus jah mulle	nr. 7	972
	*mis te lapsed aegviidus ootate kas	nr. 7	972
	*ühel hilisõhtul kevades kui	nr. 7	972
	*ma sirutasin käe välja nõelad	nr. 7	973
HELLERMA, J.:	*une sai sonett oma põrgus	nr. 7	973
	*luule on maa-alune jõgi	nr. 11	1559
HELLERMA, K.:	*maailma ürgvaikus	nr. 11	1559
	Universum kõneleb	nr. 5	621
HIRV, I.:	*Lind mu akna all ärkab	nr. 4	504
	*Räägi mulle lilledest — kallis	nr. 4	504
	*Päeva janu	nr. 4	504
	*Kombata sõrmeotstega pimedust	nr. 4	505
	*Õhtu toob tagasi mäele	nr. 4	505
	*Nähtamatud lained	nr. 4	506
HIX, H. L.:	Välja tõmmatud, kõrvale jäetud, sisse		
	puistatud	nr. 1	43
	Hoolikalt valitud alandamised	nr. 1	44
<i>Tõlkinud Jüri Talvet, kommenteerinud D. K.</i>			
ILLIPE-SOOTAK, H.:	augustirebane	nr. 6	787
	kusagil kaugel	nr. 6	787
	tegin kodu põlla peale	nr. 6	788
ILMET, P.:	*Ei Tundu tõenäosus tõena	nr. 6	756
	*Nii rohutuna Tundub Teadaolev kõiksus	nr. 6	756
	*Kui mingil ajal mikrokosmosesse kolib	nr. 6	757
	*Kui mingil ajal mikrokosmosesse kolib	nr. 6	757
	*Ma olen oma Meelest edastanud mitmeid		
	koode	nr. 6	757
JÕERS, J.:	*Plaksutasin käsi	nr. 12	1710
	*Jõest imbuvat udu ootasin	nr. 12	1710
	*Tunnetada tühjust	nr. 12	1710
	*Suvi suur näitleja	nr. 12	1710
JÕERÜÜT, J.:	Lõhn	nr. 10	1387
	Üks ütles	nr. 10	1387

	Vaatan kaugusse	nr. 10	1388
	Lugesin ajalehte	nr. 10	1388
	Jälgisin tööle asujat	nr. 10	1388
	Kirjanike maja musta laega saalis	nr. 10	1389
	Thule	nr. 10	1389
	Kostku kuitahes tasa	nr. 10	1390
	Jääb tulemata	nr. 10	1390
	Tingimus	nr. 10	1390
JÄRS, J.:	*Kuu kõver nuga	nr. 11	1587
	Limo laulvad liivad	nr. 11	1587
	*ritsikad saevad tähti	nr. 11	1588
	Eleegion	nr. 11	1588
JÄRVESALU, I.:	Arglikult avavad silmi	nr. 8	1093
	Oja kuuvalgus	nr. 8	1093
	Tagakamri põrand laupa õhta	nr. 8	1093
	Varjul käsikivi	nr. 8	1093
KAEVATS, M.:	*vaata et see barokk	nr. 2	236
	*Vaatan: see koolipoiss	nr. 2	236
	*Isa	nr. 2	236
KALDMAA, H.:	Kalliope	nr. 9	1266
	Kaunina ta	nr. 9	1267
KALDMAA, K.:	*Heidad voodile pikali	nr. 4	486
	On vaikust	nr. 4	486
KALDOJA, L.:	11 luuletust Panoptikonist	nr. 4	501
KAREVA, D.:	Kümme südamelööki	nr. 12	1688
	Siirderiitus	nr. 12	1689
KASE, K.:	Atlandi ookeanil	nr. 12	1711
	Lihtsad sõnad	nr. 12	1712
	Liivalossid	nr. 12	1713
KASEMAA, A.:	*Üks kuulus eesti helilooja ütles	nr. 10	1424
KAUKSI, Ü.:	Vaimlinõ tõstament	nr. 8	1073
	Obinitsa — viimädse 100 aastat	nr. 8	1074
	Poedipapõr	nr. 8	1075
KEEN, V.:	*hirm on lugeda	nr. 7	967
	*täna õhtul on mul kohting	nr. 7	967
	*ma panen silmad kinni ja näen	nr. 7	968
	*tead meil on nüüd masinad	nr. 7	968
	*kui saated lõpevad	nr. 7	969
KOGER, L.:	Tallinn. Valged ööd	nr. 7	930
	*ma hoian sinust nagu puri mastist	nr. 7	931
KOLK, J.:	taamal on puud	nr. 5	666
	kaua sa kannatad	nr. 5	666
	keskiga	nr. 5	666
	selge nagu vesi	nr. 5	666
	väljatulemine	nr. 5	667
	võimekusest	nr. 5	667
	kohtumine	nr. 5	667
	viimane kevad	nr. 5	668
KOTJUH, I.:	2014	nr. 1	77
	<i>Vene keelest Katrin Väli</i>		
	*Vaikimine võrdub ükskõiksusega	nr. 1	79

	*eestivenelane	nr. 1	79	Aasta sisu	1813
	*Ühiskonnakriitilise luulekogu	nr. 1	79		
	*Hapba	nr. 1	79		
	esimene lumi	nr. 1	80		
	*sõbrad läksid poliitikasse	nr. 1	80		
	<i>Kommenteerinud D. K.</i>				
KRAFINNA:	ultranaiiv	nr. 2	216		
	luuletus	nr. 2	216		
	osa	nr. 2	217		
KÕDAR, J.:	Mälestus viiekümnest heinalisest	nr. 11	1530		
KÄSPER, K.:	*Kord helkis minu südames juveel	nr. 9	1226		
	Eleegia	nr. 9	1226		
	Isa	nr. 9	1226		
KÜNNAP, A.:	Rotitand agulimajas	nr. 2	163		
	Kreeka poetess	nr. 2	163		
	Minu viimane luuletus naabrist	nr. 2	164		
	Alpide jalamil	nr. 2	165		
	Unest uneni	nr. 2	165		
	Bakterid loovad kultuure	nr. 2	166		
	Me kõneleme värvidest	nr. 2	167		
LEHESTIK, A.:	*Nüüd tuleb taevasinapüha!	nr. 5	639		
	Miihi laul	nr. 8	1089		
	Naistö laul	nr. 8	1090		
	Lämmäne laul	nr. 8	1090		
LEHTPERE, I.:	*Lapsed! Kull!	nr. 1	23		
	*Olen kaotanud	nr. 1	23		
	*Eesti keel	nr. 1	24		
	Äratundmine	nr. 1	24		
	*Isa ja ema põgenesid kodumaalt	nr. 1	24		
	*Siin eksiilis	nr. 1	25		
	<i>Kommenteerinud D. K.</i>				
LEHTSALU, K.:	Armastus ja Alzheimer	nr. 9	1254		
	enesepõletus	nr. 11	1550		
	kõikide asjade allikas	nr. 11	1550		
LILLEMETS, E.:	Mitte üksi vabadusest	nr. 7	943		
LUHAAÄR, I.:	Pablo Neruda maja	nr. 6	814		
	Elektriangerjas	nr. 6	814		
	Idealmaastik Kiltsis	nr. 6	814		
	Kuldsed kased	nr. 6	815		
	Vana märkmik	nr. 6	815		
LÄKS, H.:	*sa pista see sarvesai endale põske	nr. 2	218		
	*kui vihm on selleks korraks lakanud	nr. 2	218		
	*siin hiiumaa novembriöö tähtedeta	nr. 2	219		
	*näe seal poolik jäine kuu	nr. 2	219		
McILFATRICK- KSENOFONTOV, M.:	Kolm viisi, mismoodi vaadelda õuna	nr. 1	38		
	Et näha paremini	nr. 1	39		
	Lähishinged	nr. 1	39		
	Höög	nr. 1	40		
	Minu lasuriitloss	nr. 1	40		
	Metsküüslauk	nr. 1	41		
	<i>Inglise keelest Doris Kareva, kommenteerinud D. K.</i>				

1814	Aasta sisu	MUŠ NADII:	*tahan küpsetada leiba	nr. 1	89
			*tasakesi looduse poole palvetades	nr. 1	89
			*kindlalt	nr. 1	90
			*trummi löögiga	nr. 1	90
			<i>Kommenteerinud D. K.</i>		
		MÄND, H.:	*Lill on laul	nr. 7	899
			*Vanaema käristas mu käise lõhki	nr. 7	899
			*Pommiauk karjamaal	nr. 7	899
			*Sõjal ei ole sünnipäeva	nr. 7	900
			*Päike tuli mu tupp	nr. 7	900
			*Terve öö olin ääretus augus	nr. 7	900
			*Kõrguses, kerguses	nr. 7	901
			*Maa juured ja minu juured	nr. 7	901
			*Öösiti kajab mu kõrvus	nr. 7	902
		MÄRKA, V.:	Epitaafid	nr. 5	669
		MÜÜRSEPP, K.:	*I Jumalateenistusel on kaks	nr. 6	816
			*kui kuulen sind rääkimas	nr. 6	816
			*mitu korda olen su hõredat kristalli	nr. 6	817
		OITTINEN, H.:	*Elu on saldējums	nr. 1	92
			setoq oleme mi kyik	nr. 1	92
			*Helsingi valge Läänemere tütar	nr. 1	92
			Saarlastele	nr. 1	93
			Lapi kuusk	nr. 1	93
			<i>Soomkeelest Eeva Park, kommenteerinud D. K.</i>		
		OLBRI, K.-M.:	Luuletused	nr. 5	629
			Tume õis	nr. 5	629
			Luuletuse sünd	nr. 5	630
			Mu tulekud	nr. 5	630
			Elujooned	nr. 5	631
			Tulekindel	nr. 5	631
		PARK, E.:	Jõgi	nr. 4	451
			*Halvas unes saime kokku kuskil mädasoos	nr. 4	451
			Kokkulepped	nr. 4	451
			*vikatit luisates	nr. 4	452
			Küsimus Jesperile, neljakuusele	nr. 4	452
		PRIIMÄGI, L.:	*Esimene jõulupüha läheb üle teiseks	nr. 12	1693
			Talveaeg	nr. 12	1693
			*sügisepilvede traagikast paistavad		
			traageldusniidid	nr. 12	1693
			*Hilja on eitusse peituda, tandritel tormab		
			kui taplus	nr. 12	1693
			<i>Amo et odi</i>	nr. 12	1694
			*Nüüd. kus te lahkute, ei varja enam	nr. 12	1694
			*Ma jäädvustasin end te elulukku	nr. 12	1694
			Frankfurdi eleegia	nr. 12	1695
			*issand kingi mulle null	nr. 12	1695
			*õhkörn on selg kust värin jookseb mööda	nr. 12	1695
			*mu eemal sõbra vari rusub rannet	nr. 12	1696
			*miks rõõm on taevast häda tuleb orust	nr. 12	1696
			*nii paljut ilu raske kannatada	nr. 12	1696
			*Öö ei kustuta lampi	nr. 12	1697

	*kõik mis veel eile oli tume minna	nr. 12	1697	1815 Aasta sisu
	*hõlmad on õieli	nr. 12	1697	
	*latvade tippudest lahti on lahkuva päeva sõrmed	nr. 12	1698	
	*veel heita kinnast	nr. 12	1698	
PUU, A.:	Linnud	nr. 1	95	
	Tuulik	nr. 1	95	
	Laul	nr. 1	95	
	Lumetu linn	nr. 1	96	
	<i>Kommenteerinud D. K.</i>			
PÄRTNA, M.:	*See algab magnoolia	nr. 3	367	
	*sügaval hämaras mullas	nr. 3	367	
	*helisev öö ümbritseb sind	nr. 3	367	
	*magnoolia kasvab su maja taga	nr. 3	368	
	*selline on õite tarkus	nr. 3	368	
	*murdsize magnoolia küljest õie	nr. 3	369	
	*hoiad alles, et mäletada	nr. 3	370	
	*varahommikune udu	nr. 11	1560	
	*kogud jõudu	nr. 11	1560	
	*kodukaku pikad habisevad huiked	nr. 11	1561	
	*kõige kibedamalt	nr. 11	1562	
	*oled oma valuga nii harjunud	nr. 11	1563	
REILJAN, M.:	Hilja on ümber pöörata	nr. 4	523	
	See võib olla meie parim päev	nr. 4	524	
	Kui mul lastakse olla üks puudest	nr. 4	524	
	Kuskil peab ju olema see raamat	nr. 4	525	
	Läinud	nr. 9	1261	
	Narridelaev	nr. 9	1262	
	Öölindude jutt	nr. 9	1263	
	Laul kuradile	nr. 9	1263	
	Külalised	nr. 9	1264	
	Ühe eluga	nr. 9	1264	
RIISMAA, K.:	Liblika uni	nr. 2	193	
	Fotod	nr. 2	194	
	Tirts	nr. 2	194	
	Rebase ülestõusmine	nr. 2	195	
	*Näed nüüd, ta ongi otsas	nr. 2	196	
	Mäo rist. Augustikuu	nr. 2	197	
	Keskealust	nr. 2	198	
	*Võililleseemnel on päikesepuri	nr. 11	1546	
	*Alguses on ainult	nr. 11	1547	
	*Hommik on me laagri paik	nr. 11	1548	
	*Kaevasin kaks päeva välikäimlale auku	nr. 11	1548	
SAAR, E.:	Vahtsit luulõtuisi võro keelen	nr. 8	1086	
SAAR-VEELMAA, T.:	Elu peale elu	nr. 7	987	
	Jumalagajätt jumalatega	nr. 7	987	
SANG, J.:	Kimbuke äpardunud lastelaule	nr. 10	1363	
SAUTER, P.:	Katkendeid poeemist	nr. 3	331	
SHELLEY, P. B.:	Mont Blanc: Chamouni orus kirjutatud read	nr. 3	376	
	<i>Inglise keelest Märt Väljataga, kommenteerinud M. V.</i>			

SILD, I.:	Kameeleon	nr. 9	1227
SINIJÄRV, K. M.:	*meid on miljon meil on miljard	nr. 10	1384
	*salaraudne kõivuviina rokenroll	nr. 10	1385
	*vahetevahel on õuedes öökülmad valla	nr. 10	1385
	*ülivaluvaatidest las nõrgub ilupiima	nr. 10	1386
SOMMER, L.:	Peräletulõki'	nr. 8	1076
	*Korgõ Ritasilla kaldõ all	nr. 8	1076
SOOMETS, T.:	*kuidas sa hoiad	nr. 5	595
	*sel õhtul ma olin vaba	nr. 5	595
	*selgub sedavõrd	nr. 5	595
	*kohtud kurat teab millal	nr. 5	595
	*tuleb sinuga kaasa	nr. 5	596
	*kui see, mis sa tahad	nr. 5	596
	*tuul logistab aknaluuks	nr. 5	596
	*hulgakesed	nr. 5	597
	*null	nr. 5	597
SÄINAST, E.:	*Võlssi om eloh mul lännü	nr. 8	1092
	*Tahtnu külh olla ma paremb	nr. 8	1092
	*Nigu väiku tsirk ma naara	nr. 8	1092
TAAGEPERA, R.:	Muldrannake	nr. 9	1220
	*Tähe tänaval hakkas suu ümisesma	nr. 9	1220
	Olematus	nr. 9	1220
TALVET, J.:	*Päike viis minult tema	nr. 12	1659
	Jõulud Hiinas, 2012	nr. 12	1659
	*Neist märkidest	nr. 12	1659
	*Keegi sorib mu sisemuses	nr. 12	1660
	*Ta lebab rahulikult, kannatlikult. Ei vaidle	nr. 12	1660
	*Läbi kõikide ööde lehvib novembrituules	nr. 12	1661
	*Tänaval täna vist Tartu Postimehe juures	nr. 12	1661
	*See Lucifer, see Kerberos, see tsaar, see	nr. 12	1662
	Lihavõtted	nr. 12	1662
	* <i>Rumen, rum, romi, romani, roma</i> —		
	vool, jõud	nr. 12	1663
	*Kas tead, et ma sind tahan — päises päevas	nr. 12	1664
	*Üle pika talve taas sind nägin	nr. 12	1664
	Geospirituaal	nr. 12	1664
TASUJA, T.:	Järeleaitamistunnid armastuses	nr. 4	491
	*Mu südamekildudest	nr. 4	491
	Siidrijumal	nr. 4	491
	LSD	nr. 4	492
TOOMING, J.:	Hullulaul	nr. 5	623
TOOMIST, E.:	*Ja miski ei kesta igavesti	nr. 12	1719
	*avastada kevadet	nr. 12	1720
TRAAT, M.:	Valimispalavik	nr. 6	739
	Meelehärm	nr. 6	739
	Päevakohaselt	nr. 6	740
	Leppimatud	nr. 6	740
	Reformieliksiir	nr. 6	740
	Läbi vine	nr. 6	741
	Hobusepidamisest	nr. 6	741
	Tume aine	nr. 6	742

	Priiuse poole	nr. 8	1059	Aasta sisu
	Osade jaotuss	nr. 8	1059	
	Endämisi	nr. 8	1059	
	Ultrahelü	nr. 8	1060	
	Positiivne pilt	nr. 8	1060	
VABAT, M.:	*Poiss pageb tulistvalu metsa	nr. 4	526	
	*Kuu annab hämaruseookeanile	nr. 4	526	
	*Kuuvalgusest valge kumer väli	nr. 4	526	
	*Aastaaeg vahetub otse mu silme all	nr. 4	527	
	*Kroonk	nr. 4	527	
VALDMANN, H.:	*korrastatud, korrastamatu vaikus	nr. 11	1590	
	*katedraale	nr. 11	1590	
	*pimedus ulatab jubedusele käe	nr. 11	1591	
VASSENIN, M.:	Eleegiad	nr. 10	1406	
VEIDEMANN, R.:	Lausungid	nr. 12	1675	
VEIKAT, T.:	*hakkasin kirjutama	nr. 6	799	
	*radioaktiivseid valgusesähvatusi	nr. 6	799	
	*varuväljapääsu	nr. 6	800	
	*inimene peab lohistama enda järel	nr. 6	800	
	Tütrelt emale	nr. 6	801	
VEINBERGS, M.:	Apokalüptiline neurosümfoonia	nr. 5	642	
	Elus uni	nr. 5	642	
	Kombinatsioonid	nr. 5	643	
	Valge leht	nr. 5	643	
	Mangopuu	nr. 5	644	
	Eluilu	nr. 5	645	
VETEMAA, E.:	Jumal andis teada	nr. 2	191	Aasta sisu
	Rahe-eelne	nr. 2	191	
	*Naabritalu peremees olla luband	nr. 2	192	
VIISILEHT, A.:	*hirm tuli koolmele jooma	nr. 2	238	
	*mis mul üldse on tõelist olnud	nr. 2	239	
	pühadesoov	nr. 2	239	
VIITOL, L.:	Meie marss	nr. 7	918	
	Vastu rinda	nr. 7	919	
	Kuldne õun	nr. 7	919	
	Selle kevade selfi	nr. 7	920	
VÄLI, K.:	*mererannad langevad jalge alt ära	nr. 9	1211	
	*kui ma tulen pimedast	nr. 9	1211	
	*ma ei pane silmi kinni see on kõik	nr. 9	1211	
	*jah muidugi ma räägin lilledega	nr. 9	1212	
	*ja	nr. 9	1212	
VÄLJAMÄE, K. B.:	meesjanaine	nr. 6	775	
ÕIM, M.:	Toimetuses	nr. 6	811	
	*Hingamine	nr. 6	811	
	Palavik	nr. 6	811	
	Ema	nr. 6	812	
	*Üks naine	nr. 6	813	

1818 Romaanid, novellid, näidendid, jutustused, miniatuurid

Aasta sisu

AARELEID, K.:	Süütus	nr. 9	1222
	Valge kleit	nr. 9	1223
ABSALON, M.:	Parklas	nr. 9	1257
ALARI, A.:	Malta miks	nr. 6	789
ALEKSEJEV, T.:	Imede aasta	nr. 4	453
BATURIN, N.:	Aken allikaga aeda	nr. 5	624
BERG, M.:	Kolm lugu üksindusest	nr. 8	1095
	Kellega veedad sa jaaniöö	nr. 8	1118
	Stalin Tallinnas	nr. 12	1666
CHALVIN, A.:	Silke, Saskia, Paul ja teised	nr. 1	46
	<i>Prantsuskeelsest käsikirjast Tõnu Önnepalu, kommenteerinud T. Ö.</i>		
EHASALU, T.:	Ühisosa	nr. 6	779
HARGLA, I.:	Sõstar ja käoking. <i>Aotõivi lood</i>	nr. 5	598
HEINSAAR, M.:	Kuningas	nr. 4	488
	Kui öökull huikab meid. <i>Katkend</i>	nr. 11	1531
HELME, M.:	Teispool valget väravat	nr. 3	371
	Mõlgutaja	nr. 3	372
	Aed	nr. 3	374
	Tallinna helid ja lõhnad	nr. 10	1392
HÄNILÄNE:	Kõrva ja visnapuu	nr. 8	1068
	Hainakuu õdak, mägi ja suurtii	nr. 8	1069
	Vana oppaja naaratus	nr. 8	1070
ILVES, A.:	Mönn	nr. 8	1080
KAINTS, H.:	Uinuv maa. <i>Südasuvi, 1938</i>	nr. 2	168
KALDA, M.:	Loomaaed kontoris	nr. 6	758
KALDMAA, J.:	Tänumeel	nr. 3	349
KANGRO, M.:	Turist	nr. 12	1677
KAUKSI, Ü.:	Põhitüü	nr. 8	1061
KAUS, J.:	Kiri	nr. 4	494
	Uued miniatuurid	nr. 9	1233
KIVIRÄHK, A.:	Pime hobune	nr. 3	310
	Inimväärne elu	nr. 3	319
	Millest kõneleb vana taksojuht kuupaistel	nr. 10	1365
	Väikelinna hirmsad saladused	nr. 10	1374
KOLK, J.:	Heldur vihastab	nr. 10	1409
	Padi laval	nr. 10	1411
	Vedurijuht	nr. 10	1413
	Rantjee elu	nr. 10	1416
	Võõras	nr. 10	1416
	Sünnimärk	nr. 10	1420
KRONBERG, J.:	Direktori lahkumine	nr. 7	922
KÄSPER, K.:	Filosoofilisi novelle	nr. 3	335
LEHESTIK, A.:	Lumehelbed	nr. 5	640
LEON:	Miniatuurid	nr. 12	1699
MAASIK, J.:	Barbara ja tuvi	nr. 8	1121
MELBERG, E.:	Lahutus	nr. 1	26
	<i>Rootsi keelest Anu Saluäär, kommenteerinud A. S.</i>		
MIHHAILOVA, E.:	Kirjanik Jack	nr. 1	68
	Prügimäel	nr. 1	72
	<i>Vene keelest Ingrid Velbaum-Staub, kommenteerinud I. V.-S.</i>		

MINAUDIER, J.-P.:	Kuidas ma oma suurteost kirjutasin. <i>Mälestusi välitöödelt</i> <i>Prantsuskeelsest käsikirjast Indrek Koff,</i> <i>kommenteerinud J.-P. M.</i>	nr. 1	50
MORITZ, W.:	Vajalik visiit	nr. 4	508
PINO, N.:	Lootus	nr. 3	354
PLOOM, Ü.:	Cinzia — vulinate naine	nr. 6	802
	Kiil	nr. 6	805
	See magus sõna „vabadus”	nr. 6	806
	Vaenlasega aastaid hiljem	nr. 6	807
	On olemas, pole olemas	nr. 6	809
RAUDAM, T.:	Tüdruk, kes läks lõhki. <i>Romaan tähtedes.</i> <i>Katkend</i>	nr. 6	743
RUBEN, A.:	Vana sõduripauna sügavusest	nr. 11	1564
SAAT, M.:	Matused ja laulupeod	nr. 1	3
	Magada või mitte?	nr. 12	1715
SIIL, I.:	Üdruma tüdruk	nr. 5	646
SOMMER, L.:	Üts kruus vahtrõmahla	nr. 8	1076
	Lugemisylem	nr. 9	1213
TARAND, A.:	Peruu viimane inka	nr. 7	946
TASKA, I.:	Kolm hetke	nr. 11	1552
TASUJA, T.:	Armastuslugu	nr. 9	1242
TERVONEN, M.:	Kibuvitsaoks	nr. 1	85
	<i>Vene keelest Jüri Ojamaa, kommenteerinud A. P.</i>		
TÕEVERE- KAUR, A.:	Olematu armastuslugu	nr. 7	932
ULMAN, L.:	Saladus	nr. 5	633
VADI, U.:	Head tüdrukud lähevad taevasse, teised vaatavad, kuidas ise saavad. <i>Kolm monoloogi</i> <i>peatselt etenduvast näidendist</i>	nr. 7	903
VALTON, A.:	Leila käed	nr. 12	1721
	Raamaturiiul	nr. 12	1724
VIHMA-NORMET, S.:	Pariisi-killud	nr. 2	220
VINT, T.:	Minu hea paheline naine	nr. 11	1518
VOOLAID, J.:	Maske ei saa kanda igavesti	nr. 2	200

Artiklid, esseed, mälestused, sõnavõtud, usutlused

BERG, M. /			
ROSMA, H.:	Ükskõik, mida te arvate	nr. 8	1144
Eduard Vilde kirjad Lindale Narva-Jõesuust 1926—1927		nr. 11	1604
	<i>Koostanud ja saatesõna kirjutanud Kairi Tilga</i>		
HASSELBLATT, C.:	Vahemäng Pariisis	nr. 1	102
	<i>Saksa keelest Katrin Kaugver, kommenteerinud C. H.</i>		
HAUG, T.:	Andrus Kivirähk ja kolm uinumist	nr. 4	544
	„Liivika” kodukord. <i>Kohtumine</i> <i>Herman Evertiga 1980. aastal</i>	nr. 9	1283
HELLERMA, K.:	Sõna — osake või laine?	nr. 5	676
	Eile nägin unustuse nägu	nr. 10	1494

1820 Aasta sisu	HELME, P.:	Eesti proosa 2014. <i>Ambitsioonikast andetusest ambitsioonitu andekuseni</i>	nr. 3	415
	HENNOSTE, T.:	Nii see on ja nõnda ka näib. <i>Paul-Eerikut üle lugedes</i>	nr. 1	112
		Stseenid kiiresti elatud elust. <i>Jüri Üdi üle lugedes</i>	nr. 4	536
		Möiratus tänavalt. <i>Johnny B-d üle lugedes</i>	nr. 6	853
	HOLLO, M.:	Kus on kirjaniku koht? Bernard Kangro „Taeva võtmed” kui kunstnikuromaan	nr. 6	861
	KAEVATS, M. / PIHELGAS, C.:	Usaldada teekonda	nr. 1	106
	KAINTS, H.:	Mälestusi raamatutest	nr. 6	819
		Valtoni teostetegu	nr. 12	1748
	KALDMAA, K.:	Kõik on läinud liiga lihtsaks. <i>Lastekirjandusest aastal 2014</i>	nr. 4	560
	KALMRE, E.:	Tüdrukute omaloomingulised armastusjutud — romantika, ideaalid, eeskujud ja arengud	nr. 9	1327
	KAUS, J.:	Narratiivi ja teema vahel. <i>Mõned mõtted seoses eelmis(t)e aasta(te) näitekirjandusega</i>	nr. 6	842
	KEPP, Ö.:	Eesti sõjalaul algusest Esimese ilmasõjani	nr. 10	1474
	KIVINE, P.:	Suurmeister, meister, mäng	nr. 10	1440
	KIVISILLA, V.:	Aimeteose poeesia	nr. 3	432
	KOLK, J. / PIHELGAS, C.:	Tori pegasuse seljas	nr. 9	1320
	KRULL, H.:	Varemed ei põle. <i>Ene Mikkelsoni varane fragmentaarsus</i>	nr. 2	253
	KÜNNAP, A.:	Kuuldused raamatute surmast on tugevasti liialdatud	nr. 2	283
	LEPAJÕE, K.:	Emakeeleõpetajad igal sügisel	nr. 9	1342
	LOOG, A.:	Eesti luuleaasta 2014. <i>62 lühiarvustust</i>	nr. 3	393
	LUIK, V.:	Vale mitu olekut	nr. 7	1017
	MATHURA:	Maailm nagu muinasjutt	nr. 7	1040
	MATSIN, P.:	Sõites trammiga Viljandis...	nr. 8	1189
	MELTS, B.:	Loomingulised ääremaad. <i>Poedirahu, Paradiis, Airootsi, Pardimäe, Räestu ja kirjanduslik Meremäe</i>	nr. 2	268
	MERITS, K.:	Võimalik missioon. Herson. <i>Märkmeid Lõuna-Ukrainast</i>	nr. nr. 7—975; 8—1132; 9—1268	
	MICHELSON, H.-I.:	Metsarahva jutud	nr. 1	97
		Julia	nr. 8	1157
		Merike Riives. Provence	nr. 12	1764
	MUTT, M.:	Kes on eesti kirjanik (ja miks see tähtis on)?	nr. 7	1027
		Joseph Knechti lootuste luhtumine. <i>Märkmeid neoinfantilisusest</i>	nr. 10	1482
		Kõik nad on pärit Suurinkvisiitorist. „Tark inimene” düstoopiate valgusel	nr. 12	1771
	NIRK, E. / KRONBERG, J.:	Teelisest ja tähtedest	nr. 12	1755
	PESTI, O.:	Sedagi, et...	nr. 11	1639

PILV, A.:	Ääremärkusi põhikirjast	nr. 6	875	Aasta sisu 1821
PÖDER, R.:	Paabeli Raamatukogu teenistuses	nr. 4	571	
RAKFELDT, J.:	Kodust lahkumine <i>Inglise keelest Sirje Kiin</i>	nr. 5	671	
RAUN, O.:	Enne algust oli lõpmatus	nr. 7	998	
RAUN, O. / KAREVA, D.:	Unenäoline realist: reamehena kindralite rivis	nr. 7	989	
ROSS, K. / ROSMA, H.:	Igal tõlkel on seletus	nr. 6	830	
RUNNEL, H. / URMET, J.:	Uurimisel Tartu Kirjanduse Majas	nr. 5	684	
SALOKANNEL, J.:	Kunst või käsitöö? <i>Sõnakunsti toimetades,</i> <i>tõlkides, kirjutades</i>	nr. 1	139	
SAUTER, P.:	Soomakeelsest käsikirjast <i>Piret Saluri</i> Lapsepõlvelõhn. <i>Peatükke</i>	nr. 10	1428	
SOMMER, L.:	<i>mälestusteraamatust</i>	nr. 4	528	
TALIVÉE, E.-M. / FINCH, J.:	Olev Kiriling — tema kiri, tema ling Uue linna sünd Eduard Vilde romaanis „Kui Anija mehed Tallinnas käisid”	nr. 11	1628	
TUULIK, Ü. / URMET, J.:	Kilde sugulasest Smuulist	nr. 2	240	
UNDUSK, J.:	Mälupaik sinepigaas. <i>Esimene maailmasõda,</i> <i>keemiarelv ja kirjandus</i>	nr. nr. 9—1300; 10—1454		
VADI, U.:	Traagika	nr. 12	1787	
VAHER, V.:	Elmar Õun ja Hiiumaa. <i>Peatükk</i> <i>saare kirjandusloost</i>	nr. 1	120	
	Adson Hiiumaal. <i>Peatükke</i> <i>saare kirjandusloost</i>	nr. 5	695	
VAINO, M.:	Sirli, Siim ja unistused. <i>Psühhoanalüütiline etüüd</i>	nr. 4	553	
	Koerad hakkavad haukuma. <i>Mati Undi</i> <i>proosa kujundikeelest 1970. aastatel</i>	nr. 11	1592	
VALGE, J.:	Eduard Vilde poliitiline sõnum	nr. 11	1616	
VALTON, A.:	Mälestuskilde kirjanikest	nr. 12	1728	
VEIDEMANN, R.:	Traditsioon kui lõngakorv	nr. 5	718	
VELSKER, M.:	Mihkelsoni õpilane Mihkelson	nr. 2	261	
	Obinitsast Hiiumaa rannale	nr. 8	1174	
VIKBERG, J.:	Hendrik Adamsoni murdeluuleauhinnast ja murdeluulest	nr. 8	1168	
VÄLJATAGA, M. / TAMM, M.:	Teekond Kirjasõna Vabariigis	nr. 3	382	

AFANASJEV, V.:	Oo, vana Tartu! (L. Isotamm: „Päev pole öö ei ole”)	nr. 4	580
ALEKSEJEV, T.:	Igähele tema usu järgi (M. Kangro: „Hüppa tulle”)	nr. 8	1198
BERG, M.:	Tubli, väga tubli (M. Mutt: „Õhtumaa Eesti I”)	nr. 7	1048
HEINLOO, S.:	Provintsiluulest provintsliku luuleni (T. Tasuja: „Vastuseta kirjad”)	nr. 5	723
HELME, P.:	Viil juustu tervel leivapätsil pole juustukook (O. Remsu: „Supilinna armastajad. Triloogia viimase osa teine raamat. Mälestusromaan”)	nr. 1	146
	Hüvasti noorus ehk proosaraamat luulesõbrale (K. Riismaa: „Pühamägi”)	nr. 7	1043
	Tõeline Jüri Kolk (J. Kolk: „Suur võidujooks”)	nr. 10	1499
HENNOSTE, T.:	Tuhakottides hõõguvad sõed (J. Kaus: „Ma olen elus”)	nr. 3	437
KAEVATS, M.:	Taskud kruusa täis, tripp... (K. Kruusa: „Äädikkärbsed: oma luulet ja tuttavad”)	nr. 6	879
	Kirepi kõva raamat (V. Afanasjev: „Tünsamäe tigu”)	nr. 9	1344
KALLAS, T.:	Pilt ja sõna. Toomas Vint (T. Vint: „Mõned kummalised naised”)	nr. 7	1045
KILUSK, O.:	Kuidas kirjutatud, nõnda loetud (J. Ala: „Ekraaniteremooniad”)	nr. 5	728
KOLK, M.:	Sõnad ja teod Jaan Toominga laval (J. Tooming: „Teater kui saladus”)	nr. 3	443
	Surnud mehe kired (M. Mägi: „Luukerena laanes ja linnas”)	nr. 9	1348
KOTJUH, I.:	Kaasaegse kirjanduse võimalusi — uusmeedia kasutamine (L. Tammiste: „Väike must kleit. (T)imeline poeem detailides”)	nr. 1	143
KRONBERG, J.:	Põlvearmiga poisike, marssalikepike paunas (R. Veidemann: „Arkaadia öö. Kolm novelli ja lühiromaan novellides”)	nr. 2	291
	Ruitlasega Tamula kalavetel ja Võru tagahoovis (O. Ruitlane: „Vee peal”)	nr. 11	1643
LIIV, R.:	Prömmukuninga proosatrikid (J. Malin: „Maa ja ilm I”)	nr. 12	1796
LINDSALU, E.:	Ärkamine marmorunest (J. Skulskaja: „Marmorluik. Lapsepõlveromaan”)	nr. 11	1649
LOOG, A.:	Vabavärsilised jäljetonid (K. Turk: „Realne elu”)	nr. 2	288
	Lavalt alla, iseenese juurde (I. Hirv: „Kassitoome. Luuletusi aastast 2012—2015”)	nr. 8	1192
	Potentsiaalse lunastuspagulase ohkav vabavärs (K. B. Väljamäe: „Kohvi kõrvale”)	nr. 12	1793
LUKS, L.:	Lahkhelide kokkukõla (M. Vaino: „Tööloomad ei rasestu”; M. Peterson: „Külalood ehk vaaderpass”)	nr. 4	577
	Lõppematu tööpäev (M. Vaik: „Tööpäeva lõpp”)	nr. 6	887

MARTSON, I.:	Päris tore raamat eimillestki (Mudlum: „Tõsine inimene”) nr. 2	293
MATTHEUS, A.:	Võru liikumisest sündinud? (E. Saar: „Kõnõla mõtsan mädänü puuga. Luulõtuusi aastist 1991—2014”) nr. 8	1195
MEIEL, K.:	Ohkavad nagu hobused (M. Kivastik: „Autoportree naise ja hobusega”) nr. 6	883
MELTS, B.:	Stiiliharjutused (M. Nummert: „A. Kirjad”) nr. 5	725
MÄRKA, V.:	Küsilauseste meistrikläss (U. Vadi: „Kuidas me kõik reas niimoodi läheme”) nr. 4	583
	Poeetilise meekorjamise külluslik saak (A. Tõevere-Kaur: „Mesiniku tütar”) nr. 6	881
OJA, A.:	Käbilinnu hingehääl (V. Villandi: „Momentvõtted aegluubis. Luuletused 1968—2015. Koostanud V. Villandi”) nr. 11	1641
PEEGEL, M.:	Üksindus, surm ja kellegi trussikud (A. Kasemaa: „Minu viimane raamat”) nr. 2	296
	Mis on kunst? (T. Önnepalu: „Lõpetuse ingel”) nr. 7	1047
	Nostalgia-tüdruk hüüumärgi tagant (K. Aareleid: „Naised teel”) nr. 12	1791
PILV, A.:	Muisus ja muistatus. Etnofuturism 2.0 (H. Krull: „Kui kivid olid veel pehmed”) nr. 4	575
PONOMARJOVA, G.:	Petseri, kuid mitte veel nõukogude venelased (N. Katajeva-Valk: „Seal, kus ma sündisin”) nr. 10	1502
PÕLDVER, P.:	Eklektiline sisikond (M. Oja: „Sõnumeid sisikonnast. Jutte 2005—2015”) nr. 9	1346
ROSS, J.:	Ennekõike Emiliast (K. Riismaa: „Pimeda mehe aiad”) nr. 11	1645
SINIJÄRV, K. M.:	Igapäevane ilu ja teisi jutte (K. Hellerna: „Seniitvalgus”) nr. 10	1497
TAMMJÄRV, M.:	Maa(ilma)de avastamine (K. Kaldmaa: „Väike terav nuga”) nr. 3	440
TONTS, Ü.:	Väsimuse märkideta (M. Traat: „Kolm Solveigi. Lühiromaane ja novelle”) nr. 10	1501
TOOTMAA, R.:	Mazzano-päevik: <i>nulla dies sine linea</i> (A. Lintrop: „Imeline koda”) nr. 1	151
URMET, J.:	Kivimäelt Vabaduse väljakule (L. Lapin: „Siintallinn”) nr. 8	1200
VASSENIN, M.:	Neljanda oleku sädelus (E. Ahi: „Julgeolek”) nr. 5	721
VELSKER, M.:	Kütioru asjade sumin (L. Laurits: „Kütioru tillukesed asjad”) nr. 1	148
VÄLJATAGA, M.:	(:)kivisildniku kakangeelium ((:kivisildnik: „Tunnete sümfoonia ehk Kerjused liftides”) nr. 3	435
	Poliitika ja antipoliitika (J. Kaplinski: „Neljakuningapäev”) nr. 9	1350

1824 Ringvaade

Aasta sisu

ALLIK, H.:	Prantsuse 2014. aasta kirjandusauhindadest:	
	ajalugu ja elu lugu	nr. 6 893
Autasu Arvo Valtonile		nr. 10 1507
Eesti kirjandus läks üle piiri		nr. 11 1655
Eesti kirjandus teistes keeltes	nr. nr. 1—156; 2—301; 3—447	
Eesti kultuurile pühendatud festival Prantsusmaal		nr. 10 1507
Eesti luule araabia keeles		nr. 4 590
Eesti muinasjutud Hiina teadusajakirjas		nr. 5 733
Esimene „Kalevipoeg” hispaania keeles		nr. 12 1802
Juhan Liivi lüürikat itaalia keeles	n r . 1 2	
1802Jüri Talveti esseed itaalia keeles	nr. 8 1204	
Kadri Jaanitsale Ponkala auhind		nr. 9 1356
KAREVA, D.: Mina — Miliuseum!		nr. 7 1054
KIIN, S.: Sundimatu kasvamine		nr. 1 157
KOFF, I.: Prantsuse Akadeemia romaaniauhind 2015		nr. 12 1805
Kroonikat	nr. nr. 1—154; 2—299; 3—445; 4—586; 5—730; 6—889; 7—1051; 8—1203; 9—1355; 10—1505; 11—1652; 12—1798	
Kuus eesti luuletajat ingliskeelses kogumikus		nr. 7 1052
NIGU, L.: Keel ja kohad. Kolm lühiportreed		
	portugalikeelsest kirjandusest	nr. 10 1508
SALUÄÄR, A.: Sara Danius — alaline sekretär		nr. 9 1357
Sirje Kiini monograafia „Marie Under. Elu ja luule” ilmus vene keeles		nr. 12 1803
Soome Krimikirjanduse Seltsi tunnustus Indrek Harglale		nr. 3 447
TAMM, T.: Väike pipar		nr. 12 1803
Trükiveakurat kimbutab		nr. 5 735
UNT, M.: Prima Vista 2015		nr. 6 891
VARIK, A.: Odysseus ulgvel, Ulysses ula peal		nr. 5 733
VELBAUM-		
STAUB, I.: HeadRead 2015		nr. 7 1052
Veaparandus		nr. 12 1803
VELSKER, E.: Taani kirjanduse uusi alustusi		nr. 2 301
Õiendus		nr. 8 1207
Õnnitleme!	nr. nr. 1—156; 2—301; 3—447; 6—890; 7—1052; 8—1204; 10—1507; 11—1655; 12—1802	

Nekroloogid

<i>In memoriam</i> Tatjana Hallap 18. II 1928—17. III 2015	nr. 4 590
Astrid Ivask 7. VIII 1926—24. III 2015	nr. 4 591
Urve Karuks 18. I 1936—18. VII 2015	nr. 8 1207
Maret Käbin 15. IX 1929—16. XII 2014	nr. 1 159
Erik Linnolt <i>in memoriam</i> 10. I 1920—4. X 2015	nr. 12 1806
Gohar Markosjan-Käsper 14. VII 1949—10. IX 2015	nr. 10 1510
Mati Soomre 10. III 1944—14. VI 2015	nr. 8 1205
Arved Viirlaid 11. IV 1922—21. VI 2015	nr. 8 1206